

OKTATÁSI
HIVATAL

NAT
2020

11

Magyar nyelv

Magyar nyelv
11.

Magyar nyelv

Tankönyv

11.

Oktatási Hivatal

Engedélyszám: TKV/248-7/2022. (2022. 03. 18. – 2027. 08. 31.)

A tankönyv megfelel a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet alapján készült, 2020. 01. 31. után kiadott, 9–12. évfolyam magyar nyelv és irodalom tantárgy kerettantervének.

A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban közreműködő szakértő: dr. Bók Ila Szilvia

Tananyagfejlesztő: Hargittay Gergely

Kerettantervi szakértő: dr. Kiss Gabriella

Lektor: Tankó Istvánné

Fedélterv: Slezák Ilona tervei alapján Bánáti János

Látványterv és tipográfiai tervek: Slezák Ilona

Illusztráció, szakábrák: Balogh Katalin, Tényi-Varga Katalin, Téglásy György, Tóth-Porteleki Judit

Fotók: ©Shutterstock, ©Fortepan / Új Nemzedék napilap, Németh László Társaság, Romák Éva, ©Cultiris, ©HUNGART, 2024

Szerkesztették az Oktatási Hivatal Tankönyvfejlesztési Osztályának munkatársai.

A könyvben felhasználtuk a *Magyar nyelv 10. tankönyv* című művet (Raktári szám: FI-501011001/1; Tananyagfejlesztők: dr. Forró Orsolya, dr. Hegedűs Attila, alkotószerkesztő: Téglásy Katalin); *Magyar nyelv 11. tankönyv* című művet (Raktári szám: FI-501011101/1; Tananyagfejlesztők: dr. Aczél Petra, dr. Forró Orsolya, dr. Hegedűs Attila, dr. Pelczer Katalin, alkotószerkesztő: Téglásy Katalin); a *Magyar nyelv 12. tankönyv* című művet (Raktári szám: FI-501011201/1; Tananyagfejlesztők: dr. Balázs Géza, dr. Forró Orsolya, dr. Hegedűs Attila, Szoták Szilvia, alkotószerkesztő: Téglásy Katalin).

© Oktatási Hivatal, 2021

ISBN 978-963-436-222-7

Oktatási Hivatal

1055 Budapest, Szalay utca 10–14.

Telefon: (+36-1) 374-2100

E-mail: tankonyv@oh.gov.hu

A kiadásért felel: Brassói Sándor elnök

Raktári szám: OH-MNY11TA

Tankönyvkiadási osztályvezető: Horváth Zoltán Ákos

Műszaki szerkesztő: Kóródiné Csukás Márta

Grafikai szerkesztő: Téglásy György

Nyomdai előkészítés: Szecső Tamás

Terjedelem: 16,48 (A/5 ív), tömeg: 357 gramm

1. kiadás, 2024

A kötet megjelenését a Belügyminisztérium támogatta.

BELÜGYMINISZTERIUM

Gyártás: Könyvtárellátó Nonprofit Kft.

Felelős vezető:

A nyomdai megrendelés törzsszáma:

Tisztelt Kollégák!

Tankönyvünk a kerettantervben meghatározott 11–12. évfolyamos tananyag következő elemeit tartalmazza: *III. Általános nyelvi ismeretek – a nyelv és a gondolkodás, nyelvtípusok; V. Nyelvtörténet – a nyelv változása, a nyelvrokonság kérdései, nyelvemlékek; VI. A nyelv rétegződése, nyelvjárások, nyelvi tervezés, nyelvi norma.* Így a kerettantervi tananyag I–II. eleme (retorikai és pragmatikai ismeretek) a tervezett 12. évfolyamos tankönyvünkben kap majd helyet. A tananyag átstrukturálását többek között az indokolta, hogy az általános nyelvi ismeretekről szóló leckék és az azt követő nyelvtörténeti tananyag szervesen és szorosan kapcsolódik egymáshoz. Továbbá a tanulók identitásformálásának és a tudatos nyelvszemlélet kialakításának szempontjából kulcsfontosságú a nyelvtörténeti és a szocio-lingvisztikai-dialektológiai anyagrész, így előnyös, ha ezek a tananyagszerkezetben minél korábban, nem az utolsó évben kapnak helyet. Ezek az ismeretek segíthetik a diákokat az idegen nyelvek elsajátításában is.

A tankönyv megjelenésében és az egyes leckék szerkezetében is megújult a korábbi évfolyamokhoz képest. Az előzetes ismeretek felidézését segítik a leckék elején található *Nyelv és élet*, valamint a *Hogy is volt?* című rovatok. Az új ismereteket közlő szövegeket egészítik a + piktogrammal jelölt modulok, amelyek a kerettantervi ajánlott témák feldolgozásához nyújtanak segítséget.

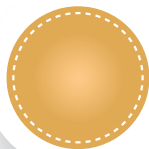
Továbbra is fontos cél, hogy a tananyagot a diákok aktív tevékenységgel sajátítsák el. Ezért mind a tankönyvben, mind a kapcsolódó munkafüzetben arra törekedtünk, hogy változatos, a differenciált oktatást segítő feladatokkal segítsük az önök és a tanulók munkáját. A feladatok nehézségi fokát a mellettük található nyílak színe jelzi. A fehér, a zöld és a sötétzöld színű nyílak segítségével három szintet különböztetünk meg. A szövegértést fejlesztő feladatok kiemelt szerepet kapnak a tankönyv *Gyakorlás* című, leckénként visszatérő moduljában.

A munkafüzetben szereplő *Szöveggyűjteményt* olyan változatos, hétköznapi és irodalmi bázis-szövegek alkotják, amelyek az érettségire való felkészüléshez járulnak hozzá.

Kedves Diákok!

Az idei év tananyagában olyan témákkal találkozhattok, amelyek komoly segítséget adhatnak a nyelvek világának felfedezéséhez, a magyar nyelv történetének, csoportnyelveinek megismeréséhez, valamint az idegen nyelvi tanulmányaitokhoz.

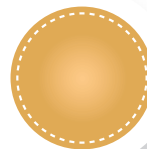
A tankönyv összefoglalja a legfontosabb ismereteket, és sok feladattal buzdít a megszerzett tudás alkalmazására, gyakorlására. Még több segítséget adnak a digitális háttéranyagok, használjátok ezeket is tanárotok irányításával vagy önállóan!

Tartalom

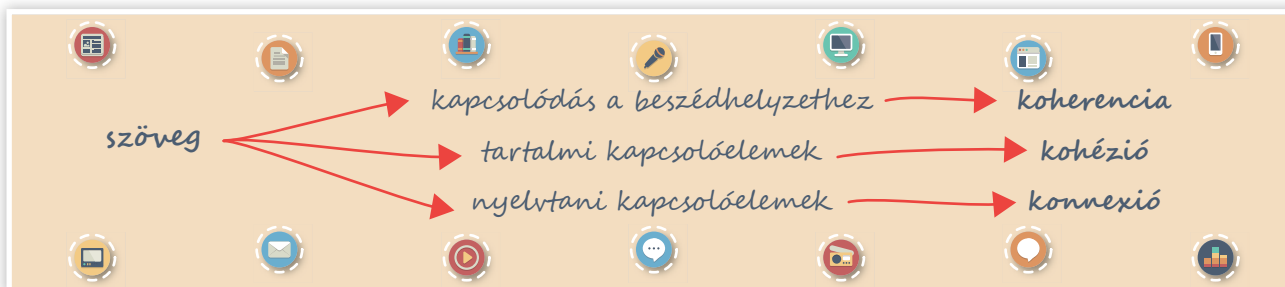
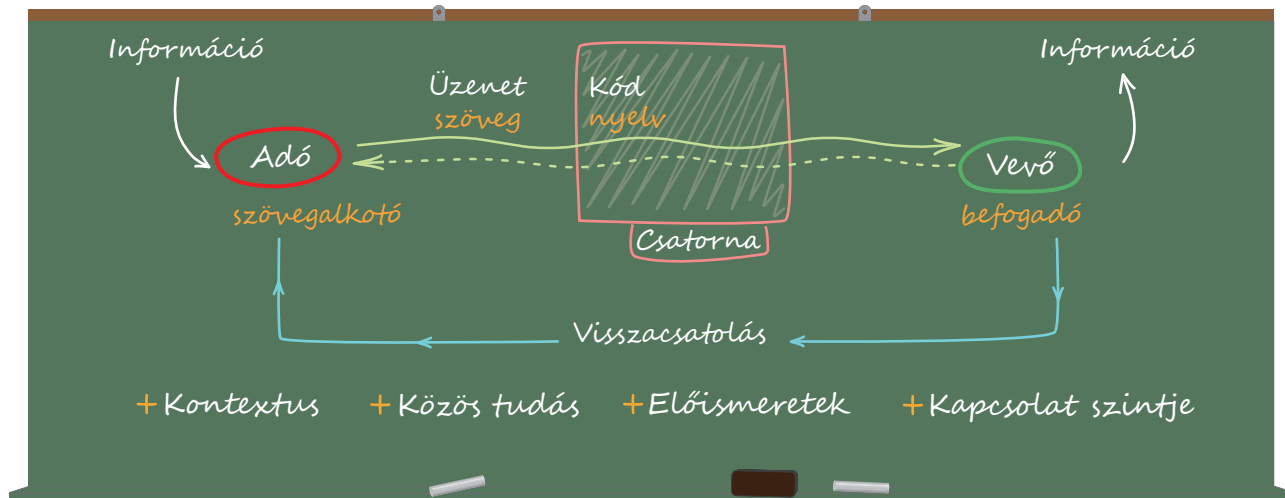
Ismétlés	7	12. A magyar nyelv egységesülése az ómagyar kortól a reformkorig	76
I. Ember és nyelv	13	13. A magyar nyelv egységesülése a reformkort követően	80
1. Nyelv – ember – kommunikáció	15	A magyar nyelv története (összefoglalás)	83
2. A változó nyelv	21	III. Nyelv és társadalom	85
3. Nyelv és gondolkodás	25	14. Nyelv és társadalom viszonyáról	87
4. Nyelvi identitás	31	15. Köznyelv, csoportnyelvek, rétegnyelvek	91
5. A beszéd mint cselekvés	35	16. Nyelvjárásaink	97
6. Nyelvtípusok	39	17. Nyelvpolitika	103
7. Nyelvcsaládok	43	18. Nyelvi tervezés, nyelvművelés	107
Ember és nyelv (összefoglalás)	47	19. Nyelvünk helyzete a határon túl	111
II. A magyar nyelv története	51	Nyelv és társadalom (összefoglalás)	115
8. A magyar nyelv eredete és rokonsága	53	Nyelvi és kommunikációs enciklopédia	117
9. A magyar nyelvtörténet korszakai	59		
10. Nyelvemlékeink	64		
11. A magyar nyelv szókészletének változása	72		

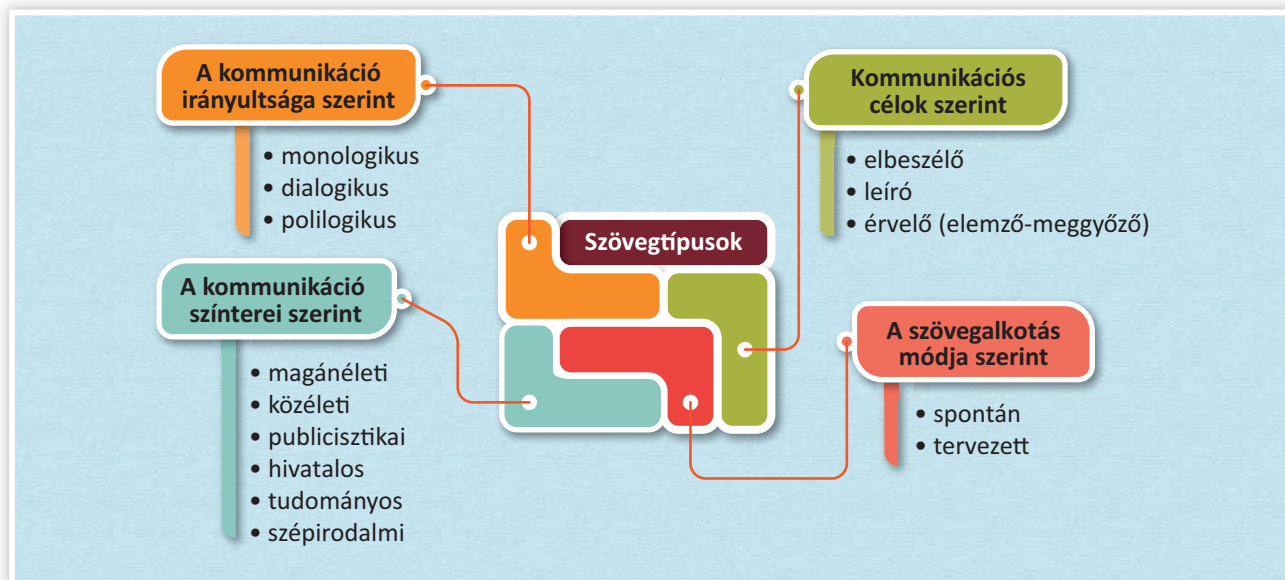

Szövegatan

► 1. Magyarázd meg az ábrák segítségével a szöveg fogalmát!

► 2. a) Mutassátok be az ábra segítségével a különféle szövegtípusokat!

b) Határozzátok meg az a) feladatban szereplő ábrán látható szempontok alapján az alábbi szövegek szövegtípusát!

Az étrend-kiegészítő nem helyettesíti a vegyes étrendet és az egészséges életmódot.

18–27 °C-os környezetben érzi jól magát. Nem fagyűrő. Ügyeljünk arra, hogy télen se legyen 15 °C-nál alacsonyabb a hőmérséklet.

„További szempont a közlés fajtája, típusa. Egy *tanulmány jellegű cikk* a bevezetett kutatási egység ideális megjelenési formátuma. A szerzőnek saját magának kell kiértékelnie a művét, és döntenie, vajon a kutatási eredmények elegendők-e egy komplett cikk publikálásához. Ha a kutatás annyira izgalmas, hogy feltétlenül minél előbb közzé kell tenni, a *Levelek/Gyorsközlemények/Technikai megjegyzések* rovatok kínálják az optimális közeget lényeges és eredeti eredmények mielőbbi közlésére. Ezek terjedelme jóval kisebb, mint a teljes cikkeké.”

(Eger, Arthur: Hogyan írjunk világszínvonalú tanulmányt? Praktikus tanácsok a publikáláshoz. In: *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 56 [2009], 7.)

„Esti hunyt szemmel hallgatta a költeményt.

Tegnap este együtt sétálgattak, bámulták a holdat a ferencvárosi bérkaszárnnyák és a vasúti raktárak fölött. Most ez a hold újra megjelent Esti zárt szemhéjai mögött, az elsötétült szemgolyóján, akár a tegnapi égbolton. Ott úszott a hold, a költemény holdja, mely az 1900-as évek divatja szerint kissé ki volt pingálva, kissé kacér volt és piperés, de sokkal szebb, mint a valóságban.

- Nagyszerű! – kiáltott Esti, amikor a költemény véget ért, és fölugrott a díványról. – Nagyszerű!
- Igazán?
- Igazán.
- Jobb, mint az *Örült hinta*?
- Össze se lehet hasonlítani.
- Esküszöl?
- Esküszöm.”

(Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél* – részlet)

▶ 3. a) Határozzátok meg az alábbi fogalmakat!

Jelentésbeli kapcsolóelemek

Nyelvtani kapcsolóelemek

b) Gyűjtsetek példákat a szövegből a jelentésbeli és nyelvtani kapcsolóelemekre!!

„A fájdalomérzetet kiváltó ingerületek a gerincvelőn keresztül érik el az agyat, majd az idegrendszernek a fájdalmat kiváltó ingerek elkerülésére vonatkozó parancsait is a gerincvelő juttatja vissza a szervekhez. Mára kiderült, hogy a fájdalomingerületek idegi feldolgozásában az idegsejtek mellett a csillag alakú asztrociták is fontos szerepet játszanak. Antal Miklós, a Debreceni Egyetem Anatómiai, Szövet- és Fejlődéstani Intézetének egyetemi tanára azt vizsgálja, hogy ezek a nagyon apró, így speciális vizsgálati módszereket igénylő sejtek hogyan vesznek részt a fájdalomérzet kialakulásában.”

(Bajomi Bálint: *Miniatűr csillagok a gerincvelőben. Interjú Antal Miklóssal.* Forrás: www.eletestudomany.hu)

► 4. Határozzátok meg a következő fogalmakat! Mi a közös bennük?

bennfoglalás

szövegvilág

kontextus

fogalmi sémák

nézőpont

tudáskeret

forgatókönyv

intertextualitás

► 5. Gyűjtsetek forgatókönyveket és tudáskereteket a következő témakörökhöz!

utazás

bevásárlás

állásinterjú

► 6. a) Készítsetek egy olyan ábrát, amelyen bemutatjátok a következő fogalmak egymáshoz fűződő viszonyát!

bevezetés

kifejtés

szövegalkotás célja

makroszerkezeti egységek

tárgyalás

tételmondat

mondattömb

bekezdés

mikroszerkezeti egységek

befejezés

b) Foglaltok tíz pontba a szövegalkotás lépéseit!

Stilisztika

► 1. Milyen viszonyban állnak egymással az ábrán szereplő fogalmak?

► 2. Gyűjtsetek példákat a társalgási stílus következő jellemzőire!

képszerűség, egyéni, játékos szóalkotások, becézett alakok, rövidítések

a töltelékszavak gyakorisága

hiányos, lazán szerkesztett, félbeszakított és újrakezdett mondatok

kifejtetlenség, amely nem eredményez kommunikációs problémát

- 3. Milyen stílusrétegbe sorolhatók a következő szövegek? Mutassátok be az adott stílusréteg jellemzőit a hozzá tartozó szövegből vett példák segítségével!

„Az irányelv értelmében, az ország köteles volt a listás fajok országos populációinak minimálisan 20–60%-át bevonni a Natura 2000 Hálózatba, oly módon, hogy területeket jelölt ki. Természetesen a ritka, globálisan veszélyeztetett fajok esetében ez a lefedettség 60% feletti, míg a gyakoribb fajok esetében ez az érték alacsonyabb is lehet. Egy terület természetesen több madárfajra is ki lett jelölve, például a »Borsodi-sík« SPA terület 44 madárfaj és azok élőhelyeinek védelmét hivatott megoldani.

A madártani alapokon javasolható területek teljes kiterjedése 1 314 329 hektár, Magyarország területének 14,1%-a. Adataink szerint a javasolt területek összkiterjedésének 43%-a (564 485 hektár) védett természeti terület, mely aránya a közeljövőben kihirdetendő védett természeti területekkel együtt jelentősen megnő.”

(Forrás: www.bnpi.hu)

„A levélgyűjtő szekrény útján elsőbbségiként feladott levélküldemények esetében csak a hiánytalanul bérmentesített küldeményeket kezeli a Posta elsőbbségiként. Az elsőbbségi levélküldemények az ÁSZF 11. pont szerinti statisztikai garancia mellett kerülnek kézbesítésre, amennyiben azok a postai szolgáltatóhelyen az ügyféltérben kihelyezett hirdetményen a tárgynapi továbbításra megjelölt időpontig kerülnek feladásra, illetőleg a levélgyűjtő szekrény legkésőbbi ürítése előtt kerülnek a levélgyűjtő szekrénybe elhelyezésre.”

(Forrás: www.posta.hu)

- 4. Gyűjtsetek szóképeket és alakzatokat a következő idézetekből!

„Az égbolt,
egészen úgy, mint hajdanába rég volt,
mint az anyám paplanja, az a kék folt,
mint a vízfesték, mely írkámra szétfolyt,
s a csillagok
lélekző lelke csöndesen ragyog
a langyos őszi
éjjelbe, mely a hideget előzi,
kimondhatatlan messze s odaát,
ők, akik nézték Hannibál hadát
s most néznek engem, aki ide estem
és állok egy ablakba, Budapesten.”

(Kosztolányi Dezső: *Hajnali részegség* – részlet)

„Azám!... Tejben fürdik az éjjel
Mint hiú hölgyek
Hogy szép legyen.
Talán kedvesét várja?
Magát csillagékszerrel piperézi
Magát alvó vizek tükrében megnézi
A könnyű köd is az ő cicomája
A kedvesét bizony megigézi.
Ki is az Éjjel kedvese?
Szól-e felőle régi mese?
Görög talán? Vagy barbár?
És víg-e? Vagy szomorú-e?”

(Tersánszky Józsi Jenő: *Éji nóta* – részlet)

„Tündöklük, mint a gondolat maga,
a téli éjszaka.

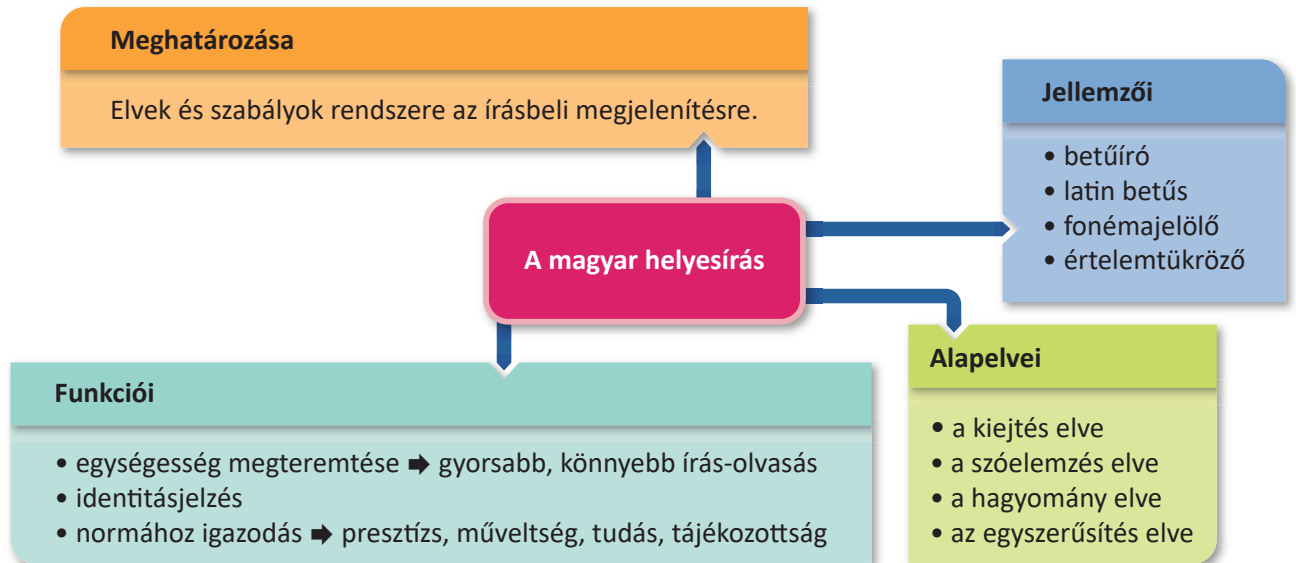
Ezüst sötétség némasága
holdat lakatol a világra.

A hideg úrön holló repül át
s a csönd kihűl. Hallod-e, csont, a csöndet?
Összekoccannak a molekulák.”

(József Attila: *Téli éjszaka* – részlet)

Helyesírás

- 1. Az ábra alapján jellemezzétek a magyar helyesírást! Magyarázzátok is meg az ábrán szereplő fogalmakat!

- 2. Állapítsátok meg, hogy melyik helyesírási alapelv érvényesül az alábbi szavak írásakor!

különb

gólya

irat

vissza

költség

kulcscsomó

Takács

grammal

Mariann-nal

- 3. Magyarázzátok meg az alábbi szavak, kifejezések helyesírását! Miért kell őket egybe, külön, illetve kötőjellel írni?

kép- és hangfelvétel-készítés

forgalomelterelés

Arany-ballada

KRÉTA-adminisztrátor

matematikatanítás

természettudomány-oktatás

fogadóóra

adó-visszatérítés

futball-labda

kézilabda-bajnokság

kézilabdabajnokok

házi dolgozat

csigabiga

házdolgozat-füzet

kajak-kenu verseny

tesz-vesz

kilencéves

szemtől szemben

tíz hónapos

papírtörülköző

papír zsebkendő

kartonpapír lap

kísérőtanár

osztályozóvizsga

szintemelő vizsga

visszafogom magam

vissza fogom adni

befogja a száját

be fogja adni a dolgozatot

- 4. Írjátok le a következő szavakat a füzetetekbe úgy, hogy közben pótoljátok a hiányzó kezdőbetűket!

___nyák ___apja, ___ásodik ___ilágháború, ___driai-___enger, ___epel-___igeti, ___elencei-___avi, ___ővárosi
___llat-___s ___övénykert, ___emzeti ___al, ___emzeti ___port, ___ew ___ork-i, ___etőfis, ___rany ___ános-féle

- 5. Írjátok le a füzetetekbe a következő neveket először úgy, hogy -i képzőt kapcsoltok hozzájuk, majd úgy, hogy -val, -vel ragot!

Ronaldo

Coventry

James

Cannes

Glasgow

Shelley

Shakespeare

Bush

- 6. a) Milyen írásjelek tehetők az alábbi mondatok végére?

Azt kérdeztem, indulhatunk-e___

Elárulod végre, mit tegyek___

Mondd, hová mész___

b) Foglaljátok össze a vessző használatának szabályait s, és, meg, vagy kötőszavak esetén!

c) Magyarázzátok el, mi a különbség a kiskötőjel, a nagyköötjel és a gondolatjel között!
Milyen helyesírási szabályok vonatkoznak rájuk?

- 7. Készítetek szemléltető vázlatot vagy prezentációt az idézés legfontosabb helyesírási szabályairól!

- 8. Szótagoljátok a következő szavakat!

Eleonóra

tehetős

templom

menedzser

briddzsel

ettől

ELTE

maximalista

absztrakt

máris

megárt

legalább

Baudelaire

- 9. a) Döntsétek el, hogy az alábbi szavak rövidítések, jelek, betűszók vagy szóösszevonások! Mi alapján döntöttetek?

Bp.

fszt.

Ft

gyed

H₂O

Mahart

MTA

tbc

b) Kell-e pontot tenni az alábbi kifejezésekben az évszám után? Ha igen, miért?

1976 júliusában

1986 június 2-án

2014 és 2020 között

I. EMBER ÉS NYELV

„A nyelv maga a végtelenség. Minél tovább foglalkozom vele, annál inkább látom, hogy sohase lehet a végére érni. Csak vérünk érzi. Értelmünk mindig elámul, ha elemezzük és tudatosítjuk azt, amit vérünk érez. De ez az ámulat számomra az élet egyik legnagyobb gyönyörűsége.”

Kosztolányi Dezső

... Nyelv és élet

„A tücskök a szárnyukkal ciripelnek, igaz, csak a hímek – ebben a szöcskéhez hasonlítanak, ellentétben a sáskákkal, amelyek a hátulsó lábszárukkal »hegedülnek« az elülső szárnyukon, vagy a kabócákkal, amelyek egy üreg feletti kitinlemezt pattogatnak a potrohukon. Az elülső (felső) szárny fonákán lévő ciripelőéren mintegy 140 kis kiemelkedés sorakozik. Ez a ciripelő csapsor, amelyen a hátulsó (alsó) szárny szélén lévő kiemelkedést – a pengetőt – végighúzza reszelő hang keletkezik, melynek sebessége melegben gyorsabb, hűvös, borús időben lassabb. A szárnyakon merev erekkel körülvett mezők (a háromszögletű hárfá és a kerek tükör) rezonátorként működnek, és jelentősen erősítik a hangot.

A tücsökre májustól nyár közepéig hallható, nappal is, de olyankor az élővilág és az emberi tevékenység hangzavarában kevésbé figyelünk rá – igazából napnyugta után feltűnő. A hím tücskök legtöbbször azt a hívóhangot hallatják, amellyel a nőstényeket csalogatják magukhoz. Ilyenkor mindig a »lakásuk« bejáratánál ülnek, mert az üreg fokozza a hang erejét. A ciripelés nem tanult, hanem öröklött viselkedés. Ha a szerenád eredményes, és megjelenik egy nőstény, a hím sokkal lágyabb udvarló énekre vált. Ha viszont rivális hím vetődik a közelbe, élesebb, fenyegető hangokat bocsát ki.

Amelyik rovar hangot ad, az hall is: a tücskök »füle« az elülső lábszáran lévő, a dobhártya elvén működő, korong alakú hallószerv. A nőstény a ciripelésből fontos következtetéseket von le. Minél nagyobb a hím, annál nagyobb a hárfájának a területe, és annál mélyebb a hangja. Az egyes hangelemek sebességéből és a szünetek hosszából pedig információhoz jut a hím általános kondícióját illetően. Ezek ismeretében választja ki a réten egyszerre muzsikáló hímek közül a neki megfelelőt.”

(Merkel Ottó – Puskás Gellért: Szerenád a nőstényeknek. Az Év Rovara 2016-ban – a mezei tücsök. Forrás: www.eletestudomany.hu)

1. Gyűjtsetek össze egy gondolattérképen, mi jellemzi a tücsök ciripelését!
2. Gyűjtsetek olyan filmeket, amelyekben állatok a (fő)szereplők! Csoportosítsátok a filmeket az állatok kommunikációja szerint!
3. Szerintetek miben különbözik az emberi nyelv az állati kommunikációs rendszerektől?

Hogyan is volt?

A **kommunikáció** közlést, közzétételt, információcserét jelent. Szükséges hozzá az, aki információt ad, és az, aki kapja. A kommunikáció történhet a nyelv segítségével (**verbális kommunikáció**) és nem nyelvi jelekkel (**nonverbális kommunikáció**). Szükséges hozzá a közvetítő közeg (**csatorna**), amelyen az **üzenet** (illetőleg az ezt kifejező jel, a **kód**) eljut a **címzethez**. Amennyiben a címzett megkapja az információt, az hatással van rá, és gyakran visszajelzést igényel. Ahhoz, hogy a címzett az üzenetet teljes mértékben megértse, szükséges a **kontextus** (beszédhelyzet, összefüggérendszer) ismerete. Mindazt, ami gátolja, hátráltatja a sikeres kommunikációt, **zaj**nak nevezzük.

1. Készítsetek egy ábrát a kommunikációs tényezőkről!
2. Idézzetek fel olyan szituációkat, amikor valamilyen zaj hátráltatta a kommunikációtokat!

Az ember és a nyelv

Az állatviselkedés-tani (etológiai) kutatások rávilágítottak arra, hogy bizonyos fajok kommunikációs rendszere sokkal komplexebb, mint korábban gondolták.

A nyelv és az állati kommunikáció ► A tudósokat régóta foglalkoztatja a kérdés, hogy vajon létezik-e olyan állatfaj, amely megtanítható arra, hogy nyelvet használjon. Sok kísérletet végeztek emberszabású majomfajok – gorillák, csimpánzok és törpecsimpánzok – egyedeivel, amelyeket többféleképpen próbáltak megtanítani emberi nyelvre. Először az derült ki, hogy nem tudnak megtanulni beszélni; ennek oka az, hogy **az emberi beszédképzés képessége igen hosszú evolúciós fejlődés eredménye.**

A későbbi kísérletekben máshogyan közelítettek a kérdéshez: a siketek jelnyelvét tanították a majmoknak, vagy arra próbálták idomítani őket, hogy színes műanyag lapocskákkal vagy billentyűk lenyomásával utaljanak bizonyos jelentésekre, például a *banánra*. Néhány esetben izgalmas és váratlan eredmények születtek, azonban sok-sok éves intenzív tanítás után még a legintelligensebb majmok sem tudták felülmúlni az átlagos hároméves gyerekek nyelvi teljesítményét.

A nyelvi képesség tehát csak az emberi fajra jellemző (humánspecifikus). **Nyelvnek csak az emberek által használt, összetett jelrendszert nevezzük,** és megkülönböztetjük az állatok kevésbé bonyolult kommunikációs módozataitól.

Az elvont gondolkodás ► A nyelv elsajátítása lehetetlen lenne, ha nem volnánk képesek **elvont gondolkodásra, absztrakcióra.** A **nyelvi jelek** ugyanis többnyire **önkéntesek:** ha nem tudnánk elvonatkoztatni attól, amit érzékelünk, csak a motivált jeleket érthetnénk meg, amelyek esetében konkrét összefüggés van a jel és a jelölt között. Az elvonatkoztatás teszi képessé az embert arra is, hogy **a világról elképzelései** legyenek:

a valóság egyedülállóan bonyolult **modelljét** alkotjuk meg a tudatunkban. Így egy tárgy akkor is „elérhető” számunkra, akkor is tudunk róla beszélni és gondolkodni, ha éppen nincs a közelünkben. A világ gondolati leképezése teszi lehetővé azt, hogy beszéljünk olyan dolgokról, amelyek voltak, lesznek vagy csupán a képzeletünkben élnek. Az állatfajok döntő többségének jelei viszont az adott helyhez és pillanathoz kötődnek: egy vetélytárs, egy közeledő ragadozó vagy éppen egy vonzó nőstény látványa váltja ki azokat.

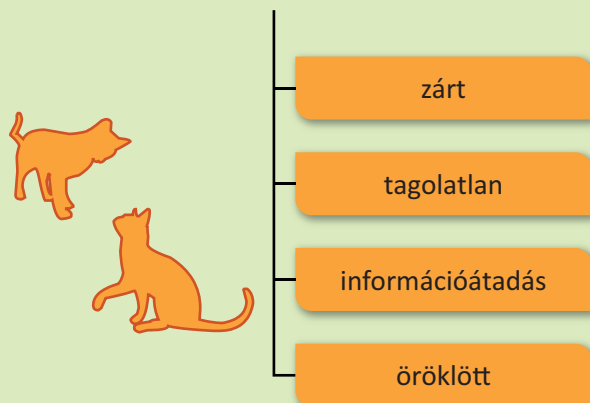
Az állati kommunikáció jellemzői ► Az állati kommunikáció jelzései tagolatlanok, összetett tartalmat és viselkedés-előírást hordoznak (pl. egy oroszlán üvöltése egyszerre több üzenetet is hordoz: „én itt vagyok, nincs veszély, gyertek ide”). Másik fontos jellemzőjük, hogy **genetikailag meghatározottak,** új elemekkel nem bővíthető, **zárt rendszert alkotnak.**

Az emberi kommunikáció jellemzői ► Az emberi jelzés viszont többféleképpen is tagolható: a morféákat további elemekre (fonémákra) bonthatjuk, összekapcsolhatjuk más morféákkal is, s ezáltal szavakat, mondatokat hozhatunk létre.

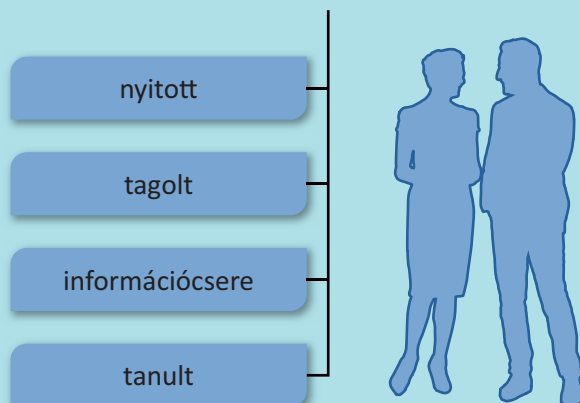
Az emberi kommunikációban **az egységes tudat és viselkedéstartalmak** tehát **részekre bonthatók.** Az emberi nyelvben ezáltal megvan az a lehetőség, hogy véges számú fonémából elvileg végtelen, gyakorlatilag véges számú szót legyen képes létrehozni (a szavak hossza egy ponton túl ugyanis már nem növelhető), és **a véges számú szóból** elvileg és gyakorlatilag is **végtelen számú különböző mondatot** hozhat létre.

Ugyanakkor a nyelv képes új elemekkel bővílni, a meglévő elemeket változtatni úgy, hogy rendszerjellege folyamatosan megmarad. Minden egyidejű nyelvállapotban (szinkroniában) léteznek idegen eredetű szavak, amelyek egy idő után alakjukban vagy jelentésükben idomulnak az átvevő nyelvhez.

ÁLLATI KOMMUNIKÁCIÓ JELLEMZŐI

EMBERI KOMMUNIKÁCIÓ JELLEMZŐI

Például:

- **alakjában alkalmazkodik az átvevő nyelvhez** – pl. a szláv *broszki*

broszki → *barack*

- **jelentésében alkalmazkodik az átvevő nyelvhez** – pl. a latin *per se intelligitur* 'magától értetődik'

per se intelligitur → *persze*

Minden időállapotban léteznek olyan szerkesztésmódok, amelyek akkor éppen a rendszerben szokatlanok, de amelyeket a rendszer elvisel (ezeket nevezzük **változatoknak**): ilyen például napjainkban a *-ba/-be* és a *-ban/-ben* ingadozó használata (pl. *Moziba voltam.*), amely esetében a *-ba* általános használatát a szövegösszefüggés ismerete teszi a kommunikáció számára érvényessé.

A társas kapcsolatok és a nyelv ► Bármilyen fejlett is az emberi gondolkodás, nem alakult volna ki a nyelv, ha az ember nem volna **társas lény**. A csoportokban élő fajok általában bonyolultabb kommunikációs rendszerrel rendelkeznek, mint a magányosan élők. A méhek kommunikációja például meglepően fejlett, ezzel szemben az elszórtan élő emlősfajok nem kifejezetten kommunikatívak. Az ember egyedülállóan szociális lény: már a csecsemők is kitüntetett figyelmet

szentelnek az arcoknak. A kisgyerek azért képes megtanulni a szavakat, mert tudja ugyanarra a dologra irányítani a figyelmét, mint a szülei. Így amikor az édesanya vagy édesapja kimondja a *pelus* szót, a kisgyerek össze tudja kapcsolni az elhangzott hangsort azzal a tárggyal, amelyre ő is figyel éppen.

A **közös figyelmen** kívül a kisgyereknek azt is tudnia kell, hogy a szülei akarnak valamit közölni vele, és nem „csak úgy” beszélnek, **kommunikációs szándékot** kell neki tulajdonítania. Azt is meg kell tanulnia, hogy a nyelv révén hatni tud a körülötte lévő emberekre: a *nem*, az *aidde*, az *anya* hatást vált ki másokból. A szavak, később mondatok segítségével összetettebb cselekvések szervezésére is képessé válik.

Az elmeolvasási képesség ► Az emberi faj nem fizikai adottságai, hanem az **összefogás, együttműködés** révén vált „csúcsragadozóvá”; evolúciónkban kitüntetett szerepe van a társas kapcsolatoknak. Az **ember tehát folyamatosan figyel azt, hogy mások mit gondolhatnak, milyen szándékaik lehetnek**. Tulajdonképpen állandóan mások gondolataiban olvasunk – figyeljük rajtuk az öröm, a fáradtság, a harag stb. jeleit, ezekből szűrjük le megállapításainkat: jól sikerült az állásinterjú, fárasztó napja volt, biztosan szomorú. Ez az úgynevezett **elmeolvasási képesség** teszi lehetővé, hogy alkalmazkodjunk másokhoz, így befogadjon minket a csoport, azonban ugyanez ad lehetőséget a csoport tagjai között feszültségeket okozó féltékenységre, intrikára, hazugságra is.

Kérdések, feladatok

- 1. Milyen üzeneteket hordoznak fajtársaik számára a következő állati jelzések? Nézzetek utána az interneten!

a madarak éneke

a méhek tánca

a medvék fába karmolása

a békák brekegése

a palackorrú delfinek egyedi füttyjelei

a fehérbarkójú cerkófok vészkiáltása

- 2. a) Milyen hosszú mondatot lehet kitalálni két percen belül? Versenyezzetek! Hány szóból, hány morfémből, hány fonémából állt a leghosszabb mondat?
- b) Meddig bővíthető egy kifejezés? Indítsatok szóláncot úgy, hogy folyamatosan bővítek az elsőként mondott kifejezést! Hány szót kapcsolatok hozzá?

- 3. Napjainkban a nyelvhasználat számos rövidítést használ (*tévé, zse, app* stb.). Keressetek olyan rövidítéssel példákat, amelyek esetleg megnehezítik a megértést! Milyen rövidítések nem érthetők a kívülállók számára? Ti használtok efféléket a barátaitokkal? Meddig érdemes elmenni a rövidítések alkalmazásában? Vitassátok meg!

- 4. Van-e olyan szó, kifejezés, mondat, amelyet csak a te családod használ? Hogyan alakult ez ki? Milyen családi szokás van mögötte?
- 5. Olvasd el a következő idézetet, amely az ember felöltségét hangsúlyozza!

„A nyelv olyan képességekkel ruházta fel birtoklóját, amelyek sokkal többet jelentettek a pusztai túlélésnél, olyan képességekkel, amelyek fajunkra bízzák a Föld felügyeletét. Bármennyire hatalmasak is azonban ezek a képességek, magukban hordozzák a pusztítás gyökereit. A nyelv nem eleget, hanem túl sokat adott nekünk: a Föld felügyeletén túl azt a képességet is, hogy elpusztítsuk a nálunk gyengébb fajokat, sőt akár a környezet túlélésüket szolgáló részeit is.

A nyelv ugyanakkor mindannak az előmozdítója és táplálója, ami bennünk a legjobb, mindannak, ami arra törekszik, hogy elkerüljük ezt a végzetet, és ismét egységbe kerüljünk a teremtés többi részével. Csakis a nyelv az, amely lehetővé teszi, hogy béke, szabadság és igazság világáról álmodjunk, ahol összhangban élhetünk a természettel, amelynek végül is csak függő részét alkotjuk.”

(Derek Bickerton: *Nyelv és evolúció*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. 264.)

- a) Milyen következményei lehetnek annak, ha az ember visszaél a természetben való uralkodás lehetőségével?
- b) Gyűjts negatív és pozitív példákat az ember és a természet kapcsolatáról!

- 6. Alkossatok négy-öt fős csoportokat! Gyűjtsetek olyan hétköznapi kommunikációs helyzeteket, amelyekben az egyik résztvevő elmeolvasási képessége nem működik megfelelően! Válasszatok ki az egyiket, majd játsszatok el az osztálynak! A többiek feladata az lesz, hogy kitalálják, mi okozhatta a jelenet szereplői közötti félreértést!
- 7. a) Milyen módszerekkel lehetséges megtéveszteni az emberek elmeolvasási képességét az interneten?
- b) Említsetek meg három olyan álhírt, amely a közelmúltban az interneten terjedt! Hogyan lehet leleplezni ezeket?
- c) Ábrázoljátok (átlalatok választott formában), milyen következményei lehetnek az álhíreknek!

- 8. Írj egy ötpontos vázlatot a szöveg alapján a magyar tudományos kísérletről!

„Az MTA-ELTE Összehasonlító Etológiai Kutatócsoport a világon elsőként vizsgálta, hogy a kutyák agya hogyan dolgozza fel az emberi beszédet. [...] A *Science* hasábjain megjelenő, *Neural mechanisms for lexical processing in dogs* című tanulmány szerint a kutyák, csakúgy mint az emberek, a bal agyféltekéjük segítségével dolgozzák fel a szavak jelentését, míg az intonáció értelmezésére egy jobb féltekéi területet használnak. [...]

»Tizenhárom családi kutyát tanítottunk meg arra, hogy teljesen mozdulatlanul fekvő állapotban egy fMRI-készülékben. Az fMRI-teszt egy olyan nem invazív, fájdalommentes eljárás, melyben a kutatásba bevont kutyák nagy örömmel vesznek részt« – mondta Gácsi Márta etológus, a tréningmódszer kifejlesztője, a tanulmány társszerzője. »Megmértük a kutyák agyi aktivitását, miközben a kiképzőjük beszédét hallgatták – magyarázta Gábor Anna, PhD-hallgató, a kutatás társszerzője. – A kutyák dicsérő szavakat hallgattak dicsérő és semleges hangsúllyal, illetve számukra jelentés nélküli kötőszavakat, szintén dicsérő és semleges hangsúllyal. Azt vizsgáltuk, hogy mely agyterületek különítik el a jelentéssel bíró szavakat a jelentés nélküliektől, illetve a dicsérő intonációt a nem dicsérőtől.« [...]

Andics és munkatársai azt is megfigyelték, hogy a szóbeli dicséret aktiválta a kutyák jutalomközpontját – azt az agyterületet, ami az embernél az örömszerző ingerekre reagál; az evésre, a szexre, egy simogatásra vagy akár a szép zenére is. »Ez azt mutatja, hogy a kutyák számára a kedves szóbeli dicséret is jutalmazó lehet. Érdekes módon azonban a jutalomközpont csak akkor volt aktív, ha a kutyák dicsérő jelentésű szavakat hallgattak dicsérő intonációval, ha csak a szójelentés vagy csak az intonáció volt dicsérő, akkor nem. Vagyis a kutyák nemcsak hogy el tudják különíteni azt, amit mondunk, attól, ahogyan mondjuk, de arra is képesek, hogy a kettőt kombinálva társításnak jelentést a hallottakhoz. Ez a jelenség is nagyon hasonló ahhoz, ahogy az emberi agy működik« – mondta Andics Attila.”

(A kutyák agya képes feldolgozni, hogy mit mondunk, és hogyan mondjuk. Forrás: elte.hu)

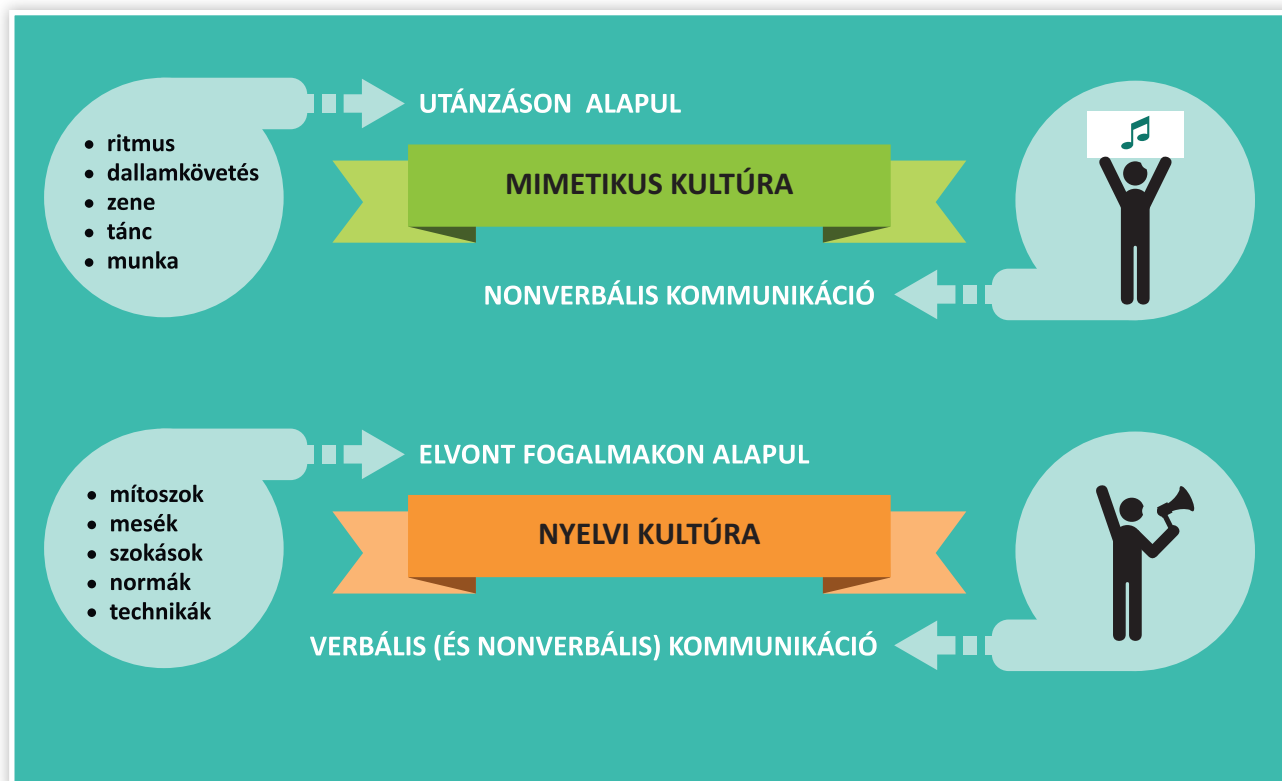
+ Nyelv és kultúra

A **nyelvi kommunikáció** kialakulása összefügg az emberré válás jelenségével, az emberi kultúra kialakulásával. A kultúra és a nyelv az emberi evolúció terméke. Az evolúciós elmélet keretét nyújt a fajok kialakulásának, változottságának megértéséhez, kölcsönhatásaikhoz, a bioszféra öfenntartó működésének tudomásulvételéhez. Emellett megbízhatóan tudja magyarázni az emberi nyelv, a kommunikáció és a kultúra kialakulását.

Minden élőlény alkalmazkodik a környezetéhez. A változatos alkalmazkodás hozza létre és teszi sikeressé a fajokat. Egyedül az ember az, aki a természettel való együttélés lehetőségét nem az ahhoz való alkalmazkodásban látja, hanem abban, hogy a saját képére formálja a természetet. Nem a környezet változtatja meg az embert, hanem az ember változtatja meg, alakítja át a környezetet: kultúrát teremt.

A nyelv előtti korszakban a korai emberi csoportokat egy bizonyos **mimetikus** (utánzáson alapuló) **kultúra** jellemezte. Ebbe a mimika, a ritmikus mozgás, zene, tánc, az intonáció, a dallamkövetés ugyanúgy beletartozik, mint a társ lelkiállapotának átérzését segítő empatikus készség. Működött az a **nonverbális kommunikáció**, amely segített a csoporttevékenységek összehangolásában, a természetben való uralkodás kezdetleges formáinak kialakításában (például az ősi barlangrajzokon is meglevenedő vadászatok során).

A nyelv segítségével megteremthetővé vált a múlt és a jelen, elemekre bonthatók és újra felépíthetők lettek a természeti jelenségek, vagyis a nyelv kialakulásával a fogalmi gondolkodás pontos formái jöhetnek létre. Míg korábban az emberi kommunikáció a másik cselekedeteinek utánzásán alapult, addig a kialakuló **verbális nyelvben** már összetettebb jelentéstartalmakat is ki lehetett fejezni az aktuális tevékenység összehangolásán túl. Emellett megjelentek azok a szokások, mítoszok, mesék, technikák, normák, értékek, kultikus elemek, amelyeknek szövegszerű átadása a nyelv segítségével történhetett meg. A nyelv tehát egyszerre **felhalmozott tudás és az emberi kommunikáció eszköze**.

1. Válasszatok egy népet, és kultúrájából, hagyományaiból keressetek az internet segítségével példákat a mimetikus és a nyelvi kultúra alkotóelemeire! Gyűjtésekből készítsetek egy öt diából álló prezentációt!

„Az egyiptomiak, mielőtt Pszammétikhosz¹ lett a királyuk, úgy hitték, hogy az ő származásuk a legősibb az emberek között. Mikor azonban Pszammétikhosz foglalta el a trónt, bizonyosságot szeretett volna arról, hogy kik voltak az első emberek. Azóta úgy tartják, hogy a phrügek² már ő előttük is éltek, különben pedig minden más népnél régebbre vezetik vissza származásukat. Pszammétikhosz ugyanis hiába kutatott, sehogy se tudta kideríteni, kik voltak az első emberek, ezért a következőt gondolta ki. Egyik pásztorának egyszerű emberek két újszülött gyermekét adta át, és ráparancsolt, hogy nevelje őket nyájai közt, de oly módon, hogy soha senki emberi szót ki ne ejtsen előttük. A többiekétől elkülönített kunyhóban feküdjenek, a kellő időben hajtson hozzájuk kecskéket, s ha tejükkel jóllaktak, menjen a dolgára. Ezt tette és rendelte hát Pszammétikhosz, mert meg akarta tudni, hogy a kicsinyek, ha az értelmetlen gagyogás korszakán túljutottak, miféle szót fognak először kiejteni. Így is történt minden. Két év múlva, mialatt a pásztor mindenben tartotta magát a parancshoz, egy nap rájuk nyitotta az ajtót, és belépett a gyermekekhez, akik a kezüket kinyújtva szaladtak hozzá, és azt kiáltották, hogy »bekosz«. Első hallásra nem is figyelt fel rá a pásztor, midőn azonban mindig ugyanezt a szót hallotta, valahányszor belépett hozzájuk, hogy gondoskodjék róluk, jelentette a dolgot urának, aki magához parancsolta a gyermekeket. Pszammétikhosz, amikor maga is hallotta, mit mondanak, kutatni kezdte, hogy melyik emberfajta nyelvében található meg a »bekosz« szó. S kutatás közben rájött, hogy a phrügek e szóval jelölik a kenyeret. Ebből a bizonyítékból következtetve az egyiptomiak elismerték, hogy a phrüg még náluk is ősből néptörzs. Hogy pedig ez a dolog így esett, azt Héphaisztosz papjai³ beszélték el nekem Memphisben.”

(Hérodotosz: *A görög-perzsa háború* 2, 2. Muraközy Gyula fordítása)

„Mai tudásunk alapján – ha a legenda egyáltalán valóságos eseményről szól – ezek a gyermekek nagy valószínűséggel a kecskék mekegését utánozhatták a *bekoszra* emlékeztető hangszorral. [...] Ma már nem tudományos kérdésfelvetés, hogy vajon milyen nyelven beszélnének a beszélő környezet nélküli gyermekek (még kevésbé az »ősnyelvvel« kapcsolatos hipotézis), ugyanakkor számos példa igazolta azt, hogy az ilyen gyermekek egyáltalán nem képesek elsajátítani a beszédet.”

(Gósy Mária: *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 249.)

¹ Pszammétikhosz: I. Pszammétik fáraó (Kr. e. 664 – Kr. e. 610)

² frígek: Ókori kis-ázsiai nép, amely Kr. e. 1200 után Európából Kis-Ázsiába telepedett. Királyságuk virágkora a Kr. e. 8. századra tehető, amelyet Midasz király neve fémjelez. A Kr. e. 7. században a kimmerek vetnek véget uralmuknak.

³ Héphaisztosz papjai: Memphis az egyiptomi Ptah isten kultuszhelye volt. Héphaisztosz Ptah isten görög megfelelője, mivel a mestereberek, alkotók istenének tekintették. Hérodotosz ezért nevezi Héphaisztosz papjainak őket.

- ▶ 1. Olvasd el figyelmesen a két szöveget! Mi a kapcsolat közöttük?
- ▶ 2. Hogyan próbálta kideríteni a fáraó, hogy melyik az emberiség ősnyelve? Írd le kutatásának lépéseit!

A változó nyelv

2.

... Nyelv és élet

„De ha magyarok voltak is ők ketten, mégsem értették meg olyan könnyen egymást. Mert Julianus szavai közt csóstitül került olyan, amit az asszony sohasem hallott. Nem tudta, mit jelent a templum, klastрум, Evangélium, kerál, pispek, érsők, pápa, váras, palota, sőt az olyan szavakat is, mint asszony, fészek, szürke, nem értette. Julianusnak is össze kellett szednie minden figyelmét, hogy megértse az asszony szavait. A ruhát *rubá*-nak mondta, a fecskét *fecskü*-nek, a szürkét *szür*-nek. És Julianusnak folyton az volt az érzése, hogy a tűz mellett egy nagy gyermek guggolt, ahogy hallgatta lágyan kiejtett *esz*-eit, vagy *jé*-nek, *dzsé*-nek mondott *gyé*-it. Mintha most tanulgatott volna beszélni. Így mondta: »Jermekem érte.« Meg így: »Pene esmég ugat.« Vagy ezt: »Hozj még tuli reá.« Mikor arról beszélt, hogy holnap ludakat akar vágni Julianus számára útravalóul, így mondta: »Holnap luntot ölök.« Julianus gyakran nem tudta, mit mond, de érezte, ahogy a zenét érzi az ember.”

(Kodolányi János: *Julianus barát* – részlet)

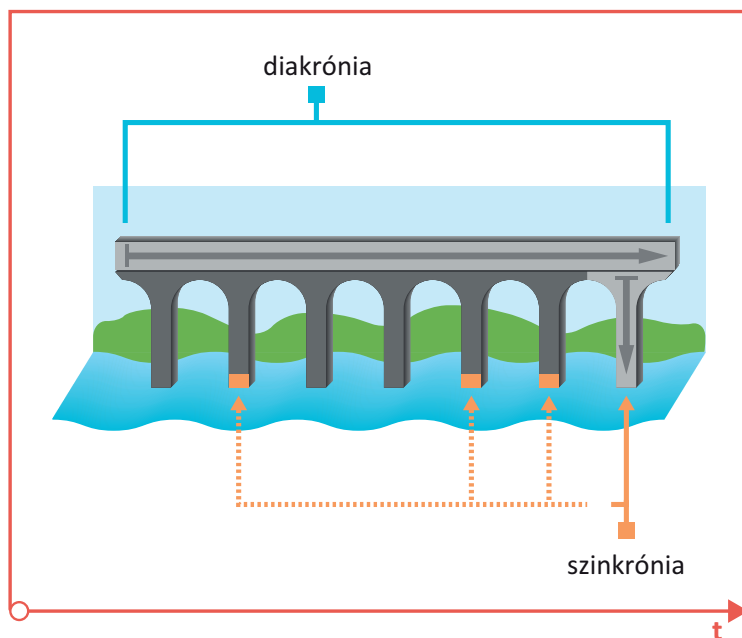
Mit gondolsz, miért nem értette a Volga menti magyar asszony Julianus szavait?

Hogy is volt?

A nyelvet kétféleképpen szemlélhetjük. Egyrészt figyelhetjük mint rendszert **önmagában, belső összefüggéseiben**. Ezt nevezzük **szinkronikus, vagyis egyidejű nyelvszemléletnek**.

Másképp is tekinthetünk rá, mint **elemek összefüggő, de időben folyamatosan változó egységére**. Ezt nevezzük **diakronikus, vagyis időben egymás utáni**, más szóval **történeti nyelvszemléletnek**.

A szinkrónia és a diakrónia nyelvészetben való megkülönböztetése a modern nyelvészet egyik kiemelkedő alakjához, Ferdinand de Saussure-höz (1857–1913, ejtsd: szoszúr) köthető. Ő volt az, aki a korábbi nyelvtörténeti (diakrónia) vizsgálatokkal szemben azt tartotta fontosnak, hogy a nyelvi elemeket a nyelv egy adott állapotában kell vizsgálni (szinkrónia).

1. Gyűjtsetek a most népszerű tévésorozatokból divatos szavakat, kifejezéseket, majd nézzétek meg, benne vannak-e ezek a 2003-as *Magyar értelmező kéziszótárban* (ÉKsz.)!
2. Biztosan vannak olyan szavak, kifejezések, amelyeket csak a barátaitokkal értetek, és egymás között használjátok. Válassz ezek közül egyet, és meséld el a keletkezésének körülményeit, valamint azt, hogy mire használjátok!

A változó nyelv

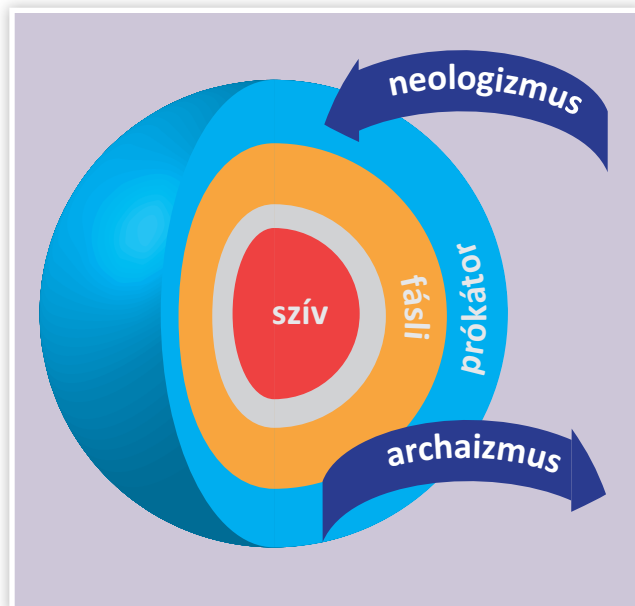
Minden nyelv változik. A változás ugyanis a **nyelv alkalmazásának** szükségszerű **velejárója**: az emberek közötti viszonyok folyton változnak, a nyelv pedig ezeket képezi le, így folyamatos alkalmazkodásra kényszerül.

Ez az alkalmazkodás azt jelenti, hogy **folyamatosan megújul** a szókincs, és a nyelvtan (a nyelvi jelek alkalmazásának és szerkesztésének módja) is változik (bár lassabban). Minden új nemzedék hozzászól valami újat a szülők, nagyszülők nyelvhasználatához. A leglátványosabb változás általában a szókészletben történik.

Változások a szókészletben ► A nyelv szókészletének vannak állandóbb és kevésbé állandó részei. Ha például a *szív* szót vesszük, akkor ennek léteznek képzett és továbbképzett alakjai (*szíves, szívélyes, szívélyesség, szívtelen*), lehet szóösszetételek tagja (*szívбай, szívdobogás, szívszorongva, szívizomgörcs, szívinfarktus, szíverősítő, jószívű, szívdöglesztő* stb.). Ezzel szemben például a *fáslí* szónak csupán *fásliz, befásliz* származékai vannak.

A *prókátor* szónak pedig talán nincs is szótározott származéka. Ha egy nyelv szókészletét mint egy gömböt képzelnénk el, akkor ebben a gömbben legbelül helyeznénk el a *szívet*, valamivel kijebb a *fáslit* és a gömb felületén a *prókátort*. A **származékok és a használati gyakoriság tehát kijelölik egy szó helyét a nyelvhasználatban**.

A képzeletbeli gömb felületéről, külső héjáról könnyebb lecsúszni a ritkább használat, s ezáltal az elfeledettség körébe. Az így elavuló szavakat szoktuk **archaizmusnak** nevezni, azokat pedig, amelyek újként csatlakoznak a szókészlethez, de még a gömb peremén vannak, nevezzük **neologizmusnak** (pl. *lájkol, szelfizik, kimaxol, digilektus*).

► A szókészlet alakulásának folyamatát bemutató gömbmodell

Változások a nyelvi rendszerben ► A nyelvtan is változik. A *Halotti beszédben*, melyet a 12. század végén jegyeztek le, olvashatóak a következő mondatok:

„Hadlaua choltat terumteve istentvl.
ge feledeve. Engede urdung intetvinec.
es evec oz tilvut gimilstwl.”

Stilizált, a kiejtéshez közel álló átírásban:

„Hadlává holtát terümteve istentül,
gye feledevé. Engedé ürdüng intetüinek,
és evék oz tilvut gyimilstüül.”

Ezt ma körülbelül így mondanánk:

Megteremtve istentől, hallotta, hogy meg
fog halni, de elfeledte, engedett az ördög
intésének, és evett a tiltott gyümölcsből.

Ha a két változatot, a 800 évvel korábbit és a mait összehasonlítjuk, láthatjuk, mi minden változott a nyelvtan területén: ma kevésbé használjuk az igenevet, nem használjuk az elbeszélő múlt időt, megváltozott az *eszik* ige vonzata is. Az *intetüiből intés* lett, a *gyimilcsből gyümölcs*, az *ürdüngből ördög*. Változnak tehát a morféma is, a hangok is.

A nyelvi változások vizsgálata ► Amikor tehát nyelvtörténeti (diakrón) vizsgálatot végzünk, a következők érdekelnek bennünket: **mi változik a nyelvben, hogyan** változik, ami változik, s végül: **miért** változik az, ami változik. A **nyelvtörténet** tehát a **változást vizsgálja**. Mik segíthetik a nyelvi változás vizsgálatát? Vannak-e segédeszközeink ehhez?

A mai nyelvben léteznek olyan jelenségek, amelyeket szinkrón nyelvvizsgálattal nem tudunk megmagyarázni. Ilyen például az, hogy a *hó, tó, ló* szavak többes száma nem *hók, tók, lók*, hanem *havak, tavak, lovak*. Mi lehet az oka, hogy ide a többes számba beszívárog egy *v* is, és az *ó* *a*-ra változik? Hiszen más *-ó* végű szavakban ez nincs így (pl. *rigó/rigók, tanuló/tanulók, zászló/zászlók*). Az ilyen jelenségek felkeltik a gyanúkat, hogy a *v* betoldódásának esetleg történeti magyarázata lehet.

Szintén segítségünkre lehetnek a **nyelvjárások**. A *gólya* szó ejtése a Dunántúl nagy részén *góla*, a Dunától keletre és a köznyelvben *gója*, egy kisebb tájon, az ún. középső palóc vidéken (Balassagyarmat, Vác, Galgamenté környékén) pedig *gólya* (mintha azt mondanád: *gólja*). Mi lehetett az eredeti, korábbi kiejtés, miért őrzi a helyesírás a *gólya* alakot? A nyelvjárások számos **megőrzött régiséget, továbbá jövevényszót tartalmazhatnak**, így segítve a nyelvtörténeti kutatást.

A **diakrón vizsgálatok forrásai** lehetnek a **nyelvemlékek** is: olyan, a régebbi korokból való (többnyire

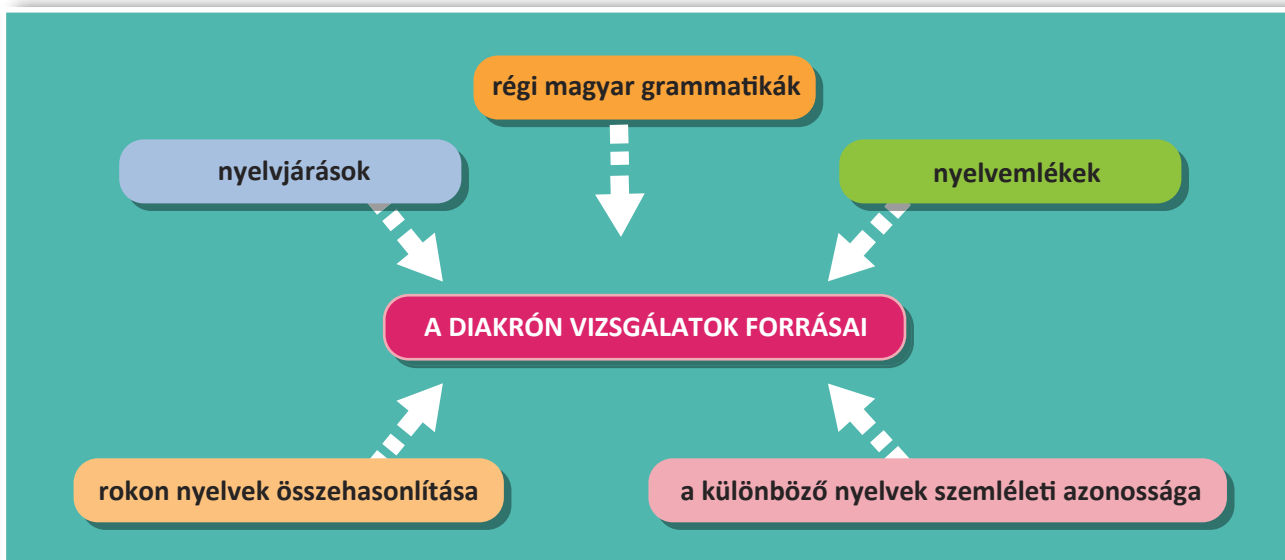
írással) emlékek, mint például a fentebb már említett *Halotti beszéd*. Ezekről bővebben fogunk még tanulni.

A **régi magyar grammatikák** egy adott **kor teljes nyelvtanát írásként** le. Ezek a nyelvtanok ugyan magukon viselik írójuk nyelvhasználatát, mégis fontos segéd-eszközök a változás menetének végigkövetéséhez. Pereszlényi Pál grammatikája (1682) a birtokos személyjelek többes számú alakjait így közli: „*almánk, almátok, almájok; elménk, elmétek, elméjük; szérőnk, szérőtök, szérőjök vagy jek*”.¹ A középkorban és még a 17. században is tehát a T/3. személyben nem felső, hanem középső nyelvválású magánhangzót találunk a személyjelben.

A legtöbb nyelv történetének vannak olyan korszakai, amelyekben már a nyelv önálló, más nyelvektől elkülönült voltáról beszélhetünk, de még nincs írással emlék az adott korból. A nyelvek őskora ez, így beszél-

hetünk például ősmagyar korról is. Ezekben a korokban is történtek változások a nyelvekben, de ezeket a változásokat csak a **rokon nyelvek összehasonlításával** tudjuk kikövetkeztetni.

S végül: vannak olyan folyamatok, amelyek a nyelv általános emberi jellegéből következnek. Mivel az emberi gondolkodás sok tekintetben azonos, a világlátás is hasonló még az eredetükben különböző nyelvekben is. A **szemléleti azonosság** főképpen a jelentés területén mutat nyelvformálási azonosságokat: azt, hogy a magyarban a *világ* 'fény, világosság' és a *virág* ugyanaból a töből származik, megerősíti az orosz *szvet* 'fény' és *cvet* 'virág' párhuzama. A német *auskommen* '1. kijön vmennyiből, megél, 2. kijön vkivel [jól megértik egymást]' magyar tükörfordítása a szemléleti azonosság alapján a német szó második jelentésére is kiterjedt.

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. Keress származékokat a 2003-as *Magyar értelmező kéziszótár*ból (ÉKsz.) még hiányzó *punnyadt* szóra a netről! Hol helyeznéd el ezek alapján ezt a neologizmust a szóképzési gömbön?
- ▶ 2. Jókai Mór regényeit olvasva számos archaizmust találunk. Keress ilyeneket *Az arany ember*ben vagy *A kőszívű ember fiaiban*! Csoportosítsd aszerint, hogy ismerted-e őket korábban is, vagy csak a regényben találkoztál velük először!
- ▶ 3. Rajzoljatos az előző oldalon láthatóhoz hasonló szóképzési gömböt! Gyűjtsd a szavakat, majd helyezd el az ábrákon! Mutassátok be megoldásaitokat! A többiek ellenőrizték ábrátok helyességét!
- ▶ 4. a) Hogyan írjuk „helyesen” a következő szavakat?

követelőzik vagy követelődzik

rugdalózik vagy rugdalódzik
- b) Mi lehet az oka, hogy a helyesírási szabályzat is megengedi a választást a két lehetőség között? Gondolj arra, hogy a *dz* hang első jelentkezése csak a 16. század elején történt (a *Müncheni kódex* 1466-ban még *mazzagot* ír, a *bodza* 1578-ban még *bozzaként* íródott).
- ▶ 5. Olvasd el a következő oldalon szereplő részletet Komáromi Csipkés György 1655-ben megjelent *Hungaria illustrata* című grammatikájának bevezetőjéből!

¹szérő ~ szérű: az a hely, ahol a learatott gabonát kicsépelelték.

„Hiszen minden magyar férfi és nő ismeri a magyar nyelv használatát, mégis, ha megkérdezed, miért így kell inkább mondani, és nem úgy, akkor csak pislognak, mint béka a kocsonyában. De ettől eltekintve is a legtöbben bizony nem tudnak helyesen beszélni magyarul, még a született magyarok sem. Ezért [...] az emberhez, ad hominem helyett azt mondják, embernel, apud hominem, mint Jer amaz embernel, veni apud istum hominem, ahelyett, hogy Jer amaz emberhez.”

(Komáromi Csipkés György: *Hungaria Illustrata* – részlet, 1655. C. Vladár Zsuzsa fordítása)

hæc omnia Hungari; norunt Hungaræ; literati & idiotæ; sed primum hoc nē cogitare desinas, errabis, & misere falleris. **Quamvis enim unusquisque Hungarus unaquaque Hungara, usum sermonis Hungarici habeat, tamen si roges, cur hoc modo dicendum potius, & non secus, ut mus in pice hærebit: deinde misso hoc, plurimi certe recre loqui hungarice ignorant, etiam nati Hungari.** Hinc pro *tornya*, turris ejus, dicunt *torma*, quod turrim tam significabit cum *nasturcium* turris synonymum erit. *Torma* enim est *nasturcium*: hinc pro *emberhez* ad hominem, dicunt, *embernel* apud hominem ut *Jer amaz embernel*, veni apud istum hominem, pro *Jer amaz emberhez*, **veni.**

Hogyan magyaráznád meg Komáromi Csipkés György megjegyzését annak tudatában, hogy a keleti magyar nyelvjárásokban a *jön valakihez* helyett ma is *jön valakinél*, a *jön hozzánk* helyett *jön nálunk* használatos?

Gyakorlás

„Mikor ezeket mondotta volna, kimene ő tanejtványival Kedronnak áradatja elve, hol vala az kert, kibe bemenne ő és ő tanejtványi. Tuggya vala kedig Júdás es, ki ötet elárollya vala, az helyt, mert Jézus gyakorta gyölekezik vala oda ő tanejtványival. Júdás azért mikor vöttö volna az sereget az püspököktől és az leváltaktól az szolgálkat, jövő oda lámpásokkal és fáklyákkal és fegyverekkel. És úgy Jézus tudván mendeneket, melyek jövődők volnának őrejá, eleve mene és mondá azoknak: Kit kerestek?”

(Müncheni kódex, Décsy Gyula olvasata nyomán)

„Ezeket mikor mondotta volna, Jesus kiméne az ő tanítványival a Cedron patakán túl, holott egy kert vala, melybe bemené ő és az ő tanítványi. Tudgya vala pedig azt az helyet Júdás is ki ötet elárollya vala, mert gyakorta oda gyűl vala Jesus az ő tanítványival. Az Júdás azért mikor sereget vött volna maga mellé, és az papoktól és Phariseusoktól szolgálkat, méne oda lámpásokkal és fáklyákkal és fegyverekkel. Jesus annakokáért tudván, mind azokat az mellyek reá következőnek vala, előálván mondá nékiek: kit kerestek?”

(Jn 18,1–4. Károli Gáspár bibliafordítása, a vizsolyi Biblia második, Szenczi Molnár Albert által javított kiadása, Hanau)

„Azután, hogy ezeket mondta, Jézus kiment tanítványival a Kidron-patakon túlra. Ott volt egy kert. Odament tanítványaival. Ezt a helyet Júdás is ismerte, aki elárulta, mert Jézus gyakran járt ide tanítványaival. Júdás kapott egy csapat katonát, és a főpapoktól és a farizeusoktól pedig szolgálkat, és kiment velük, lámpákkal, fáklyákkal és fegyverekkel felszerelve. Jézus tudta, mi vár rá. Eléjük ment hát, és megszólította őket: »Kit kerestek?»

(Jn 18,1–4. dr. Gál Ferenc fordítása)

- Keresd ki a három szövegrész keletkezésének idejét az interneten! Hasonlítsd össze a bennük levő nyelvtani szerkezeteket! Mi maradt változatlan az idők során, és mi változott?

... Nyelv és élet

„Lera Boroditsky kognitív tudós egy egyszerű kísérletet végzett: megkért embereket, hogy hunyják be a szemüket, és mutassanak délkelet felé. Amerikai professzorok a szélrózsa minden irányába mutattak, öt éves ausztrál bennszülött gyerekek azonban sosem tévedtek ebben a feladatban. Boroditsky szerint a jelenség magyarázata a nyelvben rejlik. A gyerekek által beszélt ausztrál bennszülött nyelv ugyanis nem úgy jelöli meg az irányokat, mint az angol (vagy a magyar). Nem azt mondják, hogy *Tőlem jobbra áll a testvérem*, hanem azt, hogy *Tőlem keletre áll a testvérem*. Azaz a helyet az égtájak szerint határozzák meg.

Ha valaki meg akar tanulni egy másik nyelvet, akkor sokszor arra kényszerül, hogy a világot más kategóriák szerint ossza fel, mint azt az anyanyelve alapján megszokhatta. Aneta Pavlenko, az alkalmazott nyelvészet professzora ezt kutatja kétnyelvűség esetén. »Ha valakinek két anyanyelve van, azaz kétnyelvű, akkor állandóan képesnek kell lennie váltani a két kategóriarendszer között. És éppen ez történik« – mondja Pavlenko. Például az angol nyelv különbséget tesz bögre/csésze (*cup*) és pohár (*glass*) között, és az oroszban is van hasonló különbségtétel a *csaska* (*cup*; 'bögre') és a *sztakan* (*glass*; 'pohár') között. Az oroszban azonban elsősorban a tárgy alakja, és nem az anyaga a fontos. Ezeknek a kategorizációs különbségeknek a tudatosítása nagyon fontos lehet egy nyelv tanulásakor. Ekkor már nem pusztán szavakat tanulunk meg, hanem azt is, hogy a szavakon keresztül az adott nyelv beszélője hogyan osztja fel a világot.”

(Hogyan alakítja a nyelv a gondolkodást? In: *Nyelv és Tudomány*, 2014. január 27.)

Említs az általad tanult idegen nyelvekből olyan kifejezéseket vagy nyelvtani szerkezeteket, amelyeket azért nem lehet maximális pontossággal magyarra fordítani, mert különböző a nyelvek logikája, gondolkodásmódja! Mi az általad tanult idegen nyelveken a *szeretet* és a *szerelem* szó megfelelője? A görög nyelv az *élet* megnevezésére két különböző kifejezést használ: *βίος* (*biosz*) és *ζωή* (*zoé*). Nézz utána a két szó pontos jelentésének! Hogyan árnyalhatja a közlést ez a szókincsbeli többlet?

Hogy is volt?

A mondatról tanulva azt állítottuk, hogy a különböző kommunikációs szándékok kifejezésére különböző mondatfajtaikat használunk. Ezt neveztük a mondat **modalitásának** (kijelentő, felkiáltó, kérdő, óhajtó, felszólító mondatot különböztettünk meg).

A modalitás azonban ennél lényegesen többet jelent: a kommunikációs tartalom és a beszélő szándékán túl, jelzi általánosságban is a **beszélőnek a kijelentés valóságtartalmához való viszonyát**. Az *Esik az eső* és az *Azt hiszem, hogy esik az eső* mondatok egyaránt kijelentő mondatok. De az elsőben a beszélő meg van győződve a kijelentésben megfogalmazott tényállás valódiságáról, a másodikban viszont csak véleményt, lehetőséget fejez ki. A *Béla nem szeretné, hogy László beteg legyen* és a *Bárcsak ne lenne László beteg!* mondatok modalitása megegyezik, bár mondatfajtaik különböző.

A modalitás tehát szükségszerűséget, lehetőségességet, valószínűséget, óhajt, parancsot stb. fejezhet ki, és túlnyúlik a mondatfajtaik besorolásán.

Egyező mondatfajta – eltérő modalitás

Esik az eső.

Azt hiszem, hogy esik az eső.

Eltérő mondatfajta – egyező modalitás

Nem szeretném, hogy elmaradjon a koncert.

Bárcsak ne maradna el a koncert!

A beszélő és a valóság milyen viszonyulását fejezik ki a következő mondatok? Mi a modalitás nyelvi kifejezőeszköze bennük?

Bár esne az eső!

Esik az eső!

Eshetne már az eső.

Nem tenne jót a friss betonnak, ha esne az eső.

Talán már esik is az eső!

Szeretné, ha esne az eső?

Esik az eső, becsuknád az ablakot?

Gyere be, esik az eső!

Nem látod, hogy esik az eső?!

A nyelv és a gondolkodás összefüggései

A nyelv határozza meg azt, hogyan gondolkodunk, vagy a gondolkodásunk alakítja a nyelvet?

A **nyelvi relativizmus** elmélete szerint a különböző anyanyelvűek másképpen szemlélik a világot, mert az anyanyelv meghatározza azt, hogy milyenné válik a gondolkodásunk.

A nyelvi determinizmus ► A nyelvi relativizmus erősebb változata a **nyelvi meghatározottság (nyelvi determinizmus)**. A nyelvi meghatározottság azt jelzi, hogy a nyelv nem csupán meghatározza, hanem korlátozza is a gondolkodást, sőt, a **nyelv előírja a gondolkodás kereteit**. Ezt fejezi ki Ludwig Wittgenstein filozófus ismert kijelentése: „nyelvem határai egyben a világom határai is”.

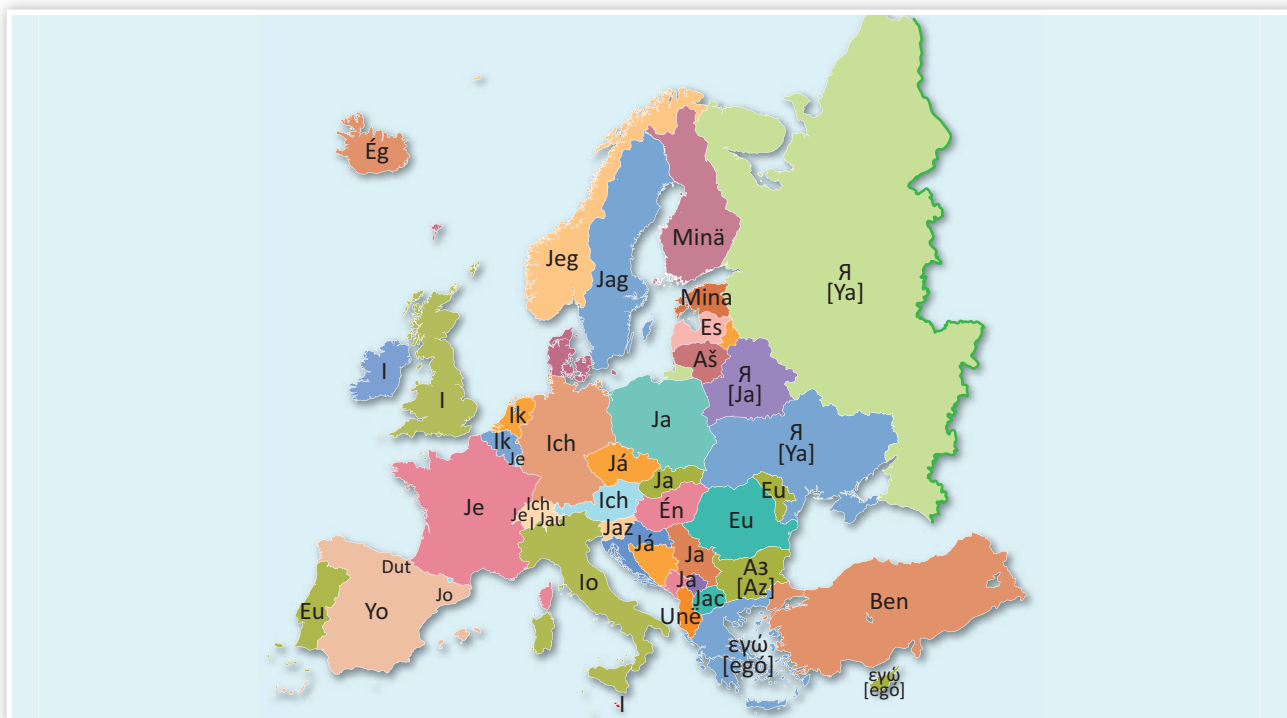
A nyelvi relativizmust és determinizmust kutató tudósok általában Wilhelm von Humboldt „nyelvi világkép” fogalmára szoktak utalni, s arra, hogy „minden nyelvnek önálló világszemlélete van”.

A modern nyelvtudományban is sokat foglalkoztak ezzel a témával, Edward Sapir amerikai nyelvész az észak-amerikai indián, valamint az európai nyelvek és kultúrák összehasonlításával mutatott rá a nyelv és a gondolkodás kölcsönhatására, és ezt Benjamin Lee Whorf fogalmazta meg hipotézisként úgy, hogy a nyelv rendszere befolyásolhatja a beszélő alapvető gondolkodásmódját (pl. tér- és időszemléletét).

Korlátozott kód – kidolgozott kód ► Basil Bernstein angol nyelvész az 1950-es években hívta föl arra a figyelmet, hogy a társadalmi hierarchiában elfoglalt

hely meghatározza az ember nyelvhasználati lehetőségeit: az alacsonyabb társadalmi rétegből származók hátrányos helyzetből indulnak a rendelkezésükre álló kifejezőkészlet és mondat szerkesztési, szövegalkotási lehetőségek terén, mivel kisgyerekkorban a nyelvi szocializáció elsődleges terepe a család, s a szellemileg kevésbé intenzív életet élő, kevésbé művelt családi környezet nem teszi lehetővé a gyerekek számára a magasabb szintű, árnyaltabb nyelvhasználat képességének elsajátítását. Bernstein ezt **korlátozott nyelvi kód**nak nevezte, szemben az árnyaltabb, elvontabb kifejezést jelentő, teljes értékű **kidolgozott nyelvi kóddal**. A mai nyelvtudomány korlátozott kódnak tekinti – társadalmi hovatartozástól függetlenül – a kisgyerekek még kialakulóban lévő nyelvhasználatát és a betegségek miatt csökkent nyelvhasználati készséget is. Fontos azonban megkülönböztetni a korlátozott nyelvi kód fogalmát a korlátozott kódú nyelvektől (pl. a vakok Braille-írása vagy a siketek és nagyothallók jelnyelve), amelyek kidolgozottak, teljes értékű kommunikációra alkalmasak, csupán a kommunikáció verbális részére nem tudnak támaszkodni. A jelnyelvekben erősebben jelenik meg a nonverbális kommunikáció, azon belül is leginkább az ún. **gesztusnyelv**, a nyelvi kommunikációt kísérő nem nyelvi jelenségek.

Ahány nyelv, annyi világ? ► A valós világ nem azonos a világ nyelvi képével. A **nyelvi kép** nyelvenként eltérő módon képezi le, írja le, tagolja a valóságot. A nyelvi kép eltérhet az egyes nyelvekben a **nyelvtani megvalósulásokban** (vannak-e nyelvtani nemek a

► A térképről leolvashatod, milyen szóval fejezik ki más európai nyelveken azt, hogy 'én'.

nyelvben), vagy a **jelentésekben**, vagy **egyes fogalomcsoportok tagoltságában** (pl. pásztornépek többféle elnevezést használnak az állatok kicsinyeinek megnevezésére, mint más népek; az északi népek a fagyott csapadékfajták több nevét használják, mint a tőlük délebbre élő népcsoportok).

A **különböző nyelvek a valóság bizonyos elemeit jobban vagy kevésbé részletezik**, egyes fogalmakat pedig egyáltalán nem ismernek. Az egyes kultúrák nyelvhasználói **egymástól eltérően osztják fel a valóságot** (pl. a navahó indiánok nyelve a fekete színt két fogalmi egységre bontja, míg a színskála kék és zöld tartományát egy fogalommal írja le). A valóság felosztásán és megismerésén túl a világ nyelvi képe **viselkedésmintákat** is ad (pl. az udvariasság kiemelkedő fontossága a japán nyelvben és kultúrában).

Eltérő nyelv, közös emberi gondolkodás ►

A nyelvi determinizmus azonban nem érvényesülhet teljes mértékben. A különböző kultúrák beszélői mégis csak meg tudják érteni egymást, a gondolatokat le lehet fordítani egyik nyelvről a másikra, még akkor is, ha a kultúrák között nincs teljes megfelelés.

Ez arra utal, hogy **az emberi gondolkodás alapvetően azonos**: a nyelvi szerkezet hat ugyan a gondolkodásra, de nem változtat a nem nyelvi kategóriákon, és az idegrendszer biológiai felépítését sem írja át. A fordítás tehát lehetséges, de mindig megmarad a kétség, hogy valóban ugyanúgy és ugyanazt gondolják-e az egyik nyelv használói, mint a másik nyelv beszélői.

Mindezeket összegezve megállapíthatjuk, hogy gondolkodásunkat, világnépeinket a **nyelv befolyásolja, de alapvetően nem korlátozza**.

+ Nyelv és memória

Agyunkban eltérő idegrendszeri struktúrákhoz kötődő, eltérő pszichológiai folyamatokhoz kapcsolódó memória-rendszerek egész hálózata alkotja azt, amit a köznyelvben memóriaként vagy emlékezetként szoktunk emlegetni.

A **tárolt információk felidézése alapján** kétféle memóriarendszerről beszélhetünk: a **tudatos** (ún. deklaratív vagy explicit) és a **spontán** (ún. nem-deklaratív vagy implicit) emlékezetről. A tudatos memóriához tartozik a **tényekre való emlékezés** (a **szemantikus emlékezet**, pl. tudom, mikor született József Attila), valamint **az egyéni eseményekre való emlékezés** (az **epizodikus emlékezet**, pl. mit ettem ma reggel). A szemantikus emlékezet esetében nincsen kontextus (nem emlékszem, mikor, hogyan és kitől tanultam meg), az epizodikus emlékezet esetében viszont a körülményeket is fel tudom idézni (pl. a reggeli kávé illatát, a közben hallgatott zenét). A spontán memória irányítja az automatikus viselkedéseinket, szokásainkat (pl. ilyenek a különböző készségek [zene, sport, beszéd stb.]).

Az anyanyelv elsajátítása tehát spontán, így a nyelvhasználat implicit készség. Spontán szövegek létrehozásakor nem gondoljuk végig előzetesen a kimondandó szavakat és nyelvi szerkezeteket. Ugyanígy a szókincsünk részét képező szavak, valamint a nyelvtani szerkezetek megértése is automatikus, nem igényel erőfeszítést. Nem is tudjuk tudatosan befolyásolni: nem tehetjük meg, hogy például egy társhatározói szószerkezet helyett szándékosan birtokos jelzőit halljunk. (Hasonlóan a színlátáshoz: szándékosan nem láthatunk egy szürke tárgyat rózsaszínnek.)

A kommunikáció nem nyelvi elemeinek (hangsúly, hanglejtés, mimika, gesztusok) használata és felismerése is többnyire automatizmus, spontán készség, de tudatos kontrollálása valamilyen szinten megtanulható.

Ezzel szemben az idegen nyelveket inkább tudatos folyamatok révén tanuljuk meg, és hosszú éveknek vagy akár évtizedeknek kell eltelniük, hogy egy idegen nyelv használata készségszintű legyen. Kétnyelvű személyek esetén (pl. ha a szülők eltérő anyanyelvűek, és mindketten a saját anyanyelvükön szólnak a gyerekhez; vagy ha valaki kisgyermekként kerül idegen nyelvű környezetbe; esetleg olyan helyen születik, ahol az államnyelv nem az ő anyanyelve) két vagy akár több nyelv elsajátítása és használata is történhet a spontán memória segítségével.

Stroke-os betegeknel előfordul, hogy saját anyanyelvükön nem tudnak beszélni, de idegen nyelven igen. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a készségszinten elsajátított tudás felidézésekor kevesebb agyi terület aktiválására van szükség, és ha az agyunknak pont ez a része sérül, akkor ez a tudásunk elvész. Ha viszont valamit még kevésbé gyakoroltunk be (pl. idegen nyelvet), akkor sokkal több agyi terület aktiválódik a tudás felidézéséhez, ezért ha az agyunknak csak egy kis része sérül, de a többi működőképes, akkor ezt a fajta (még nem beidegződött) tudást jobban fel tudjuk idézni.

Az emberi memóriát **a raktározás időtartama alapján** három emlékezeti rendszerre lehet osztani. Az első az ún. **szenzoros memória**. Ez felelős a környezet azonnali érzékeléséért, viszont nem képes tárolni az információt, így az a feldolgozást követően azonnal (kevesebb, mint egy másodperc alatt) törlődik. Ugyanakkor a szenzoros memória segítségével tudjuk a környezetünk eseményeit összefüggő folyamatként érzékelni. Az, hogy nem felejtünk el mindent rögtön, a **rövid távú memóriáinknak** köszönhető. Ezt nevezik aktív vagy munkamemóriának is, hiszen olyan információk találhatók itt, amelyeken éppen gondolkodunk (dolgozunk). Ez az emlékezet már nemcsak leképezi, hanem **értelmezi is az adott információt**. A kutatók szerint egyszerre maximum hét különböző dolgot tudunk itt tárolni, nem egész egy percre. Az ennél hosszabb ideig fennmaradó emlékeinket a **hosszú távú memóriánk** őrzi. Az itt raktározott információkra képesek vagyunk életünk végéig emlékezni. Az, hogy bizonyos dolgokat egy idő után mégis elfelejtünk, vagy nem pontosan emlékszünk valamire, azért van, mert agysejtjeink (testünk többi sejtjéhez

hasonlóan) rövidebb életűek, mint mi magunk. Elpusztult idegsejtjeink helyét újak veszik át, és ez megváltoztathatja vagy törölheti az emlékeinket. Ha pedig egy emléket hosszú időn keresztül nem idézünk fel – vagyis az az adott információt hordozó idegpályákat (az idegsejtek közötti kapcsolatokat) tartósan nem használjuk –, akkor a kapcsolat elgyengül vagy meg is szakadhat, és bekövetkezik a felejtés. Ha a zenész nem gyakorol eleget, akkor romlik a teljesítménye, mert nem fogja tudni megfelelően felidézni a régen játszott darabot. Ha sokáig nem használunk egy idegen nyelvet, akkor nagyon sokat felejtünk belőle. De anyanyelvi ismereteinket is folyamatosan fejlesztenünk kell (pl. igényes szövegek olvasásával, alkotásával, társalgással, memoriterek tanulásával), ha el akarjuk kerülni kifejezőképességünk romlását, szókincsünk szűkülését.

Ha fel akarunk idézni valamit, amit már elfelejtettünk, akkor tapasztalataink, meglévő tudásunk alapján az agyunk képes lehet rekonstruálni az emléket, de gyakran igen nagy hibaszázalékkal, pontatlanul. Emlékeink manipulálhatók is, akár a nyelv segítségével. Erre példa az ún. autóbaleset-kísérlet: két kísérleti csoporttal megnézték ugyanazt az autóbalesetet bemutató videót, ezt követően az ütköző járművek sebességét kellett megsaccolniuk. Érdekes módon az egyik csoport tagjai sokkal kisebb sebességet adtak meg, mint a másik csoport tagjai, pedig ugyanazt a felvételt látták. Azonban az első csoport tagjainak úgy tették föl a kérdést, hogy mekkora sebességgel koccantak egymásnak az autók, a másik csoport tagjainak pedig úgy, hogy mekkora sebességgel csapódtak egymásba: az első kérdésre válaszolók a szóhasználat által befolyásolva sokkal alacsonyabb sebeségre „emlékeztek”, mint a második kérdésre felelők. Vagyis a hallott szó (a nyelv) befolyásolja az összerakott emlék előhívását.

1. Platón, az ókori görög filozófus Phaidrosz című művében Szókratész egy anekdotát mond el az egyiptomi Theuth istenről, az írás feltalálójáról. Ebben a történetben, mikor Theuth isten bemutatja új találmányát Thamosz királynak, így érvel: „Ez a tudomány, király, bölcsőbbé és tartósabb emlékeztetővé teszi az egyiptomiakat, mert az emlékezet és a bölcsesség varázseszközét találtam itt fel.” A király azonban nem ért vele egyet: „mint az írás atyja, jóindulatból épp az ellenkezőjét mondtad, mint ami annak valódi hatása. Hiszen éppen hogy feledést fog oltani azok lelkébe, akik megtanulják, mert nem gyakorolják emlékezőtehetségüket: az írásban bízva ugyanis kívülről, idegen jelek segítségével, nem pedig belülről, a maguk erejéből fognak visszaemlékezni. Nem az emlékezetnek, hanem az emlékeztetésnek a varázsszerét találtad te fel! A bölcsesség látszatát nyújtod tanítványaidnak, nem az igazságot. Mert sok mindenről hallva igazi tanítás nélkül azt hiszik majd, hogy sokat tudnak, pedig többnyire tudatlanok és nehéz felfogásúak, hiszen ahelyett, hogy bölcsökké válnának, látszólagos bölcsék lesznek.”

(Platón: *Phaidrosz* – részlet. Kövendi Dénes fordítása)

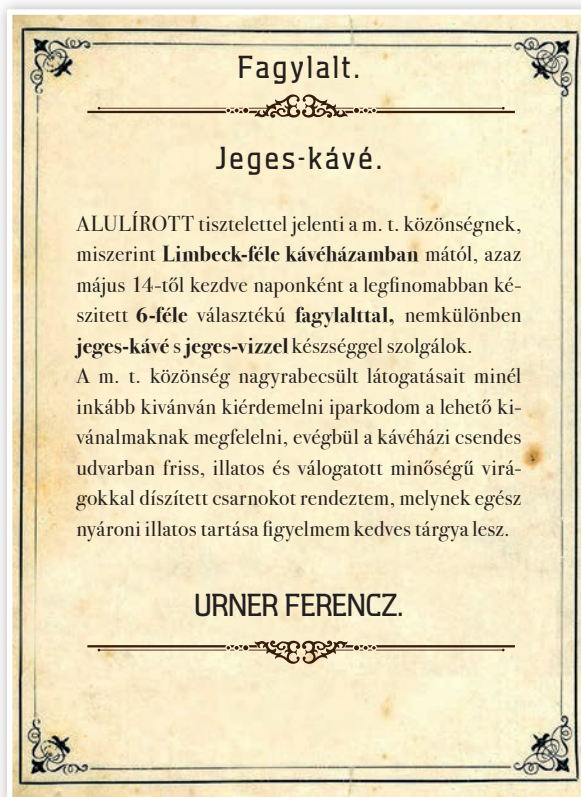
Theuthnak vagy Thamosznak adtok igazat? Az írás (ismereteink rögzítése) pozitívan vagy negatívan befolyásolta a tudományok fejlődését?

2. Az utóbbi évtizedek technikai vívmányai (számológép, számítógép, mobiltelefon, internet) milyen hatással vannak az emberi memória teljesítményére? Érveljétek és hozzatok konkrét példákat!
3. Az egyik tanulással kapcsolatos vélemény szerint fölösleges nagy mennyiségű lexikális ismeretet, tárgyi tudást elsajátítanunk. Erre az életben nincs szükség, hisz ma már minden információ néhány másodperc alatt bárki számára hozzáférhető az interneten. Mit gondoltok erről? Milyen szintű lexikális tudásra, műveltségre van szüksége a mai embernek, és miért?

Kérdések, feladatok

- 1. A nyelv és a gondolkodás kapcsolatát jelzi az is, ahogyan a nyelvet használjuk. Minél többet olvasunk, annál több szót, nyelvi kifejezésmódot ismerünk meg, s ezáltal annál változatosabb lesz a nyelvhasználatunk. Ez a megállapítás nemcsak az új jelenségek megismerésében való előrehaladást jelenti, hanem azt is, hogy az olvasás által érzékenyebbé válunk régebbi szövegek tartalmi és nyelvtani formáinak megértésében.

Fogalmazd meg saját szavaiddal a következő, 19. századi szöveget!

- 2. a) Alkossatok négy-öt fős csoportokat! Gondoljátok végig, hogy az általatok tanult idegen nyelvek miben látják másképpen a valóságot, mint az anyanyelvek (pl. igeidők és igemódok felosztása, számnevek, jellegzetes kifejezések stb. szempontjából)! A feladatban segítségetekre lehet a www.hu.languagesindanger.eu oldalon található Tudástár.

b) Hasonlítsátok össze az alábbi indoeurópai (angol és német) kifejezéseket, illetve magyar megfelelőiket! A gondolkodásmód mely különbségeire lehet belőlük következtetni?

- *I have a dream.* – *Ich habe einen Traum.* – Van egy álmom.
- *John Smith* – *Hans Schmidt* – Kovács János
- *The grass is green.* – *Das Gras ist grün.* – A fű zöld.
- *I love you.* – *Ich liebe dich.* – Szeretlek.
- *Can I take you with me?* – *Kann ich dich mitnehmen?* – Elvihetlek?

c) Nézzetek utána szótárakban vagy az interneten a következő idegen nyelvű szavak szó szerinti jelentésének! Ezek felhasználásával bizonyítsátok, hogy a különféle nyelvek eltérő nyelvi képpel rendelkeznek! Munkátokban segítségetekre lehet *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.), az *Értelmező kézi-szótár* (ÉKsz.), a tankonyvtar.hu oldalon elérhető egynyelvű szótárak, valamint a www.szotar.sztaki.hu oldal.

lightbulb – die Glühbirne – villanykörte

deadline – der Termin – határidő

firefly – das Glühwürmchen – szentjánosbogár

- 3. a) Fordítsd le az általad tanult idegen nyelv(ek)re a *Szeretném, ha szeretnének* Ady Endre-kötet-címét!
b) Hasonlítsd össze néhány külföldi film eredeti és magyar címét!
c) Mi az angol fordításban megjelent magyar regény eredeti címe?

Be Faithful Unto Death

d) Az a), b) és a c) feladatrész, valamint az 1. feladat alapján összegezd véleményed a nyelv és a gondolkodás kapcsolatáról! Válaszodban használd (tetszőleges sorrendben) az *anyanyelvű, eltérő nyelv, fordítás, nyelvi meghatározottság, gondolkodás, világszemlélet, nyelvi kép* kulcsszavakat!

- 4. Még ugyanannak a nyelvnek a területi változatai is a valóság eltérő leírását, megformálását mutatják. Mit olvasol ki a következő táblázatból?

KÖZNYELV	petrence		boglya		kazal	
GYERGYÓTÖLGYESI NYELVJÁRÁS	hurut	merekje	cselhe	bugja	kalonygya	kazal

- 5. Keresd meg József Attila *Tiszta szívvel* című versében a választékos, írott nyelvhasználattól eltérő, beszélt nyelvi változathoz tartozó igealakot! Te melyik igealak-változatot használsz? Lehet-e művészi többletjelentése egy versben az írott nyelvi normától való eltérésnek?

Gyakorlás

„...És szólott az Örökkévaló: »Íme egy nép ez és egy a nyelvük, ez pedig kezdete annak, hogy amit csinálnak, most már semmi se lesz elérhetetlen előttük, amit alkotni szándékoznak. Nosza, szálljunk le, és zavarjuk össze a nyelvüket, hogy ne értsék meg egymás beszédét.« És elszélesztette őket az Örökkévaló az egész föld színén, és abbahagyták a város építését. Azért nevezték el Babelnek, mert ott összezavarta az Örökkévaló az egész világ nyelvét, és onnan elszélesztette őket az egész föld színén...”

(Gen 11,1–9. In: *Mózes öt könyve és a Haftárák*. Szerk.: Hertz J. H. IMIT, Budapest, 1939.)

„Amikor elérkezett pünkösöd napja, ugyanazon a helyen mindnyájan együtt voltak. Egyszerre olyan zúgás támadt az égből, mintha csak heves szélvész közeledett volna, és egészen betöltötte a házat, ahol ültek.

Majd lángnyelvek jelentek meg nekik szétoszolva, és leereszkedtek mindegyikükre. Mindannyiukat eltöltötte a Szentlélek, és különböző nyelveken kezdtek beszélni, úgy, ahogy a Lélek szólásra indította őket. Ez idő tájt vallásos férfiak tartózkodtak Jeruzsálemben, az ég alatt minden népből. Amikor ez a zúgás támadt, nagy tömeg verődött össze. Nagy volt a megdöbbenés, mert mindenki a saját nyelvén hallotta, amint beszéltek. Nagy meglepetésükben csodálkozva kérdezgették: »Hát nem mind galíleaiak, akik ott beszélnek? Hogyan hallja hát őket mindegyikünk a saját anyanyelvén?«

(ApCsel 2,1–8. dr. Kosztolányi István fordítása)

- 1. Olvasd el figyelmesen a fenti idézeteket!
- 2. A *Biblia* két részlete szembeállítható egymással: az együtt gondolkodást, az egy táborba, egy közösségbe tartozást a nyelv használatával szimbolizálja. A megzavart nyelv nem teszi lehetővé az együtt gondolkodást, az egységes nyelv viszont egységet teremt a gondolkodásban is – üzeni a két bibliai idézet. Fejtsd ki, hogy egyet-értesz-e ezzel! Gyűjts érveket az állítás igazsága mellett és ellen is!
- 3. Járj utána, milyen magyarázatok vannak a bibliai bábeli történeten túl a nyelvek különbözőségének kialakulására!

... Nyelv és élet

A nyelvi identitás, nyelvi azonosságtudat fontos összetevője, hogy miként kötődünk anyanyelvünkhöz, szülőföldünkhöz. A magyar identitásnak a felvilágosodás óta egyre fontosabb, mára a legfontosabb összetevője az anyanyelv. Mintegy 14 millióan beszélnek magyarul, többen, mint amennyien az ország határain belül élnek.

Külhoniaknak nevezzük a külföldön élő magyarokat. Határon túliaknak nevezzük azokat a magyarokat, akik a történelmi határváltozások során maradtak az anyaországon kívül. Kivándorlók pedig azok, akik a jobb megélhetésért, munkáért települnek ki. Az emigránsok politikai okokból menekültek el hazájukból, a magyar történelem különböző korszakaiban, utoljára nagy létszámban 1956-ban.

Nézz utána a vers keletkezési körülményeinek és a magyar emigráció korszakainak! Mi mindennel vállalt azonosságot Márai Sándor, amivel a magyarországi és a külföldön élő magyarok is egyetérthettek?

„Látjátok feleim, szem'tekkel, mik vagyunk.
Por és hamu vagyunk.
Emlékeink szétesnek, mint a régi szövetek.
Össze tudod még rakni a Margit-szigetet?...
Már minden csak dirib-darab, szilánk, avitt kacat.
A halottnak szakállá nőtt, a neved számadat.
Nyelvünk is foszlik, szakadoz és a drága szavak
Elporlanak, elszáradnak a szájpadat alatt.
A »pillangó«, a »gyöngy«, a »szív« – már nem az,
ami volt,
Amikor a költő még egy család nyelvén dalolt
És megértették, ahogy a dajkaéneket
A szunnyadó, nyűgös gyerek álmában érti meg.
Szívverésünk titkos beszéd, álmunk zsványoké,
A gyerekek *Toldi*-t olvasod és azt feleli: oké.”

(Márai Sándor: *Halotti beszéd* – részlet,
Posillipo, 1951 nyarán)

Hogy is volt?

A nyelv teszi lehetővé számunkra, hogy megfogalmazzuk gondolatainkat, érzelmeinket magunk és mások számára is. A kommunikáción túl fontos szerepet tölt be önmagunkról alkotott képünk és a közösséghez való viszonyunk, identitásunk alakításában is. A nyelv az egyén és a közösség egységének legikonikusabb megnyilvánulása, az összetartozás fontos kifejezője. Így nyelvhasználatunk (hogy mi az anyanyelvünk, milyen nyelvváltozatokat ismerünk és beszélünk, milyen a szókincsünk, és milyen szavakat alkalmazunk) kifejezője annak, hogy milyen csoportokhoz tartozunk (pl. nemzet, nemzetiség, baráti kör, család).

Ugyanakkor a nyelvnek közvetítő szerepe is van identitásunkban, neki köszönhetően ismerhetjük meg és örökíthetjük tovább múltunk történetét, őseink tapasztalatait, felfedezéseit, tudományos eredményeit, amelyek szintén fontos alkotóelemei személyes és nemzeti identitásunknak.

Fogalmazd meg a szöveg alapján, hogy mi a nyelvváltozatok és az identitás kapcsolata!
Gyűjts példákat a magyar történelemből arra, hogy a nyelv identitáserősítő szerepül!

„Van az identitásoknak egy, az élővilág rendszertani szerveződéséhez hasonló hierarchiája. Vannak a helyi, lokális, etnikai csoportidentitások, ezekre épülnek a regionális identitások, aztán maga a (kulturális) nemzeti identitás, ezek fölött is lehet pl. közép-európai vagy éppen európai identitás. [...] Ebben a hierarchiában középszinten, a faj élővilágbeli kategóriájához hasonlóan, a nemzet áll, fontos közös jegyével, a nyelvvel. Az alapidentitás tehát a nemzethez és a nyelvhez kapcsolódik, ezen belül – akár több szinten – lehet eljutni a lokális identitásokhoz, és minden lokális, regionális identitásnak megvan a maga nyelvváltozatbeli, nyelvjárási kifejeződése is. A nyelvjárásoknak is van tehát identitáskifejező, identitáserősítő szerepük: bennük még a nyilvánosságban sem az elkülönülést érezzük, hanem a változatosságban való összetartozást. Ezért a nyelvmegtartásnak mintegy feltétele a nyelvváltozatok használatának bátorítása, megőrzése.”

(Péntek János: Anyanyelv és identástudat.
In: *Debreceni Szemle*, 18 [2010], 3. 164–165.)

Nyelv és identitás

Az identitás **azonosságot** jelent, **önmagunkkal vagy valamely csoporttal**, és az emberi kölcsönhatások eredményeként alakul ki. Ugyanakkor ez a szó ennek az azonosságnak, azonosulásnak **az érzését és az élményét is kifejezi**.

A nyelv szerepe identitásunkban ► Csak a nyelv segítségével tudjuk összevetni magunkat másokkal, és ennek segítségével különítjük el magunkat másoktól. **A nyelvi identitás egy adott nyelvvvel** – tágabb értelemben az adott nyelven beszélő közösséggel, más-keppen egy nyelvközösséggel, történelmi szempontból nézve egy nemzettel – való **azonosulást** jelenti. Gondolkodásunk, fogalmaink a nyelv segítségével kaphatnak formát. Ha ennek gyakorlásában bármi megakadályoz bennünket (külső korlátozás, hátrányos helyzet, mindaz, ami közvetve vagy közvetlenül korlátozza a kifejezés természetességét), az az ember személyiségét, lelkületét érinti hátrányosan.

„Nyelvében él a nemzet” – tartja a legtöbbször Széchenyi István grófnak tulajdonított, valójában Kőváry László erdélyi szerzőtől származó gondolat (*Székelyhonról*, 1842). A nyelv és a nemzet szoros kapcsolatára utal Kölcsey Ferenc *Parainesis*-ének gondolata is: „Meleg szeretettel függj a hon nyelvén! – mert haza, nemzet és nyelv, három egymástól válthatatlan dolog; s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog.”

A nyelvi identitás és a többnyelvű környezet ► Magát a nyelvet, a nyelvi rendszert nem érinti az ún. **nyelvromlás** jelensége, sokkal inkább a használati lehetőségeinek korlátozását jelöli e fogalom. Ez valójában a **nyelvhasználat adott környezetben való beszűkülését** és ezzel párhuzamosan a **kifejezési lehetőségek szegényedését** jelenti.

Ha például **többnyelvű környezetben hiányos az anyanyelvi képzés**, vagyis a diák nem az anyanyelvét használja az oktatásban, a megtanulandó fogalmak egy részét csak a képzés nyelvén tudja elsajátítani. Ilyen esetben felemás helyzet jön létre: a többnyelvű személy szakmai kérdésekben inkább a képzés nyelvén szólal

meg, és az anyanyelvén való gondolkodás csupán a mindennapi élet családi környezetébe tartozó fogalmakra terjed ki. A beszédtevékenységükben két nyelvet beszélők a **kétnyelvűek**.

Ugyanez a felemás helyzet alakul ki akkor is, amikor valakinek a **nyelvi alapváltozata nem egyezik az azonos nyelv köznyelvi változatával**. Sokan vannak olyanok ugyanis, akik **anyanyelvüket nyelvjárási környezetben sajátították el**, és kikerülve ebből a környezetből nyelvhasználatukban összeütközésbe kerülnek a köznyelvi változat kívánalmaival. Ennek következtében azt tapasztaljuk, hogy a nyelvjárásban való beszéd általánosságban visszaszorul, a nyelvjárás használatának színtere egyre inkább a familiáris nyelvhasználat lesz: családban, kisebb közösségekben használják. Ezek az egyének **kettősnyelvűek**: a nyelvjárás mellett a köznyelv regionális színezetű változatát használják akkor, amikor a nyelvjárási körön kívül mozognak. Ezt a változatot nevezzük **regionális köznyelvnek**.

A nyelvet számos beszélőcsoport használja, éppen ezért mindig alakulnak változatok benne. Napjaink elektronikus nyelvi kommunikációja egymástól távol élő embereket kapcsol össze, virtuális csoportok alakulnak így, amelyeknek kommunikációjában új nyelvi fejlemények jönnek létre. A **területi alapú csoportok** (a nyelvjárási beszélők közössége) mellé kialakulnak, illetőleg megerősödnek a **társadalmi jellegű csoportok** nyelvváltozatai.

A nyelvi identitás átformálása ► A nyelvi identitást nem csak egy másik nyelv vagy az anyanyelv más változatai befolyásolhatják. A nyelvhasználatra **hat a média nyelvi normája**, az, ahogyan a műsorvezetők, a nyilvános megszólalók beszélnek. A **tömegkommunikáció** is átformálhatja a szavak, kifejezések jelentését. Emellett bizonyos tartalmak elhallgatása, felerősítése vagy súlykolása, a gondolkodás, a beszéd és az **identitás manipulációja** a tömegkommunikációban alkalmazott közvéleményformáló és tömegirányítási eszköz. Mindezzel megtörténhet a gondolkodás, a beszéd és ezzel együtt az identitás manipulálása is. Nincs olyan szabad tájékoztatási rendszer az egész világon, amely mindettől mentes lenne.

KÖZNYELV	REGIONÁLIS KÖZNYELV
Többen használják	A beszélők kisebb csoportja használja
Területi elterjedtsége kótetlen, elvileg teljes	Területi elterjedtsége kötött, szűkebb
Nyilvános	Általában családon, szűkebb ismeretségi körön belül használják, de a régióban akár hivatalos helyzetekben is előfordul
Beszélt és írott nyelv	Beszélt nyelv
Kiegyenlíti a tájnyelvi különbségeket	Tájnyelvi elemeket tartalmaz

Kérdések, feladatok

- 1. Mit tudsz a kettős és többes identitásról? Hogyan értelmezted ezt a saját hazájában, zsidó származása miatt meggyilkolt Radnóti Miklós versét olvasva?

„Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent,
nekem szülőhazám itt e lángoktól ölelt
kis ország, messzeringó gyerekkorom világa.
Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyöngye ága
s remélem, testem is majd e földbe süpped el.
Itthon vagyok. S ha néha lábamhoz térdepel
egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom,
tudom, hogy merre mennek, kik mennek az uton...”

(Radnóti Miklós: *Nem tudhatom...* – részlet, 1944)

- 2. Gyűjtsd össze, hogy milyen apró dolgok befolyásolhatják a te identitásodat: mi az, ami számodra fontos, ami miatt szerinted te éppen te vagy! Készíts listát ezekről az értékekről, majd állítsd őket fontossági sorrendbe! Ha százalékokat is hozzájuk rendelsz, elkészítheted a saját identitásdiagramodat.
- 3. A nyelvi identitást – az emigrációban élt Máraival szemben – nem az elvesztés tragikumán keresztül, hanem az anyanyelvhez való szeretet- és tiszteletteljes ragaszkodásként mutatja be Illyés Gyula. Miért nevezi Illyés Gyula a magyart „szél-kaszabolta” nyelvnek? Vajon mit jelent az, hogy a magyar nyelvet „elhagyták szellemei”?

„Fölmagasodni
nem bírhat. De lobogsz még,
szél-kaszabolta magyar nyelv, lángjaidat
kígyóként a talaj szintjén iramítva – sziszegvén
néha a kintől,
többször a béna dühtől, megalázott.
Elhagytak szellemeid.

Újra a fű közt, a
gazban, az aljban.
Mint évszázadokon át a behúzott
vállú parasztok közt. A ne szólj szám, nem
fáj fejem aggjai közt. A
nádkúpban remegő lányok közt, mialatt
átrobogott a tatár. A
szíjra fűzött gyerekek közt, amidőn csak
néma ajak-mozgás mímelte a szót,
mert hangot sem tűr a török, mert
arcba csap ostor –:
most mutatod meg,
most igazán – nekem is, mire vagy jó,
most a pedigred: a címered, hajszálygyökerednek
kőharapó erejét.”

(Illyés Gyula: *Koszorú* – részlet, 1970)

- 4. Keress példákat arra, hogy a közösségi média mennyire befolyásolja a nyelvhasználatot és az énképet!
- 5. A George Orwell 1984 című regényében bemutatott totalitárius diktatúra fontos eszközként alkalmazza a nyelvet az identitás átforgatásában. A rendszerben bevezetett új nyelv, az „újbeszél”, a „szópusztítás” nyelve.

Az 1984-kormány négy fő minisztériumból áll, melyek nevei pontosan a feladatuk ellentétei: „a Béke-minisztérium háborúval foglalkozik, az Igazság-minisztérium hazugságokkal, a Szeretet-minisztérium kínzással, s a Bőség-minisztérium éheztetéssel”.

A Párt három jelmondata, amely mindenhol látható:

„A HÁBORÚ: BÉKE
A SZABADSÁG: SZOLGASÁG
A TUDATLANSÁG: ERŐ”

- a) Készítsétek el saját újbeszél-szabályaitokat csoportonként, majd ugyanazt a szöveget próbáljátok meg elmondani újbeszél nyelven! (A szöveg lehetőleg többszörös párbeszéd legyen vagy érvelés, vita.)
- b) Milyen tapasztalatokat szereztek? Mi volt nehéz az új nyelvhasználatban?
- 6. A kommunista diktatúrák számára is fontos hatalmi eszköz volt a nyelvhasználat irányítása. Hazánkban is a (kommunista diktatúrának, szocialista időszaknak, pártállami időknek is nevezett) szocializmus megalkotta a saját szavait, vagy korábban is létezett szavaknak új jelentést, jelentésárnyalatot adott.
- a) Nézz utána a könyvtárban vagy az interneten, mit jelentenek a következő szavak!

gulyáskommunizmus, beadás, Szabad Nép-félóra, proletár, kulák, tanács, öt éves terv, feketevágás, elvtárs, úttörő, KISZ, Kádár-kolbász, KGST, NDK, maszek, tsz

Ismerted korábban ezeket a kifejezéseket? Léteznek-e még az általuk jelentett fogalmak, jelenségek?

- b) Hogyan nyomta rá bélyegét a kommunizmus a hivatalos és a hétköznapi nyelvhasználatra? Kérdezd meg szüleidet, nagyszüleidet, a környezeteden élő idősebbeket, meséljenek saját élményeikről! Kérdezd meg őket, milyen, a szocializmus éveiben használt kifejezésekre emlékeznek!

Honnan tudod, hogy székel vagy?

„A paprika neked árdéj, a paradicsompaprika gogos, a befőttesüveg borkán, az olajbogyó maszlina, a fecskendő sziringa, a gida kecskolló, a paszulyfőzelék fuszulykatokán, a fánk pánkó, a sütemény tészta, a vágódeszka lapító, a bukósisak motoros kaszka, a tornacipő ádidász, a papucs sláp, a kezeslábas salopéta, a muslica cseszle, a feszítővas ránga, a láncfűrész druzsba, a golyóstoll piksz, a sarok бүтү, a romlott csámporodott, a konnektor stekker, a pofon vág megsírít, a lármázik csármál, a megver eltángál, a hóbortos fuzsitus, az üdítő szukk és a bevásárlózacskó punga. A sárgarépa murok, a padlizsán vineta, a burgonya krumplici vagy pityóka, az ásványvíz borvíz, a menyasszonyi fátyol az slájer, a kidülled az kiguvad, a tésztanyújtó az laskasírttő, a favágó az bognyeső. És a medve nem játék”.

(Forrás: veszelszki.hu)

Somogyizmusok

„Büszke vagyok arra, hogy somogyi vagyok! Nálunk a zöldborsó az cukorborsó, és a sárgabab spárga. Töszmörögni szoktam, amikor készülök valahova, és ezzel a szóval kifejezem, hogy nem sietem el a dolgokat. Nálunk minden szörp málna. Ha azt mondom, faragó, mindenki tudja, hogy a hegyezőről beszélek. Nálunk a befőttesüveg dunsztosüveg. Mi tányérát kérünk, nem tányért. Ha elmegyek vásáni, általában megérem hazavinni. Ha azt mondom, tixó, mindenki tudja, hogy a celluxra gondolok. Ha valami akadál, odébb teszem. Amikor azt kérdezem, hogy »mire értél haza?«, akkor arra vagyok kíváncsi, hány órára. A kapucni nálunk kucsma, a hömbölnödni szót pedig a legurulra mondjuk. Mi főnek megyünk, meg lenek, és sokszor futkozunk is e két irány között. Igen, és a hidegtől kiborsózik, és nem lúdbőrös lesz. Nálunk hóharmat csípi meg a sütőtököt, és nem a dér! A »ne csikálj!« a »ne csiklandozz«. Ja, és a legjobb falat nem a kenyérvége, hanem a gyürke vagy csücske! Tájékoztatásól: Somogyország megyeszékhelye Kapozsvár...”

(Forrás: veszelszki.hu)

- 1. Az interneten terjednek a különböző nyelvjárási (regionális köznyelvi) régiókat jellegzetes szavaik alapján bemutató szövegek. Fent ezekből olvashatsz kettőt. Készíts te is társaiddal a saját lakóhelyedről hasonló gyűjteményt!

... Nyelv és élet

A **nyelv elsősorban gyakorlati célok elérésére** szolgál. A konkrét kijelentéseket aszerint értelmezzük, amit a beszédhelyzettől várunk. Ezek a társadalmilag meghatározott szabályok tehát ugyanúgy hozzátartoznak a nyelvhasználati tudásunkhoz, mint a nyelvtani rendszer ismerete vagy a kommunikációs folyamat leírása.

A nyelvhasználat képessége (anyanyelvi kompetencia) segítségével a beszédhelyzetnek és a beszédszándéknak megfelelő hatást érünk el, ha felszólítunk, kérést fogalmazunk meg, elbeszélünk egy történetet, kijelentünk valamit a világról stb.

Mi lehet a célja ezeknek a megnyilatkozásoknak? Mennyire tartjátok őket hatékonyaknak? Ti milyen megfogalmazást tartanátok a legjobbnak?

Hogy is volt?

Nyelvhasználatunk során fontos szerepet játszanak a **szövegvilág** tényezői. Ahogyan korábban tanultuk, minden szöveg szorosan kapcsolódik az őt körülvevő valóság azon elemeihez, amelyek szerepet játszanak létrehozásában és értelmezésében. A szövegvilágot

alkotó tényezők egyike a **kontextus**, amelynek részét képezik a **beszédhelyzet tér- és időviszonyai**, a **szövegalkotó** és a **befogadók személye, száma, egymáshoz való viszonyuk**, valamint **közös tudásuk és hiedelmeik**.

Kontextus

- **beszédhelyzet**
tér- és időviszonyai
- **résztevők**
– száma
– személye
– egymáshoz való viszonyuk
- **résztevők közös tudása, hiedelmei**

1. Határozzátok meg a szövegvilágot alkotó többi tényezőt is, majd készítsetek róla egy gondolattérképet!
2. Milyen típusú elemek sorolhatók a közös tudás halmazába?

A beszédaktus-elmélet

A nyelvhasználat mint cselekvés ► A beszéd, a nyelvhasználat célokat megvalósító, következményekkel járó cselekvés. Egy-egy konkrét beszédhelyzetben megnyilatkozásaink nem csupán elhangzó hangsorok, kimondásukkal arra törekszünk, hogy a **beszédszándékainknak**, vagyis céljainknak megfelelő hatást érjük el velük. Például, ha a „Huzat van!” mondatot az-
zal a céllal mondjuk ki, hogy barátunk becsukja az ajtót, sikeres kommunikáció esetén a következmény az lesz, hogy a huzat megszűnik.

Így a **megnyilatkozást cselekvésként, beszédaktusként** (beszédtettként) értelmezhetjük, amely a nyelvi megformáláson túl a beszélő szándékát és a hallgatóra tett hatást is magában foglalja.

A beszédszándékok típusai

a világról adott megállapítások
pl. *A Duna 2860 km hosszú.*

a hallgatót befolyásoló kérések, parancsok
pl. *Add ide a vajat!*

ígéret, fenyegetés megfogalmazása
pl. *Holnap jövök!*

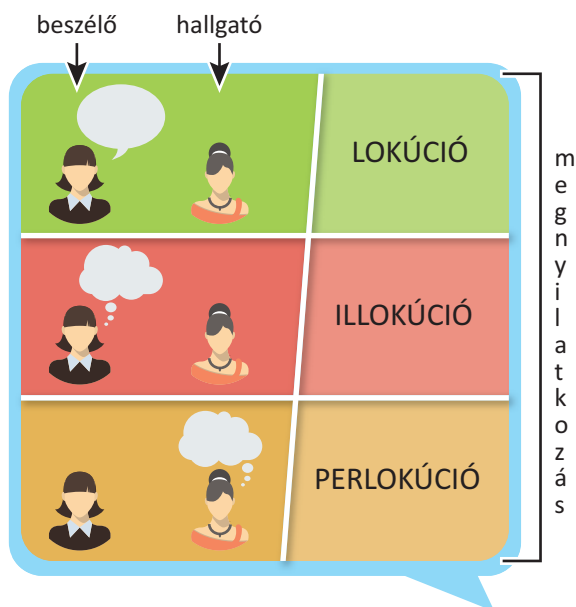
érzelem kifejezése
pl. *Ügyes voltál!*

a világ dolgait megváltoztató megnyilatkozások
pl. *Önöket ezennel házastársaknak nyilvánítom.*

A beszédaktus ► A megnyilatkozás alapjelentését, amelyet a nyelvet beszélők a kontextustól függetlenül megértenek, és vele együtt **annak nyelvi megformálását lokúciónak** nevezzük. (A latin *locutio* szó jelentése: mondás, szólas.)

A megnyilatkozás **tartalmában rejlő szándék**, amire azt használjuk, az **illokúció**. (Az *il-* fosztóképző arra utal, hogy nem mondásról, hanem cselekedetről van szó.)

A megnyilatkozás **befogadóra tett hatása a perlokúció**.

Vannak olyan ígéink, amelyek kimondása egyben azok végrehajtását is jelenti. A megvalósulás feltétele viszont az, hogy a társadalom által elfogadott helyzetben, a szituációnak megfelelő beszélőtől származzon a kijelentés. Például:

A konferenciát megnyitom.

Esküszöm, hogy hallgatni fogok.

Megbocsátok.

Cselekvésre szólíthatunk fel kijelentésként vagy kérdésként létrehozott megnyilatkozásokkal. Például:

Van egy tollad? – 'Adj egy tollat!'

Elkérhetném a könyved? – 'Add ide a könyved!'

Beszédaktusként értelmezhetjük a világról tett kijelentéseket is, amelyek célja a hallgató tájékoztatása. Ezek a beszédaktusok akkor valósulnak meg, ha a kijelentések igazak; amennyiben hamisak, a megnyilatkozás érvényét veszti, nem éri el a kívánt hatást. Például:

Esik az eső.

Áadtam a levelet tegnap.

Sokszor nem egyszerű a megnyilatkozások igazságértékét vagy a mögöttes szándékot értelmezni. A jelentésteremtés ismereteket, körülményeket igényel.

Ugyanaz a nyelvi megformálás különböző beszéd-szándékokat hordozhat, ezért a hallgatóra tett hatás is változhat. Például a *Jaj, de okos vagy!* felkiáltás jelenthet elismerést, meglepetést, vagy éppen iróniát, elutasítást a beszédhelyzettől függően.

A beszédaktus és a sikeres kommunikáció ►

A különböző kommunikációs helyzetekben a **beszédhelyzetnek**, a **témának**, a **beszélő és a hallgató viszonyának** megfelelően választunk a nyelvi jelkészletből. Tipikus választásainkat a társadalomban elsajátított szókásrendszer, a **szociokulturális tudás** határozza meg.

A nyelvi kód kiválasztását olyan tényezők is befolyásolhatják, mint a nyelvi környezet mintái (például a tájegység, család, többnyelvűség), kulturális szokások, műveltség, igényesség, különféle divatjelenségek.

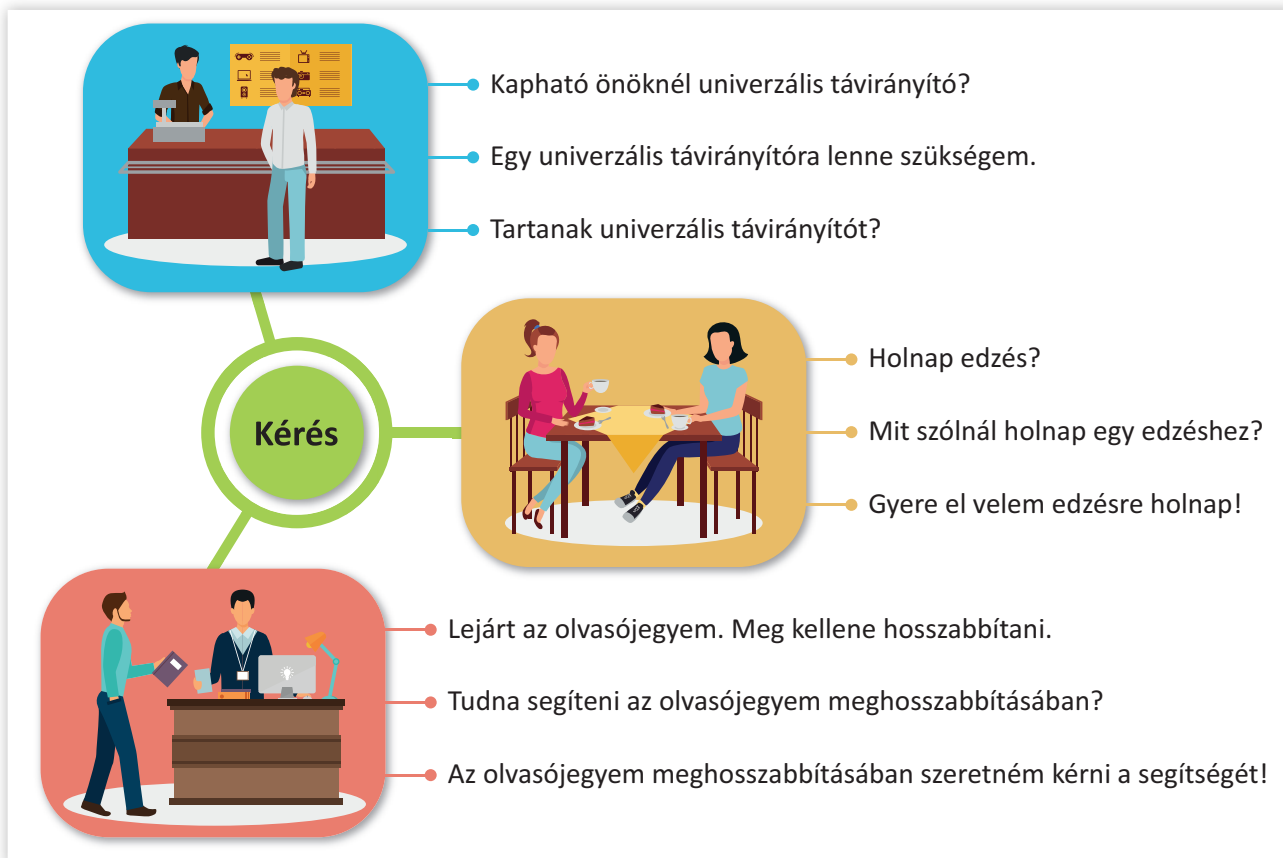
Fontos szerepet tölt be a nyelvi megformálásban az adott **beszédhelyzetnek megfelelő stílus kiválasztása** is. A beszélő és a hallgató számára már ismert tipikus beszédhelyzetek, cselekvések, szövegtípusok és stílus-típusok rendszerében tudja elhelyezni az adott megnyilatkozást. Ezt a folyamatot stílustulajdonításnak nevezzük. Egyrészt a stílustulajdonítás erősítheti a beszélő szándékát, másrészt befolyásolhatja a hallgatóra tett hatást.

A konkrét beszédhelyzetben létrejövő szöveg értelmezése nemcsak a szó szerinti jelentéstől és nyelvtani megformálástól függ, hanem azok a körülmények is befolyásolják, amelyek között megszületik.

A létrehozott szöveg az adott beszédhelyzetben akkor működik, ha a beszélő és a hallgató **közös valóságismerettel**, egyfajta tudáskerettel, megfelelő **nyelvi képzettséggel rendelkeznek**, és mindketten **tisztában vannak egymás beszédszándékával**.

A sikeres kommunikáció a beszélő és a hallgató kölcsönös tevékenységével, interakciójával valósul meg. A **beszélő** részéről a megnyilatkozás **szándékokra** építő tevékenység, míg a **hallgatónak** a **problémamegoldás** és a **következtetés** képességére van szüksége.

Előfordulhat, hogy a beszélő a valódi szándékát álcázza, és a nyelvi megformálás célja az igazi szándék elrejtésével a hallgató magatartásának befolyásolása. Ez a jelenség a **manipuláció**.

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. Milyen beszédszándékkal jöttek létre a következő megnyilatkozások? Alkoss párbeszédeket, amelyekben felhasználod a megadott mondatokat!
 - Önöket házastársakká nyilvánítom.
 - Ha elmosogatsz, elmehetsz bulizni.
 - De ügyes vagy! Sikerült eltörnöd a vázát! Gratulálok!
 - Megtennéd, hogy elmész a kistesódért az iskolába?
 - Holnap szép, napsütéses idő várható.
 - Ha még egyszer elkésik, Kovács úr, nézzen más munkahely után!
 - De ügyes vagy! Jól van, csak így tovább!
 - Ezennel átadom a város új óvodáját!
- ▶ 2. A kép alapján találjatok ki három beszédaktust! Határozzátok meg a beszédhelyzetet, valamint a beszédaktus elemeit!

- ▶ 3. A következő igék kimondása egyben a megvalósulásukat is jelenti: *gratulál, elítél, ajánl, kinevez, megköszön, megígér*.
 - a) Folytasd a sort saját példákkal is!
 - b) Alkoss párbeszédeket különböző beszédhelyzetekben a fenti igék segítségével! Használd a következő beszélőpárokat: főnök–beosztott, bíró–vádolt, tanár–diák, edző–sportoló, anya–gyerek, nagymama–unoka!

Gyakorlás

Ige

„Sohase lehet eléggé bámulni azon, hogy az ember beszél, és a lehelete mozgatta hangszálaival közölni tudja azt, amit gondol és érez. Ez a lehelet maga a lélek, maga a csoda.

Ha a színház zsúfolt nézőterén az előadás alatt ennyit mondok: »Tűz van«, nem is izgatottan és riadtan, nem is túlságosan hangosan, csak egyszerű állító formában, egy tényt közölve, akkor nagy változások történnek. A jelenlevők fölugrálnak, dulakodva, őryöngve rohannak a vészkijárat felé, a tolongásban a nők estélyi ruháját cafatokra tépik, s a gyermekeket agyontiporják.

Valóban tűz van? Talán nincs is. Lehet, hogy tévedtem. Az is lehet, hogy aljas tréfát űztem, s ugrattam a többieket. De ez mindegy. Tűz van, mert azt mondtam, hogy *tűz van*. Ez a mondat tűzvészt támasztott ezer és ezer agyvelőben, s az a tűzvész, noha nem érzékelhető, nem kevésbé valódi, mint az igazi, ez a tűzvész lobog, kígyózik, elharapódzik, lángja már a mennyezetet nyaldossa, szikrája és hősege elemészt mindent.

Ha egy férfi egy leánynak este a fasorban egyszerűen, minden szenvelgés és színpadiasság nélkül ezt mondja: »szeretem«, a hatás ugyanaz. Voltaképp semmi se történt. Megrezzent a levegő egy ember hangjától. Olyasvalami hangzott el, ami talán hazugság is, nincs ércfedezete. De az a leány már minden lehetőségét magába szívta, élete egy másodperc alatt átalakult, sok mindent lerombolt és fölépített, amit azelőtt nem mert volna, számára merőben más a világ, s lehetséges, hogy ez a szó nagyobb fölfordulást és pusztítást okoz majd benne, mint egy tűzvész.

A szó maga a valóság, melyet jelképez, magának a valóságnak veleje, kútfeje és kezdete. Milyen csodálatos is a bibliának ez a szövege: »Kezdetben vala az ige.«

Az ostobák prózai és költői szavakról beszélnek. Ezeknek a *virág* költői, de például a *kefe* prózai. Holott a kefe, ha költő veszi kezébe, s fölemeli a végtelenbe, szinte bimbókat hajt.”

(Kosztolányi Dezső: Ige. In: Uő.: *Nyelv és lélek*. Szerk.: Domokos Mátyás – Réz Pál. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 207.)

- ▶ 1. a) Állapítsd meg, milyen beszédaktusok megvalósulásáról szól a fenti idézet!
b) Helyezd a kulcsmondatokat más beszédhelyzetbe! Milyen cselekvések megvalósulását tetted így lehetővé?
- ▶ 2. Értelmezd a *Tűz van!* mondatot a lokúció, az illokúció és a perlokúció szempontjából!

... Nyelv és élet

Az emberek számára mindig szembetűnőek és sok szempontból fontosak voltak a nyelvek, nyelvváltozatok közötti különbségek. Talán nem is gondolnánk, de volt idő, amikor egy szó eltérő kiejtésén múlt emberek több tízezerének az élete.

1937-ben a Dominikai Köztársaság akkori elnökének, Rafael Trujillónak parancsára néhány nap alatt több tízezer haiti származású embert öltek meg. Az áldozatok számát 17 000–35 000 közöttire becsülik. A haitiakat úgy gyűjtötték össze a lakosság tagjai közül, hogy a diktátor katonái felszólították a számukra gyanús embereket, mondják ki azt a szót, hogy *perejil* (magyarul 'petrezselyem'). Miért éppen ebből a szóból tudták kideríteni, hogy ki haiti származású? Mert a haitiak, akik franciául vagy haiti kreol nyelven beszéltek, a szó *r* hangját másképp ejtették, mint a spanyol anyanyelvű dominikaiak.

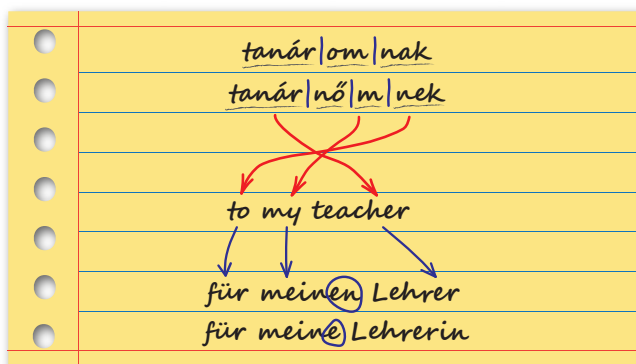

Milyen jellegzetes kiejtési sajátosságai vannak az általatok tanult idegen nyelveket anyanyelvként beszélőknek? Mi az oka ezeknek a különbségeknek? Beszéljétek meg a kérdést idegennyelv-tanáraikkal is!

Hogy is volt?

A magyar nyelv több szempontból eltér az Európa – és a világ – nagy részén beszélt indoeurópai nyelvek többségétől. **Hangtani** szempontból például Európában viszonylag ritka a **magánhangzó-illeszkedés**, amely azonban világviszonylatban sok más nyelv sajátossága. **Mondattani** szempontból már több ízben találkoztunk a magyar nyelv sajátos, az **aktuális tagoláson** alapuló szerkezetével, amely jelentősen eltér például az angolé-

től és a hozzá hasonló nyelvekétől. **Alaktani** szempontból – tehát a szóalakokat alkotó kisebb elemek, morfémák szempontjából – a magyar az ún. **agglutináló** nyelvek közé tartozik. Ebben a leckeében ez utóbbi sajátosságot fogjuk megismerni, illetve megnézzük, hogy az agglutináló jellegén kívül milyen más módokon épülhetnek fel a nyelvek szóalakjai.

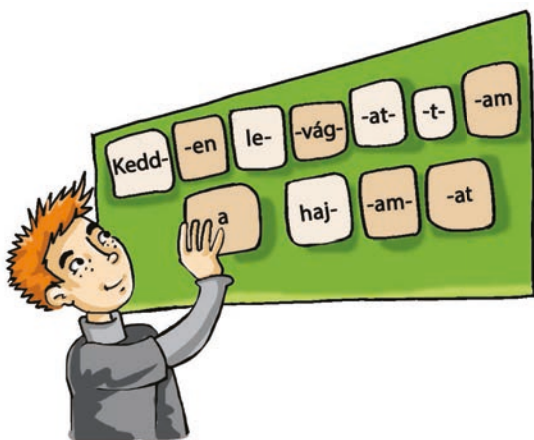
Képzeld el azt a helyzetet, hogy egy külföldi barátodat nagyon érdeklik a magyar nyelv különlegességei! Hogyan magyaráznád el neki a magánhangzó-illeszkedést? Milyen példákat választanál?

A nyelvek típusai

Az emberi nyelvek hasonló és eltérő vonásainak fontos szerepük van abban, mely nyelveket tartunk azonos eredetűeknek, nyelvrokonoknak, és melyeket nem. Bár a nyelvek közötti legfeltűnőbb különbségek hangzásukban, hangrendszerükben vannak, szerkezetükben ezeknél alapvetőbb, rendszeresebb eltérések is kimutathatók.

Az egyik legismertebb **tipológia** alapja az, hogy a nyelvek hogyan építik fel morféimákból a mondatokban szereplő szóalakokat. A magyarra például a tövek után sorakozó toldalékok jellemzők, az angolra viszont inkább a toldalékolatlan szavak. Nézzük meg a hagyományos, alaktani tipológia rendszerezését!

Agglutináló nyelvek ► A magyar és a hozzá hasonló **agglutináló** ('ragasztó') vagy **ragozó nyelvek** szóalakjai általában több morféimából állnak.

Ezekre a nyelvekre tehát a **tő előtt és/vagy után álló toldalékok** jellemzőek. Bizonyos nyelvek a tő előtti toldalékokat (prefixumokat) használják inkább, mások – a magyar is – a tő utániakat. Az agglutináló nyelvek közé tartozik a magyaron kívül többek között a finn, a japán, a szuahéli és a török.

Izoláló nyelvek ► A nyelvek másik típusát az **izoláló** ('elszigetelő') **nyelvek** képezik. Az izoláló nyelvek szóalakjai többnyire egy-egy morféimából állnak, így ezek

ben a nyelvekben a **nyelvtani viszonyokat jellemzően nem toldalékok jelölik, hanem különálló szavak** (előjárószók vagy névutók), illetve a **szórend**. Az izoláló nyelvek a **nyelvtani és jelentéstani viszonyokat a non-verbális elemekkel**, például a hanglejtéssel is **jelölhetik**. Ennek a nyelvtípusnak a legismertebb példái az angol és a kínai, de tipikus izoláló nyelv például a vietnámi is.

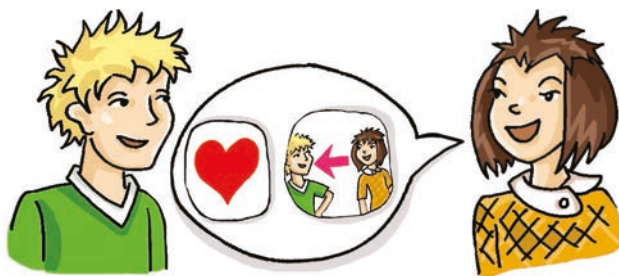
Flektáló nyelvek ► A nyelvek harmadik típusát **flektáló** ('hajlítónak') nevezik; ezek közé tartozik például a német, a latin és az arab. A flektáló nyelvek ragozási rendszere az agglutinálóéhoz hasonlóan igen gazdag, két fontos szempontból azonban különbözik ez a két típus.

Az egyik különbség az, hogy a **flektáló nyelvekben a töveknek általában nem egy, hanem több változatuk van, amelyek eltérő szerepben** használatosak. A magyarban például a *levágni, levágott, levágtam, levágom, levágnám* stb. alakokat mind ugyanabból a tőből hozzuk létre, míg a latinban a 'levág' alapjelentést több tőalak fejezi ki (pl. *deseca-, desect-, desecu-*).

Másik fontos eltérésük, hogy a **toldalékok nem egy, hanem több nyelvtani jelentést is hordoznak**. A latin *desectus -us* végződése például egyszerre jelzi azt, hogy a levágott dolog hímnemű főnév, egyes számú, valamint azt is, hogy alanyesetben áll.

Nincsenek tiszta típusok ► Fontos tudni, hogy bár az egyes nyelvek általában viszonylag jól besorolhatók a fenti kategóriák egyikébe, **minden nyelvben találhatók más módon kifejezett jelentések is**.

Így például a magyar a múlt időt agglutináló, a jövő időt azonban izoláló módon fejezi ki: a *vágni fog* hasonlít az angol *will cut* szerkezetre.

Az a jelenség, hogy a magyar névszó- és igeövek egy részének több változata van, szintén flektáló sajátosság. Bizonyos esetekben jelentéskülönbséget is hordoznak a különböző tövváltozatok, például *daruk* ≠ *darvak*; *Aranyt* ≠ *aranyat*. De nyelvtani viszonyokat is kifejezhetnek, például a *mégy* igealak nem tartalmaz toldalékot, csak a *tő* megváltozása fejezi ki az egyes szám második személyt. A *vég* tövváltozat pedig tartalmazza a felszólító módot is.

A magyar *szeretlek* sem teljesen agglutináló, hanem flektáló szerkesztésű, hiszen a *-lak/-lek* toldalék egy-szerre fejezi ki az egyes szám első személyű alanyt és a második személyű tárgyat.

Az angolban – bár a magyarhoz viszonyítva igen kis számban – szintén vannak toldalékok. A többes szám szabályos jelölése például a magyarhoz hasonlóan toldalékkal, agglutináló módon történik.

Nyelvtípusok a szórend szerint ► A nyelveket lehet aszerint is csoportosítani, hogy **a mondat három fő része** (alany, állítmány, tárgy) milyen **sorrendben** áll egy alapmondatban. Például az angol mondat kötelezően A-Á-T sorrendű (*Peter cleans the house.*), az ír mondat kötelezően Á-A-T sorrendű (*Glanann Peadar an teach.*), míg a magyar mondat alapszerkezete kiemelés nélkül A-Á-T (*Péter kitakarítja a házat.*), kiemeléssel viszont A-T-Á (*Péter a házat takarítja ki.*) vagy T-A-Á (*A házat Péter takarítja ki.*) is lehet.

Kérdések, feladatok

- 1. Vizsgáljátok meg, hogy az átlalatok tanult nyelvek milyen módon fejezik ki
- a névszók többes számát;
 - a(z egyszerű) múlt időt;
 - a(z egyszerű) jövő időt;
 - a *-ban/-ben* viszonyt!
- Rendezzétek a különböző módokat összehasonlító táblázatba!

- 2. Mit gondolsz, mit jelenthetnek a következő, kisgyerekek által mondott alakok? Vajon miért használják ezeket az agglutináló szerkesztésmódú alakokat a gyerekek a felnőttnyelvi alakok helyett?

alszott

eszettem

tégem

- 3. Gyűjtsd össze a létige különböző módú és idejű alakjait! Agglutináló, flektáló vagy izoláló módon oldja meg a magyar nyelv a létige ragozását?

- 4. A hu.languagesindanger.eu oldalon található *Hogyan hasonlítsuk össze és írjuk le a különböző nyelveket?* című ismeretterjesztő szöveg alapján fogalmazzatok meg a *nyelv univerzális* szócikkét!

- 5. A következő magyar alakok nem agglutináló, hanem inkább flektáló módon épülnek fel, hiszen a különböző nyelvtani viszonyokat különböző tövváltozatokat alkalmazva fejezik ki. Hogyan hangoznának a következő szóalakok tisztán agglutináló változatai?

ti

titeket

téged

engem

tietek

tied

minket

enyém

nektek

miénk

hozzád

nekünk

hozzám

oda

ide

mész

mentek

„Ezt ideges emberek ismerik, ezt az idegességet, a szavakkal való játékot – nem is szójáték, az megint más, annak, ha rossz is, megvan a mentsége, hogy valami rejtett elmésséget akar mondani, célja van, mulattatni szeretne. Arra az ideges szóficamításra gondolok, ami hasonlít bizonyos ideges, szórakozott mozdulathoz, mikor el akarjuk terelni a figyelmünket, vagy koncentrálni – ujjropogtatás, dobolás az asztalon, fülcimpa-rángatás, állhúzogtatás (mintha szakállat simogatnánk).

Az emberekkel, sokféle emberrel érintkező, folytonosan beszédre, szavakra utalt városi emberben – hát még ha mesterségénél fogva is szavakkal dolgozik szegény! – válhatik ideges kényszerré ez a szavakkal való babrálás.

Közöttünk, szavakkal dolgozók, írók és beszélők között, ebből a szempontból kétféle fajtát különböztetek meg: éspedig olyant, aki szintén így van ezzel a dologgal, mint én, és olyant, aki letagadja, hogy így van vele. Én most őszintén be fogom vallani, hogy vagyok vele.

Bevallom neked is, ifjú hívő, aki villamoson, miközben tiszteletteljes pillantásod elárulja, mire gondolsz: arra gondolsz, hogy én most biztosan halhatatlan remekművek alapját építem magamban, vagy verset komponálok – nos hát, bevallom neked, hogy az elsiető cégtáblákat nézem, és mindegyiken elolvasom a feliratot, de fordítva, hogy mi jön ki belőle. Én százszor rájöttem már, hogy »takaré«¹, az visszafelé »kéra«², ami pontosan »kirakat«³-nak hangzik. És örült örömöm volt, mikor hetekig való visszafeléolvasás után ilyen felfedezésekre bukkantam, hogy »szerda«⁴, az visszafelé »adres«⁵ és »szeretni«⁶, az visszafelé »interes«⁷, és »kelet«⁸ az visszafelé »telek«⁹, és »ingovány«¹⁰, az »nyávogni«¹¹, ki sem mondhatom, mennyire irigyeltem költőtársamat, Babits Mihályt, aki rájött, hogy »erőszakos«¹², az visszafelé »sok a szőre«¹³, és »római fővezér«¹⁴, az »rézevő fia, Mór«¹⁵.

Én bevallom, hogy én minden szót, ami eszméletembe kerül, mielőtt felhasználnám, előbb megszagolom, feldobom, leejtem, kifordítom – játszom vele, mint a macska az egérrel, csak azután kapom be. Az én rokonom volt, aki az elemi iskolában ezt a csodálatos dolgot kitalálta, hogy aszongya: »egy telendő, két telendő, tisztelendő«. Én bevallom, nem bánom, legyek csak én hülye, a többieknek joguk van letagadni – hogy mikor a szénkereskedő feljön, és előadást tart nekem, komoly családapának a közelgő télről és a koksztól, hogy én közben ezt ismételve magamban görcsösen: »én kokok, te koks, ő kok«. [...]

Én bevallom, ha ezt a szót hallom, hogy »szelámlík«¹⁶, akkor én villámlást látok, mert mennydörög és szelámlík. [...]

Én tudom például, hogy »naplemente«¹⁷, ez egy szép magyar szó. De nekem olaszosan ejtve is tetszik, hangsúllyal az utolsó előtti szótagon, így »naple-mente!«, vagy franciásan: »néplömant«. [...] Én, ha egy angol regényben tizenegy borostyánfésűről van szó, pillanatig se felejttem el, hogy ezt magyarul kell olvasni, így: »eleven embercomb«. És »harisnya«, ez a szó mindig feltételes marad nekem. Ha risnya – de nem ris.

Mert nekem a szó, azonkívül, amit jelent, érzéki gyönyörűség is, külön, önálló életű zengése nyelvnek, szájnak, fognak, toroknak – számomra nemcsak keserű gúny, de ízes élvezet is, amit Hamlet felel Horációnak.

– Mit olvas felséged?

– Szó, szó, szó...

S rögtön észreveszem, hogy így is lehetne értelmezni például, más kiejtéssel:

– Hogy van felséged?

– Na, szo, szo, szo."

(Karinthy Frigyes: Szavak. In: Uő.: *Viccelnek velem*. Ferenczy Kiadó, Budapest, 1996. 279–281.)

- ▶ 1. Mi a különbség Karinthy szerint a *szójáték* és a *szóficamítás* között?
- ▶ 2. Állapítsd meg a szövegben szereplő példák alapján, hogy a szavaknak milyen tulajdonságaival „babrált” Karinthy! Gyűjts mindegyik típusra saját példát is!
- ▶ 3. Nézz utána, mit jelent a *szelámlík* kifejezés! Milyen típusú szótárban találtad meg a választ?
- ▶ 4. Említs olyan magyar szavakat, melyeknek szerinted idegen hangzása van! Mi okozza ezt?

... Nyelv és élet

„Mint minden tudós, a nyelvész is saját mestersége szemüvegén látja az egész világot. Ha Iván [Ősi Iván, a regény főszereplője] együtt vacsorázott barátaival, a pohárról megjegyezte, hogy neve tulajdonképpen a német *Becher*-rel függ össze, az abrosz és a villa szlávból származik, a tányér talán az olaszból; el tudta mondani a kanál és a kés osztják, zürjén és cseremisiz megfelelőit, a disznóról pedig, amelynek húsát ette, kimutatta az ótörök eredetét, halálra untatva asztaltársait ezzel a szüntelen etimologizálással. Nincs olyan helyzete az életnek, amikor a nyelvész el tudna távolodni tudományától. Csók közben azon tűnődik, összefügg-e ez a szó a finn *suukko*-val, a szájról eszébe jut, hogy uráli őskincs...”

(Karinthy Ferenc: *Kentaur* – részlet)

1. Ebben a regényrészletben az író ironikusan szól az összehasonlító nyelvészetet, s azon belül is az etimológiát (a szavak rokonságát, eredetét) kutató nyelvészről. Fogalmazzatok meg közösen, mégis milyen szerepe lehet a nyelvtörténetnek s benne az etimológiának a történelem és a művelődéstörténet számára!
2. Milyen nyelveken szerepel az ábrán a *lúd*? Nézzetek utána a könyvtárban vagy az interneten!

Hogy is volt?

Az előző leckében már említettük a nyelvek csoportosításának egy lehetséges módját: az alaktanon alapuló csoportosítást. Tanultunk a flektáló, az agglutináló és az izoláló nyelvekről. A szavak szerkezeti elemzése kapcsán megjegyeztük, hogy fontos összefüggés van a nyelvekben a **szóalakok összetettsége** és a **szórend szerepe** között. Minél több toldalék van egy adott nyelvben, általában annál kisebb a szórend szerepe, hiszen a jelentéseket a szóalakok által tartalmazott toldalékok is hordozzák. Az egyszerűbb, egy-két morfémből álló szóalakokat használó izoláló nyelvekben a szórend hor-

dozza azokat az információkat, amelyeket az agglutináló és flektáló nyelvekben a toldalékok, az izoláló nyelvek szórendje tehát jellemzően kötött.

Azaz a szóalakok összetettsége fordítottan arányos az adott nyelv szórendjének kötöttségével. Ez azt jelenti, hogy ha erősen strukturált morfémaszerkezetű az adott nyelv, a szórend közömbös lehet, mivel az alaki kötöttségek egyértelműen összetartják a szöveget. Ha viszont alaktanilag kevésbé strukturált az adott nyelv, a szórend válik kötötté.

megszentségteleníthetetlenségeskedéseitekért

Állapítsd meg az ábrán látható szóalak szóelemeinek fajtáit!

Nyelvrokonság, nyelvcsaládok

A nyelvcsaládok ► A szerkezeti alapú csoportosítás mellett létezik egy másik elv is a nyelvek összetartozásának kimutatására, ez pedig a **nyelvek rokonságának, nyelvcsaládokba való beosztásának az elve**. Két nyelv rokonságáról akkor beszélhetünk, ha bizonyítani/valószínűsíteni tudjuk, hogy a két rokonnak vélt nyelv **egy közös ősre megy vissza**, abból származik.

Vannak nyelvek, amelyek esetében ez a bizonyítás igen könnyű. A latin nyelvből származó olasz, francia, román, spanyol, portugál összetartozása a latin eredeti ismeretében nem kétséges, hiszen sok írásos emlék átmeneti alakot mutat, és a mai alakok között is könnyen belátható a rokonság (pl. latin *costa* 'oldal [testrész]', olasz *costola*, francia *côté*; latin *cantare* 'énekelni', olasz *cantare*, francia *chanter*, spanyol *cantar*). Ezek a nyelvek ugyanis kialakulásukat tekintve időben is, térben is közel állnak egymáshoz.

Nehezebb a rokonság kimutatása azoknak a nyelveknek az esetében, amelyek térben és időben eltávolodtak egymástól. Az angol *ten* 'tíz' és a német *zehn* (ejtsd: [cén]) rokonságát azzal tudjuk valószínűsíteni, hogy mellé állítunk olyan (jelentésükben hasonló vagy azonos) szavakat, amelyekben az angol szókezdő [t]-nek német szókezdő [c] felel meg (pl. angol *to*, ném. *zu* 'hoz, -hez, -höz', ang. *two*, ném. *zwei* 'kettő', ang. *tongue*, ném. *Zunge* 'nyelv', ang. *twig*, ném. *Zweig* 'ág, gally'). Az így kapott szósorokban a szókezdő hangok azonosan változtak, s ez a **rendszeres hangmegfelelés** a bizonyíték az összetartozásra.

Nyelvi kölcsönhatások ► Tudjuk azonban, hogy a nyelvek között lehetnek érintkezések, átadhatnak/átvehetnek szavakat egymástól. Ezek az ún. **jövevényszavak** nyelvi kölcsönhatásra utalhatnak ugyan, de nyelvrokonságra nem. A *patak* (1135), a *pásztor* (1130), a *konyha* (1206) szláv szavak már bőven a magyar nyelv önállósá válása után kerültek be szókészletünkbe, ezért nem tanúskodhatnak a szláv–magyar rokonságról. A *citrom* (1538), a *cella* (1372), a *cimbalom* (1415) szavaink sem illenek bele egy latin–magyar feltételezett rokonság képébe. Nemcsak azért, mert később érkeztek, hanem azért sem, mert az általuk képviselt fogalmak többnyire a magyarokétól eltérő kultúrát képviseltek.

Az alapszókinsz ► Ha a nyelvek ősi egybetartozását kívánjuk felfejteni, akkor egy korábbi kulturális állapothoz, a korai rézkor emberéhez, ennek életformájához kell visszatérnünk. Ha tehát lebontjuk az évszázadok/évezredek alatt a nyelvre rakódott kulturális rétegeket, eljuthatunk a szavak ősi csoportjához. Ezek a szavak az ember közvetlen környezetét jelölik, egyetemes emberi tapasztalatokat fejeznek ki. Ezeknek a szavaknak az összességét nevezzük **alapszókinsznek**. Ide tartoznak a **testrésznevek** (*fej, szem, fül, kéz*), a **rokonságnevek** (*anya, öcs, vő*), a **személyes, a mutató és a kérdő névmások** (*én, az, ki*), a **természeti jelenségek** megnevezé-

sei (*jég, tűz, hó*), a **számok** (*három, négy*), a **legfontosabb igék** (*él, hal, van, megy*).

Az alapszókinsz alkotóelemei

A testrésznevek	fej	szem	fül	kéz
A rokonságnevek	anya	öcs	vő	apa
A személyes, mutató, kérdő névmások	én	az	ki	mi
A természeti jelenségek	jég	tűz	hó	eső
A számok	három	négy	öt	hét
A legfontosabb igék	él	hal	van	megy

Könnyű belátni, hogy a **rendszeres hangmegfeleléseket az alapszókinsz szavain kell bemutatnunk**, ugyanis ha ezek hangtanilag összetartozó szósorokat mutatnak, akkor ez már biztosabban utalhat az egykori összetartozásra.

A történeti-összehasonlító nyelvtudomány alapeljárása tehát a rendszeres hangmegfeleléseknek az alapszókinszen való bemutatása, s ez alapján a rokonsági fok meghatározása. Az így kikövetkeztetett rokonsági, nyelvi összetartozást a **nyelvtani szerkezet egyezései** is megerősíthetik. Például a német és az angol ugyanúgy képezi a középfokot (*klug* 'okos' ~ *klüg-er* 'okosabb', angol *clever* 'okos' ~ *clever-er* 'okosabb'), s ebben a jelenségben a magyar a finn nyelvvel rokon (a *-bb* középfok jelének megfelelője a finn nyelvben az *-mp*, pl. *iso* 'okos' ~ *iso-mpi* 'okos-a-bb'); az angol és a német rendelkezik egy birtokló igével (*have, haben*), a magyarban és a többi finnugor nyelvben ez az ige, illetve a vele alkotott szerkezet viszont hiányzik.

A történeti-összehasonlító módszer ► Mivel a nyelvek ősi összetartozására a legtöbb nyelv esetében nincsenek korai írásos emlékek, a történeti nyelvtudomány a **rendszeres hangmegfeleléseket felhasználva kikövetkeztet folyamatokat, hangváltozási tendenciákat**. Ezek alapján pedig **rekonstruál** olyan szóalakulatokat, egy olyan **nyelvállapotot, amely egy adott időben mindkét nyelvre érvényes közös állapot lehetett**. Ezt az eljárásmódot nevezzük **történeti-összehasonlító módszernek**. Ez a módszer az, amely néha, szerencsés kivételtől nem nyelvészeti oldalról is kap megerősítést.

Íme egy példa: a gót *gasts*, óészaki *gestr*, ófelnémet *gast* összevetése alapján kikövetkeztethető az ősgermán **gastiz* szóalak [a csillag azt jelöli, hogy ez egy nem adaltolt, csupán kikövetkeztetett szóalak]. A múlt században azonban előkerült a dél-dániai Gallehus mellől egy aranykürt. Ennek feliratán szerepel egy név: „*HlewagastiR*”. A személynév két közzsót tartalmaz, a *hlewa* jelentése 'hírnév', a *gastiR* pedig 'idegen'.

Ez utóbbi alakban az *i* megőrződése olyan archaikus alak, amelyre eddig nem volt írott példa, csupán kikövetkeztetett. A módszer helyessége tehát a régészet oldaláról kapott megerősítést.

Embertani és kulturális rokonság ► A **nyelv-rokonság fogalmát el kell választani az embertani rokonság** (rasszok) és a **kulturális rokonság** fogalmától. Ugyanazt a nyelvet beszélhetik anyanyelvként kék szeműek és barna szeműek, szőkek és fekete hajúak, sárga bőrűek vagy feketék. Ha egy népcsoport olyan területen telepedik le, ahol a történelem folyamán nagy népmozgások folynak, az a nép óhatatlanul kevertebb lesz, mint az, amely valamely szélső, a népmozgásoktól nem érintett területen él. Ez a tény magyarázza például a magyar és a finn nép embertani különbségeit. A **kulturális hatások**, a kulturális sokszínűség szintén a történelmi eseményekkel magyarázható. A magyarság, történetileg igazolhatóan, legalább két kultúraváltáson esett át története folyamán. Egyszer, amikor a gyűjtőgöy-vadászó életformáról áttért a nomadizáló életformára (ez török hatásra ment végbe, amint a számos török jövevényszó is tanúsítja), másodszor a honfoglalást követően, amikor egy letelepült, földműves kultúra részesévé lett (ezt pedig a szláv jövevényszavak mutatják). A jelentős török és a szláv kulturális hatás ellenére a magyar megtartotta alapszókészletének igen nagy százalékát.

A nyelvek száma ► A Föld lakossága jelenleg közel 8 milliárd fő (2021-es adat). Vajon hány nyelvet beszélnek? Ezt lehetetlen pontosan megállapítani, több okból is. A nyelvek egy jelentős része **nem rendelkezik írásbeliséggel**, s vannak ezek között, amelyeket csak néhány tucat ember (egy-egy törzs vagy kisebb népcsoport) használ. Főleg Afrikában és Ázsiában létezik számtalan, a tudomány által még **főltérképezetlen** kisebb nyelv. Nem mindig egyértelmű, hogy egy nyelv (vagy nyelvjárás) **önálló nyelv-e** egyáltalán, vagy csak **egy nagyobb nyelv egy változatának tekintendő**. Például a Svájcban beszélt Swyzerdütsch hivatalosan németnek számít ugyan, de legalább oly mértékben eltér a német köznyelvtől, mint a holland, amely önálló nyelv. A holland nyelvvel gyakorlatilag azonos flamand, amelyet Belgiumban beszélnek, hivatalosan szintén önálló nyelv. Az egykori Jugoszlávia hivatalos nyelve a „szerbhorvát” volt, amelybe – neve ellenére – nem

csak a szerb és a horvát, de a bosnyák és a montenegrói nyelv is beletartozott: ma négy különböző nyelvről beszélünk, melyek azonban annyira hasonlítanak, hogy beszélőik gond nélkül kölcsönösen megértik egymást. A moldvai csángót a nyelvtudomány a magyar nyelv egyik **nyelvjárásának** tekinti, ám maguk a csángók azt vallják, hogy ők nem magyarul, hanem „csángómagyarul” beszélnek, tehát anyanyelvváltozatukat önálló nyelvnek tekintik, és van is ebben némi igazság: aki járt már Moldvában, és beszélt az ott élő csángókkal, bizony komoly megértési nehézségekről számolhat be. Visszatérve eredeti kérdésünkre: a tudomány a ma élő nyelvek számát **körülbelül 6000-re becsüli**, de ezeknek legalább a felét alig néhány száz vagy ezer ember beszéli, ezért nagyon sok a kihalással **veszélyeztetett nyelv**, és a globalizáció következtében számuk az elkövetkező évszázadban feltehetően drasztikusan csökkenni fog.

A legnagyobb nyelvcsaládok ► A tudomány által feltérképezett nyelvek többsége besorolható valamelyik nyelvcsaládba, de vannak ún. **izolált nyelvek** is, amelyeknek nincs egyetlen ismert rokona sem, például baszk, japán, koreai.

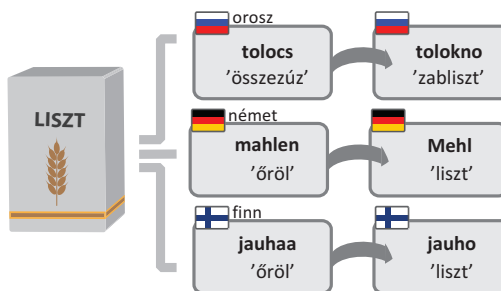
A legnépesebb nyelvcsalád az indoeurópai, amelyhez több mint 400 nyelv tartozik. Közel 3 milliárd ember beszél (anyanyelvként) valamilyen indoeurópai nyelvet. Az **indoeurópai** nyelvek családfájának fő ágai az **újlatin** (spanyol, portugál, olasz, francia, román, katalán stb.), a **germán** (angol, német, holland, svéd, norvég, dán stb.), a **szláv** (orosz, lengyel, cseh, szlovák, szerb, horvát, szlovén, bolgár stb.), a **balti szláv** (litván, lett), az **indoiráni** (perzsa, hindi, bengáli stb.), de indoeurópai nyelv a görög is. 100 millió fölött van még a következő nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvek beszélőinek száma: **sino-tibeti** (ide tartoznak többek között a kínai nyelvek), **niger-kongói** (szuahéli, zulu stb.), **ausztronéz** (indonéz, filippínó, maláj stb.), **afroázsiai** (arab, héber, máltai, tuareg stb.).

A magyar nyelv – a tudomány mai állása szerint – az **uráli nyelvcsalád finnugor** ágához tartozik, beszélőinek lélekszámát tekintve e nyelvcsalád legnagyobb nyelve. Az uráli nyelvcsaládból a magyaron kívül csak a finn és az észti nyelvnek van államnyelvi státusza (Finnországban, illetve Észtországban). A magyar nyelv rokonságáról, illetve rokonítási kísérleteiről részletesen tankönyvünk egy későbbi fejezetében lesz szó.

Kérdések, feladatok

1. Az alapszókincset használó ember életmódja meg kívánja néhány leginkább szükséges főnév ismeretét. Az ötezer évvel ezelőtti ember nyelvét nem, de életmódját, ruházatát, ennivalóját megismerheted Ötzi esetéből. Keress rá az interneten, olvass róla! Olvasmányaid alapján próbáld kikövetkeztetni, hogy milyen főneveket használhatott! Feltevéseidet támaszd alá *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának* (TESz.) segítségével!
2. A német *Wand* 'fal' szó a *winden* 'fon' ige származéka, a magyar *fal* szó kikövetkeztetett eredeti jelentése 'vesszőfonadék' lehetett. Hogy nézhetett ki az a ház, amelyet így készítettek? Vajon miért? Nézz utána a könyvtárban vagy az interneten a vesszőfonásos technikának! Hol találkozhattál ilyen építésű házzal történelmi tanulmányaid során?

- 3. Az orosz *tolocs* 'összezúz' ige származéka a *tolokno* 'zabliszt', a német *mahlen* 'öröl' származéka a *Mehl* 'liszt', a finn *jauhaa* 'öröl' származéka a *jauho* 'liszt'. Próbáld meg kitalálni ezek alapján, hogy mi lehetett az igei alapszáva a magyar *liszt* szónak! Megoldásodat ellenőrizheted *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) segítségével.

Gyakorlás

„A magyarnak nincs közeli rokon nyelve, a legközelebbi rokon nyelveken, manysiul vagy hantiul elhangzó vagy írott szövegekből sem értünk semmit. Éppen ezért a magyarokat gyakran izgatja, hogy milyen lehet az, amikor valami más nyelven van, mégis valamennyire érthető... Ilyenkor aztán lehet vitatkozni arról is, hogy két nyelvről van-e szó, vagy egy nyelv több nyelvjárásáról. Ráadásul az ilyen példákért nem is kell messzire mennünk, hiszen itt vannak a szomszédainkban: például a szerb és a horvát, vagy a cseh és a szlovák.

Hogy a cseh és a szlovák a köztük levő eltérések ellenére kölcsönösen elég jól érthető: ezt a gyakorlat is igazolja, hiszen vannak olyan folyóiratok, melyekben a cseh szerzők csehül, a szlovákok szlovákul írnak, az olvasók pedig mind a csehül, mind a szlovákul írt cikkeket elolvassák, függetlenül attól, hogy maguk cseh vagy szlovák anyanyelvűek. Magyar szemmel nézve adódik a kérdés: milyen alapon beszélünk két nyelvről?

Nemrégiben egy interjú jelent meg Ivana Krekáňová fordítóval a *Sme* című szlovák napilap portálján. Az íróntól azt kérdezték, hogy van-e értelme cseh könyveket szlovákra fordítani, cseh filmeket szlovákra szinkronizálni – vagy akár csehre már szinkronizált filmekhez szlovák szinkront készíteni. A fent leírtak alapján várható, hogy a válasz az volt: nincs. Csakhogy a válasz nem az volt, amit a fentiek alapján várnánk, hogy »hiszen úgysis értik...«.

A helyzet ugyanis az, hogy míg az idősebb csehek és szlovákok jól értik a másik nyelvet, a fiatalok már nem annyira. A cseh és a szlovák hasonlósága ugyanis nem olyan fokú, hogy minden külön gyakorlás nélkül kölcsönösen érthetőek lennének. Csehszlovákia idejében mindkét nyelv beszélői gyakran, és már gyermekkoruktól találkozhattak a másik nyelvvél is: a rádió- és tévéállomások mindkét nyelven sugároztak adásokat, könnyebben hozzá lehetett férni a másik nyelven írt könyvekhez, gyakoribbak voltak a személyes találkozások. A gyerekek tehát rögtön kétnyelvűként nőttek fel, még akkor is, ha két közeli rokon nyelvről volt szó, és nyilván az egyik nyelv, az anyanyelv volt a domináns. A mai fiatalok azért értik kevésbé a másik nyelvet, mert nem találkoznak vele: éppen azért nem találkoznak vele, mert a filmeket szinkronizálják, a könyveket lefordítják.

Magyar fejjel persze még mindig feltehetjük a kérdést: ha a másik nyelvet olyan könnyű tanulás nélkül, pusztán a gyakorlatból elsajátítani, miért nem alakítanak ki egy közös nyelvet, vagy miért nem tértek át a szlovákok már régen a csehre? Nos, a választ könnyű megérteni, ha nem pusztán a gazdasági praktikumot keressük. Ha a szlovákok feladnák anyanyelvüket, elzárnák magukat saját kulturális örökségüktől: sokkal nehezebb lenne megérteniük a szlovákul írt szövegeket – akárcsak ma a szlovákkal nem találkozó cseheknek.

A nyelvhez erősen kötődünk érzelmileg. A magyar anyanyelvű beszélők között is van, aki képes kisebbsajta hadjáratot indítani azért, hogy egy zöldséget vagy gyümölcsöt mindenki úgy nevezzen, ahogy ő, vagy hogy a névelő használatában kövesse mindenki az általa megfelelőnek érzett szokást. Nem csoda tehát, hogy józan megfontolások hatására senki nem cseréli le nyelvét egy közeli rokon nyelvre sem – még akkor sem, ha a rokon nyelv irodalmi formája eleve eltér anyanyelvjárásától.”

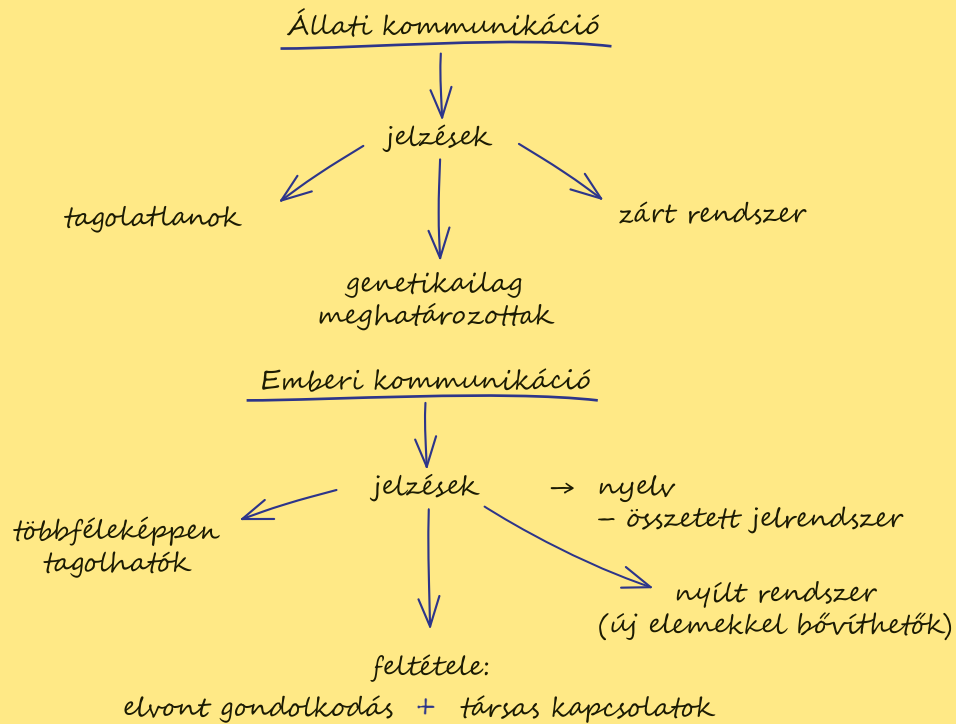
(Fejes László: Kell-e csehről szlovákra fordítani? In: *Nyelv és Tudomány*, 2013. június 21.)

- 1. A szöveg alapján fejtss ki, hogyan befolyásolhatja a politika a nyelvek fejlődését és egymáshoz való viszonyát!
- 2. Gyűjtsd ki a szövegből azokat az érveket, amelyek a filmek szinkronizálása és a könyvek lefordítása mellett szólnak! Milyen ellenérvek adódhatnak a szöveg alapján?
- 3. Miért nem elképzelhető egy közös csehszlovák nyelv kialakulása?

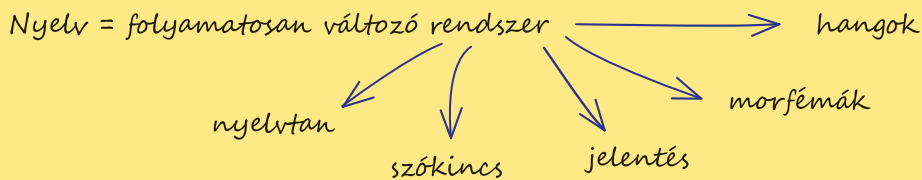
Ember és nyelv (összefoglalás)

Nyelv – ember – kommunikáció

A változó nyelv

Nyelvi változás → Mi, miért és hogyan változik?

szinkrón vizsgálatok

- nyelvjárások – dialektológia
- csoportnyelvek – szociolingvisztika

diakrón vizsgálatok – nyelvtörténet

- nyelvemlékek
- régi grammatikák
- rokon nyelvek összehasonlítása

Nyelv és gondolkodás

nyelvi relativizmus

anyanyelv meghatározza
a gondolkodást

nyelvi determinizmus

anyanyelv előírja
a gondolkodást

Világ nyelvi képe ~~≠~~ valós világ

Eltérések lehetnek nyelvekben

pl. nyelvtani nemek, eltérő jelentések

A nyelv hat a gondolkodásra

az emberi gondolkodás alapvetően azonos

Nyelvi identitás

Egy adott nyelvvel (nyelvközösséggel) való azonosulás

A nyelvi identitást befolyásoló hatások:

A nyelv használati lehetőségének korlátozása → nyelvromlás

→ nyelvhasználat beszűkülése + kifejezési lehetőségek szegényedése

pl. kettősnyelvűség

Média nyelvi normája

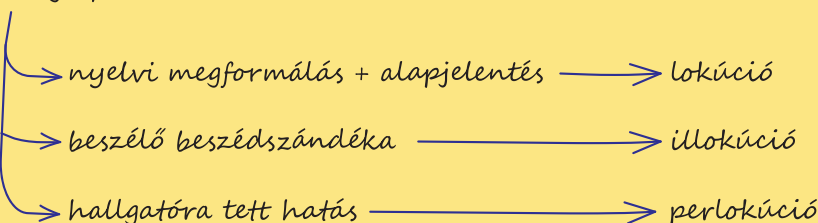
tömegkommunikáció

identitást manipuláló hatások

A beszéd mint cselekvés

Megnyilatkozás – beszédaktus

Nyelvcsaládok

Két vagy több nyelv közös ősnyelvre vezethető vissza

Bizonyítékai:

- alapszókészlet azonosságai
- rendszeres hangmegfelelések
- nyelvtani szerkezet hasonlósága

≠ embertani rokonság
≠ kulturális rokonság

A magyar nyelv

→ az uráli nyelvcsalád, ezen belül a finnugor nyelvek tagja

Nyelvtípusok

a nyelvek hogyan építik fel morféimákból a mondatokban szereplő szóalakokat

Agglutináló nyelvek (ragasztó nyelvek)

- szóalakok több morféimából állnak
- a fő előtt és/vagy után álló toldalékok
- a toldalékok jól elkülöníthetőek
- a toldalékoknak általában egyféle jelentésük van
pl. finn, szuahéli, török

Izoláló nyelvek (elszigetelő nyelvek)

- a szóalakok többnyire egy morféimából állnak
- a nyelvtani viszonyokat a szórend jelöli (nem a toldalékok), pl. angol, kínai, vietnámi

Flektáló nyelvek (hajlító nyelvek)

- ragozási rendszere hasonló az agglutinálóéhoz
- a töveknek több változatuk van – eltérő szerepben használatosak
- a toldalékok több nyelvtani jelentést hordoznak
pl. német, latin, arab

de: minden nyelvben található más típusra jellemző jegyek is

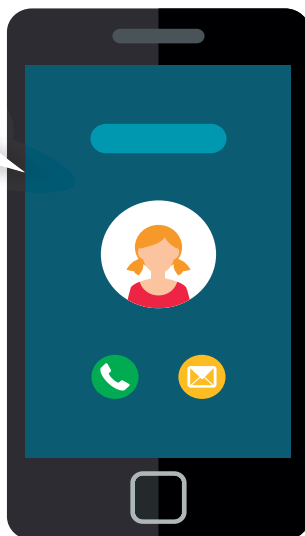
1. Készíts szókétyákat a leckékben számodra idegen vagy nehezen megjegyezhető kifejezésekből!
2. Írj minden leckéről vázlatot! Színes ceruzával vagy tollal emeld ki a kulcsszavakat!
3. Hogyan magyaráznád el a nyelvtípusok rendszerét egy külföldinek? Magyarázatodban hozz példákat is!
4. Jellemezd a regionális köznyelvet! Miben tér el a köznyelvtől?
5. Tanulmányozd az ábrán szereplő kérdést és az arra adott válaszokat, majd oldd meg a hozzákapcsolódó feladatokat!

– Szia! El kell utaznom egy hétre. Tudnál vigyázni addig a cicámra?

– Mi jut eszedbe?

– Hagyjál békén! Kisebb gondom is nagyobb ennél!

– Mondtam már, hogy „rajongok” a macskákért? Már ezeknek a dögöknek a nyivákolásától is rosszul vagyok!

– Na, jó. Lehet róla szó. De csak ha nincs más madarad.

– Ez csak természetes. Te vagy a legjobb barátom!

– Szívesen! Az az édes Cirmi cicus! A tenyeremen fogom hordani! Tejben-vajban fürösztöm!

– Persze, de előbb hallgasd meg, mi történt a szomszédék macskájával... Igazából egyáltalán nem érek rá vigyázni se gyereke, se macskára...

Nyelvtani tudás

a) Milyen jeleket és jelhasználati szabályokat kell ismerned a magyar nyelvben gondolataid megformálásához?

Szójelentések

b) Nevezd meg a szófajokat, és bontsd szóelemekre a következő szavakat!
cicámra, tudnál, utaznom, gondolj, madarad, tenyeremen

Gyakorlati nyelvhasználat

- c) Milyen beszédhelyzeteket képzelsz el az ábrán látható válaszokhoz?
- d) Sorold fel a tanultak szerint a szövegvilág lehetséges tényezőit!
- e) Milyen beszédkszándékokat feltételezhetünk a különböző párbeszédekben? Hogyan teremtődött meg a szöveg-jelentés? Fejezd ki rokon értelmű kifejezésekkel!
- f) Milyen eszközökkel fejezhetjük ki a beszédkszándékot? Foglald össze! Mit tekinthetünk a fenti beszédhelyzet-ben lokúciónak, illokúciónak, perlokúciónak?
- g) Miért alakult ki más-más beszédhelyzet ugyanarra a beszédkszándékra válaszolva?
- h) Milyen stílusárnyalatok befolyásolták az egyes párbeszédekben a szövegértelmet?
- i) Melyik szöveg tartalmazott a konkrét beszédhelyzetre történő utalást? Mi volt a szerepe a deixisnek?

II. A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETE

„A magyar nyelv a Tiszához hasonló kanyarulatokkal vándorolt útján. Növekedett, szélesedett, gyarapodott. Kis mécsek égtek, amelyek világánál költők hajoltak a pergamen fölé, és ötvösök módjára csiszolták a nyelv ékköveit.”

Krúdy Gyula

A magyar nyelv eredete és rokonsága

8.

... Nyelv és élet

„Semmiképpen sem bizonyíték két nyelv rokonságára, ha hasonló szavakat tudunk felsorolni. Az egyik alapvető követelmény a szabályos hangmegfelelések megállapítása. Ahol a palócban *ly* van, ott a Dunántúl nagy részén a nyelvjárásokban *l*, míg a fennmaradó nyelvterületen (akárcsak a mai magyar irodalmi nyelvben) *j*. Ha a magyar nyelv három nyelvre (palóc, dunántúli, többi) szakadt volna, akkor a palóc *ly*-nek a dunántúliban mindig *l* felelt volna meg stb. [...]

De szabályos hangmegfelelések időnként kimutathatóak akkor is, ha régi jövevényszavakról van szó. Éppen ezért az egyes nyelvek történetét is tisztáznunk kell, hogy az ilyeneket kizárjuk. A hasonlóság oka az is lehet, hogy a szó mindkét nyelvben jövevényszó. Így a magyar *autó* és a finn *auto* hasonlósága nem lehet bizonyítéka a rokonságnak. Ebben az esetben a laikus is könnyen rájön, hogy a két szó már a jelentése miatt sem vethető össze, hiszen egyértelműen új szavak mindkét nyelvben. [...]

Van a szavaknak egy csoportja, amelyet mindig ki kell zárunk a vizsgálatból. Ezek az úgynevezett hangutánzó szavak. Ezek hangalakjukban is emlékeztetnek arra, amit jelölnek: vagy eleve magát a hangot jelölik (*zutti, sut-tog*), vagy olyan dolgot, amelynek jellegzetes hangja van (*kakukk, dongó* – a kakukk neve szinte minden európai nyelvben a [kuk] szótaggal kezdődik, és a kivételek többségében is csupán a magánhangzó különbözik, illetve a [k] helyett szerepel [g]). Mivel a szavak hangalakja a valóságban megjelenő hangot utánozza, különböző nyelvekben is kialakulhatnak hasonló szavak, ezért ezeket ki kell zárni a vizsgálatból. [...]

Végül fontos leszögezni, hogy nem bizonyítható két nyelv rokonsága azzal, hogy hasonló szerkezetek vannak bennük. A világ nyelvei eleve csak négy-öt alapvető szerkezeti típusba sorolhatók, nyelvcsalád pedig ennél sokkal több van. A magyar nyelvet az ún. agglutináló (ragasztó) típusba szokás sorolni, azaz azon nyelvek közé, amelyek a grammatikai viszonyokat több toldalék egymás után ragasztásával fejezik ki (*beszél-het-né-k a sapká-i-tok-ról*, szemben pl. az izoláló – elszigetelő – angollal, ahol a grammatikai viszonyokat tipikusan önálló szavak fejezik ki: *I could speak about your hat-s*). Az uráli nyelvek jelentős része mellett ebbe a típusba tartoznak a török nyelvek, a niger-kongói nyelvek, a baszk vagy a japán is. [...] A nyelvek rokonságára csak akkor hivatkozhatunk meggyőzően, ha nemcsak szerkezetük hasonló, hanem szerkezeti elemeik is egy közös ősből levezethetők.”

(Fejes László: Miért kakukktójás a kakukk? Bevezetés a nyelvrokonság kérdésébe. In: *Nyelv és Tudomány*, 2014. április 7.)

Lehet-e bizonyíték a magyar és a finn nyelv rokonságára a következő szavak hasonlósága: *muzsika* (finnül *mu-siikki*), *kukurikú* (finnül *kukkokiekuu*)?

Hogy is volt?

Korábbi tanulmányaink során a magyar nyelv sajátosságait összevetettük más európai nyelvek (pl. angol) jellemzőivel. Az ábra összefoglalja a főbb jellegzetességeket.

1. Két barát a következő napon találkozni akar egymással. Milyen nyelvi megformálással tudják ezt a jövőben megtörténő akciót közölni?
2. Mit jelent a „sajátosan szabad” magyar szórend? Hasonlítsd össze egy általad ismert idegen nyelvből választott mondattal!

A magyar nyelv sajátosságai

- a vezetéknév megelőzi a keresztnév
- a helyesírás nagymértékben hangjelölő, kevésbé szóelemző jellegű
- nincsenek nyelvtani nemek ~~—X—~~ német, francia nyelv
- három igeidő van: ~ jelen
~ múlt
- szabályosan toldalékkal fejezi ki ~~—X—~~ európai nyelvek többsége
- a jövő időt különböző módokon fejezi ki
- létigét ritkábban szerepeltet
- sajátosan szabad a szórend

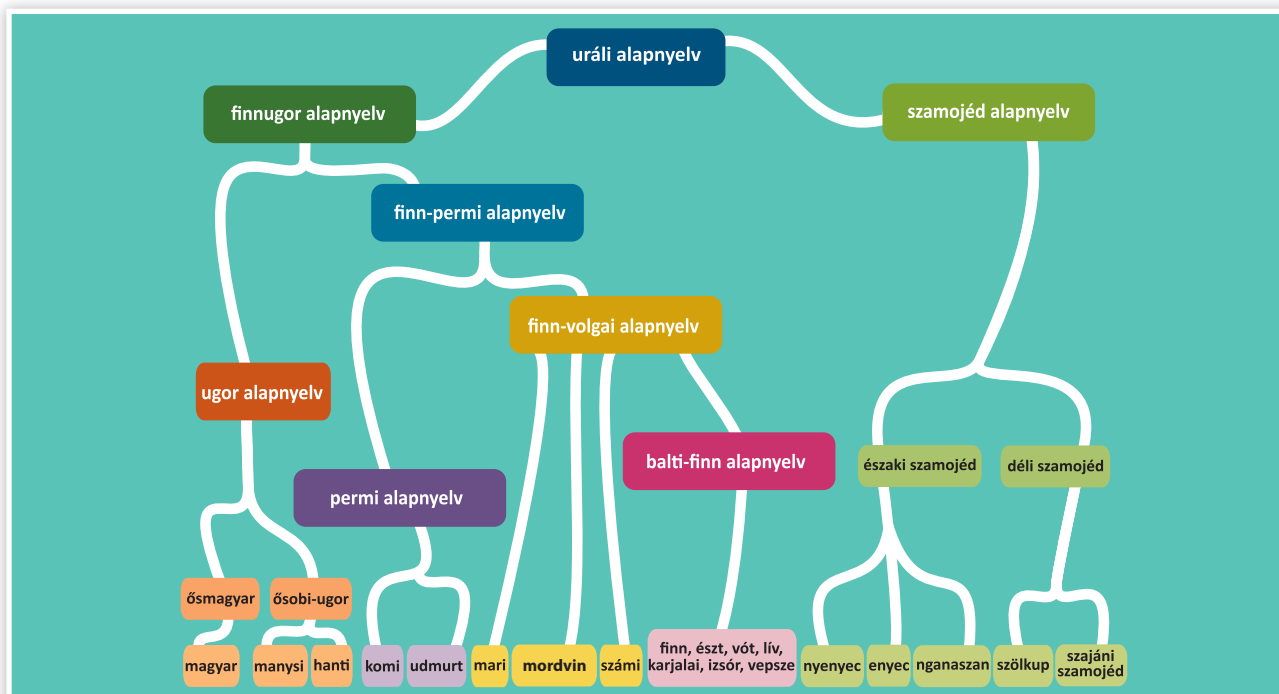
A magyar nyelv eredete és rokonsága

Mintegy 70 ezer évvel ezelőtt alakult ki az a beszélő és mai értelemben vett tagolt nyelvet használó Homo sapiens, amely a Földet benépesítette. Világszerte az első nyelvmlékek mintegy 5 ezer évre nyúlnak vissza. Ezekből a nyelvmlékekből az adott kor emberének kommunikációs igényeit kiszolgáló nyelvi rendszerek tárnak elénk, amelyek mások, de semmivel sem kezdetlegesebbek, mint a mai rendszerek. Ha tehát **egy nyelv eredetét, rokonságát keressük, s a nyelvek legkorábbi állapotát kívánjuk rekonstruálni**, csak a rézkor emberéig tudunk (kedvező esetben is) visszakövetkeztetni. Vannak azonban olyan nyelvek, amelyeknek csak igen rövid időre visszanyúló írásbeliségük van, ezek esetében még nehezebb korábbi korok nyelvallapotáról szólni.

Történelmünk és nyelvünk története ► Egy nyelv története összefonódik a nyelvet beszélő közösség (nép) történetével. A magyarság korai történetéről keveset tudunk. Az azonban bizonyos, hogy a 2. században a Volga és az Urál hegység között élt (ezt egy alexandriai tudós, Klaudiosz Ptolemaiosz görög nyelvű földrajzi műve alapján állíthatjuk), a Káma folyó középső folyásától délre eső területen. A 6. század végén létrehozzák eleink a *hetumoger* (ejtsd: hetümodzser) törzsszövetséget, mely átkelve a Volgán, a Volga és az Oka folyók között foglal szállásterületet. Innen dél felé húzódva, majd a 8. században nyugat felé vándorolva (*Etelköz*), eléri a Kárpátok, a Duna és a Fekete-tenger északi partvonalát. A törzsszövetséghez 810 körül csatlakoznak a kabarok, s velük megerősödve tervszerűen foglalják el a Kárpát-medencét.

A történeti áttekintésből látható a magyarság útja, amely az egykori török–finnugor nyelvhatártól indulva vezet mai lakóhelyünkig. A legkorábbi magyar nyelvmlékek Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár *A birodalom kormányzásáról* című művében találhatók. A 950 körül keletkezett írásban a császár beszámol a magyarok korai történetéről: Levediről, az első „vajdáról”, Álmosról és Árpádról. Felsorolja a törzsek neveit (Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi), szól a honfoglalásról, megemlíti folyóneveket (Temes, Körös, Maros, Tisza), felsorolja Árpád fiait és unokáit, a *gyula* és a *karcha* (*harka*) méltóságnevet. Ezeket az információkat a 948 körül Bizáncba látogató magyar követektől kapta.

Nyelvcsaládunk ► A magyar nyelv az **uráli nyelvcsaládba**, ezen belül a **finnugor nyelvcsalád** nyelvei közé tartozik. E nyelvcsaládba sorolhatók még a magyaron kívül a finn, az észti, a manysi, a komi, az udmurt, a mari, a mordvin nyelvek (és még néhány, kevesek által beszélt nyelv is). E lecke bevezető részében ízelítőt kapunk abból, hogy a tudománynak milyen vizsgálati módszerekkel nem szabad két nyelv rokonságára, közös eredetére vonatkozó következtetéseket levonnia. Látványos, de megtévesztő lehet bizonyos szavak hasonló hangalakja. Sok esetben a hasonló hangzású szavak mindkét nyelvben jövevényszavak. Értelemszerűen a hangutánzó szavak sem a közös eredet miatt hasonlítanak, hanem azért, mert ugyanazt a hanghatást érzékeltetik. A hasonló nyelvtani szerkezetek sem bizonyító erejűek, hiszen a lehetőségek száma véges, tehát szükségszerű, hogy egymással nem rokon nyelvek is hasonló szerkezeteket alkalmazzanak.

► Az uráli nyelvek rokonsági viszonyai. *Finnugor kalauz*. Szerk.: Csepregi Márta. Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest, 2001. 254. alapján

1. A magyar nyelv a finnugor nyelvcsalád tagja, mert alapszókinccse a finnugor nyelvekével egyezik.

Ez az alapszókinccs tartalmaz névmásokat (ezek minden nyelv legősibb elemei): *én, te, ki, mi, ez*; számneveket: *kettő, három*; rokonságneveket: *ős, vő, meny*; testrészneveket: *fej, szem, kéz, szív, máj*; a legfontosabb életjelenségek igéit: *van, lesz, néz, ad, tesz, eszik, iszik, áll, megy, él, fél*; a vadászat szavait: *nyíl, lő, öl, nyúl, róka, nyuszt, daru, fajt, fogoly*; a halászat és vízi élet szavait: *háló, hab* 'hullám', *jó* 'folyó', *hal, keszeg*; a természeti jelenségek neveit: *hó, ég, felhő, jég, tél, tavasz, ősz, éj*; az egykori lakás, ruházkodás, táplálkozás szavait: *ház, ág, öv, fon, köt, varr, mos, bőr, kő, csont, arany, vas, fő, fazék, lé, hajt, vaj*.

2. A magyar nyelv a finnugor nyelvcsalád tagja, mert az alapszókészlet hangtani sorai szabályos hangváltozásokkal igazolják az egykor közös hangokat.

A szókezdő magyar *f-* hangnak (*fél, fül, fűj, far, fazék* stb.) szinte az összes finnugor nyelvben szókezdő *p-* felel meg, lássuk a *fül* megfelelőit: hanti *pel*, manysi *pil*, komi *pel*, udmurt *pel*, mari *peles*, mordvin *pile*, finn *piele*. Másik példa: a szó belsejében két magánhangzó között elhelyezkedő, majd további változások következtében a szó végére kerülő magyar *-z*-nek (*kéz, víz, ház, száz*) a finnugor nyelvekben legtöbbször *-t* (vagy az ehhez közel álló zöngés *-d*) felel meg, lássuk a *kéz* megfelelőit: hanti *ket*, manysi *ket*, mari *kit*, mordvin *ked*, finn *kete*.¹

3. A magyar nyelv a finnugor nyelvcsalád tagja, mert nyelvtani rendszerének legfontosabb elemei megegyeznek más finnugor nyelvekével.

A magyar *-t* tárgyrag ugyanúgy névmási meghatározó elemből alakult ki, mint a finn, a mordvin és a hanti. A helyhatározói eredetű *-n* és *-t* rag (*falun, Győrött*) szintén finnugor eredetű. A finnugor eredetre utal a *-k* többesszám-jel, az *-i* birtoktöbbségitő jel is. Közös sajátossága a finnugor nyelveknek, hogy a birtokos személyjelezés és az igei személyragozás eredeti ragjai közösek, alakulásukra jellemző, hogy az egykori személyes névmások [*mi, ti, (sz)i*] ragadtak (agglutinálódtak) a szótőhöz. Közös a feltételes mód *-na, -ne* jele, a felszólító mód *j*-je is közös eredetű. Finnugor eredetű az *-á, -é* jeles elbeszélő múlt idő, és a befejezett melléknévi igenév *-t* képzője is (ebből már a magyar önálló életében alakult ki a múlt idő jele). Közös mondattani sajátosságok: a jelző megelőzi a jelzett szót, a ragozás során a jelző nem kap ragot (*szegény embereknek*, vö. német: *armen Leuten*), mennyiséget jelölő szám után egyes szám áll (*három fiú*), a páros testrészek egyikét a legtöbb finnugor nyelv a *fél* jelzővel jelöli meg (*fél szem*), a birtoklást nem birtokló igével, hanem a *nekem van* stb. szerkezettel fejezik ki.

Kérdések, feladatok

- 1. Ismételjétek át történelmi tanulmányaitok alapján a magyar nép vándorlásának útvonalát!
- 2. Azon a földrajzi úton, amelyen a magyarok végigvonultak, ma nagyrészt oroszok élnek. Mi lehet az oka, hogy ebben az időben a magyar nyelvre orosz nyelvi hatást nem említettünk?
- 3. Milyen a finnugor népek helyzete napjainkban? Válasszatok egy finnugor népet, és nézzetek utána a könyvtárban vagy az interneten! Segítségetekre lehet Pusztay János *Nyelvével hal a nemzet* című könyve, valamint a *Finnugor kalauz*.
- 4. Szeptember 20-án tartják a holt nyelvek emléknapját, amellyel a kihalt uráli nyelvekre emlékeznek. Milyen eseményhez köthető ez az emléknap? Nézz utána az interneten!
- 5. Válassz ki három finnugor nyelvet, és próbáld igazolni a tanultak alapján, illetve további kutatómunkával a rokonságukat! Munkádhoz használhatsz könyvtári nyelvészeti forrásokat, valamint a *Madártávlatból* nevű interaktív oldalt (www.regulytarsasag.hu/madartavlatbol). További érdekes anyagokat találhatsz a témában a Reguly Társaság linkgyűjteményének segítségével (www.regulytarsasag.hu/hasznos-linkek).

¹A rokon nyelvi adatokat mindenütt egyszerűsített átirásban közöljük.

+ A nyelvrokonság-kutatás története és fejlődése

A magyar nyelvtörténet kutatásai időben az ún. nyelvemlékes korra korlátozódnak, hiszen a nyelvtörténészek számára csak a konkrét nyelvi adatok (a fennmaradt nyelvemlékek) jelenthetnek forrást. Régebbi korok vizsgálatára a **történeti összehasonlító nyelvészet** vállalkozhat. Vagyis egy nyelv eredetére és fennmaradt emlékei előtti történetére a vele feltételezett rokonságban lévő nyelvekkel való összehasonlítás alapján elméletben lehet következtetni, de ezzel a módszerrel egyben bizonyítható is a nyelvrokonság. Természetesen a történeti összehasonlító nyelvészetnek egyéb tudományokat (régészet, néprajz, genetika) is segítségül kell hívnia. Az interdiszciplináris (tudományágak közötti) kutatások segítségével tárható fel egy-egy nép őstörténete.

Tankönyvünkben a **magyar nyelv** eredetével és rokonságával foglalkozunk, amit mindenképpen külön kell választani az etnikai, genetikai és kulturális rokonságtól, hisz az évezredek során minden felsorolt tényezőt olyan sok és összetett hatás (népvándorlás, életmódváltás, keveredés, elnyomás, nyelvcsere stb.) ért, hogy képtelenség lenne ezek párhuzamos fejlődését feltételezni.

A magyar gondolkodókat természetesen mindig is foglalkoztatta népünk eredete, származástörténete, és az ilyen irányú kutatásokon belül nem különült el a magyar nyelv történetének, rokonságának vizsgálata.

Bíborbanszületett Konstantin türköknek nevezi a magyarokat, és azt állítja, hogy a besenyők ellen vívott harcok során népük kettészakadt: egy részük nyugatra (a Kárpát-medencébe) költözött, másik részük pedig keletre, Perzsia vidékére.

A 13. században Magyarországról több expedíció is indult a „keleti magyarok” felkutatására, ezek közül a legsikeresebb és legismertebb Julianus barát két útja: az első alkalommal megtalálta rokonainkat, és megértési nehézségek nélkül tudott velük magyarul kommunikálni, második útja során már csak a tatár hódítás pusztításának nyomait találta.

Szintén a 13. században több nyugat-európai utazó eljutott az Urál hegységig, és Baskíriát nevezte meg Magna Hungariaként ('Nagy Magyarország', a magyarok őshazája), azt állítván, hogy a baskírok a Kárpát-medencei magyarokkal azonos nyelvet beszélnek. A Willelmus Rubruk nevű ferences barát úgy fogalmazott útleírásában, hogy ezt a területet azért hívják Nagy Magyarországnak, mert innen származnak a később magyaroknak nevezett hunok.

A hun–magyar rokonság elméletét erősítették középkori krónikáink is. Anonymus *Gesta Hungarorum*-ában szkítiai eredetről beszél, és az Árpád-házi királyokat Attila hun nagykirálytól származtatja; Kézai Simon azonos című munkájában pedig – a csodaszarvas mítoszába ágyazva – a hun és a magyar nép közös eredete mellett tesz hitet. A szkíta–hun (szittya–hun) eredettudat mélyen beleivódott a magyar köztudatba, és a mai napig is él, köszönhetően többek között a számtalan irodalmi, képzőművészeti és zenei feldolgozásnak.

A reneszánsz kor tudósai (így II. Pius pápa vagy Antonio Bonfini, Mátyás király történetírója) pedig tudni vélték, hogy a Don folyó mentén élnek magyarul (vagy ahhoz hasonló nyelven) beszélő emberek, és felmerült a magyaroknak a jugor néppel (tehát az obi-ugorokkal) való rokonsága is.

A hun–magyar közös eredet elképzelését a 16–17. században általában tényként kezelték (többek között Werbőczy Istvánnál, Zrínyi Miklósnál és Szenczi-Molnár Albertnél is szerepel), a magyar nyelv eredetéről és rokonságáról szólva azonban a szótár- és grammatikáiról Szenczi-Molnár bevallja, hogy elképzelése sincs, csak abban biztos, hogy nyelvünk a többi európai nyelvnek nem rokona.

▶ Sajnovics János *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapporum idem esse* (Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos) című művének első oldalai. Műve 1770-ben jelent meg Koppenhágában és Nagyszombatban. A lapp nyelvvel kapcsolatos kutatásaiért a Dán Királyi Akadémia tagjává választották. Forrás: *Magyar tudósok az északi sarkkörön túl. Érdekességek a megyei könyvtár muzeális gyűjteményéből* – 10. rész. gyorisalon.hu

Ebben az időben merül fel a magyar nyelvnek a héberrel való rokonítási kísérlete is, mely még a 17. században is több helyen (pl. Geleji Katona István *Magyar grammatikácskájában*) előfordul. Mindeközben nyugat-európai nyelvészek már említenek a magyar és a finn nyelv közötti bizonyos szerkezeti hasonlóságokat.

A magyar nyelv eredetének és rokonságának tudományos igényű vizsgálata csak a 18. század harmadik harmadában kezdődött, és **Sajnovics János** csillagász nevéhez fűződik. Ő 1769-ben egy felfedezőút keretében egy ritka csillagászati jelenség megfigyelése céljából utazott Lappföldre, s a lappokkal kapcsolatba kerülve figyelt föl a lapp és a magyar nyelv hasonló hangzására, majd szóképletbeli egyezésekre is. Ezt követően mélyrehatóbb összehasonlító vizsgálatokat kezdett végezni. Kutatásait 1770-ben egy latin nyelvű munkában, melynek címe: *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapporum idem esse* (magyarul: *Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos*) összegezte. Művében figyelembe veszi azt a tényt, hogy a nyelvek változnak, ezért egymástól eltérően fejlődnek (nem mellel itt közli teljes terjedelmében elsőként a *Halotti beszéd és könyörgés* szövegét), felhívja a figyelmet a szabályos hangmegfelelésekre, és

egy terjedelmes szójegyzéket is közöl a közösnek talált szavakról. Műve a saját korában rendkívül megosztó volt: sok méltatás, de még több támadás érte. Felfigyeltek rá a finn tudósok, és elméletét kiterjesztették a finn nyelvre is. Az ebben az időben épp kibontakozóban lévő magyar nemzeti mozgalom követőinek egy része viszont hallani sem akart az északi rokonságról, mert úgy vélték, ez ellentmond a sokkal nemesebbnek tartott szkíta ősről szóló elképzelésnek, noha Sajnovics kizárólag a nyelv (és nem a nép) azonosságáról beszélt. Ténykedésével kapcsolatban (csakúgy, mint a finnugor nyelvrokonság későbbi kutatóinak esetében) összeesküvés-elméletek is születtek, idegen érdekek – a Habsburg Birodalom, illetve a környező szláv népek (Sajnovics szlovák származású volt) – béréncének, magyarellenes törekvések kiszolgálójának tartották.

A 18. század végén a Sajnovics által elkezdett munkát **Gyarmathi Sámuel** folytatta. 1797-ben írt *Affinitas* (magyarul: *Rokonság*) című művében a magyar, valamint a lapp, a finn, az észt, a manysi, az udmurt, a permi, a komi és a mordvin nyelvek nyelvtani rendszerét is összehasonlítja.

A 19. század első felének legjelentősebb magyar nyelvrokonság-kutatója **Reguly Antal**, aki fölfedezte, hogy a magyar nyelv legközelebbi rokonai az obi-ugor nyelvek, a manysi és a hanti.

A 19. század második felében zajlott az ún. „ugor–török” háború. Az orientalista tudós, **Vámbéry Ármin** 1882-ben jelentette meg *A magyarok eredete* című tanulmányát, melyben azt állította, hogy a magyar nyelv török eredetű, s a benne fellelhető finnugor elemek csak szórványos jövevények. Művében számos magyar szó etimológiáját közölte a törökből levezetve. Az ő feltételezéseit és török–magyar szóhasonlításait igyekezett cáfolni az „ugor tábor”, élén **Hunfalvy Pállal** és tanítványával, a német **Budenz Józseffel**, aki huszonéves korában tanult meg magyarul, és költözött Magyarországra.

A 20. században a finnugor nyelvrokonság általánosan elfogadottá, a **finnugrisztika** pedig a történeti nyelvészet egyetlen hivatalos, az Akadémia és az egyetemek által is elismert és támogatott ágává vált. Ennek ellenére időről időre felbukkantak más rokonítási kísérletek is, amelyek közül a legjelentősebb a **turanizmus**, mely a magyar nép (és nyelv!) közép-ázsiai eredetét hirdette, valamint a **sumer–magyar** nyelvrokonság elmélete.

A turanizmus sajátos módon egy 19. századi finn nyelvésztől, Matthias Alexander Castréntől ered, aki szerint az ún. urál-altaji népek (pl. magyarok, törökök, mongolok – és a finnek is) közös töről fakadnak, és Közép-Ázsiából, az ún. Turáni-alföldről származnak. Ezt az elképzelést fejlesztették tovább a 20. századi turanisták. A Magyarországon 1910-ben megalakult Turáni Társaság legjelentősebb tagjai a geográfus Cholnoky Jenő, a nyelvész Ligeti Lajos és a művészettörténész Felvinczi Takács Zoltán voltak.

A sumer–magyar rokonság elmélete is nagyrészt szóhasonlításokon alapszik, illetve azon a tényen, hogy mindkét nyelv agglutináló (ragasztó-ragozó) jellegű. A mezopotámiai sumer nyelv a legelső ismert írott nyelv, ékírását a 19. században kezdték megfejteni, s ezt követően a világ szinte minden agglutináló nyelvével megpróbálták rokonságba hozni. A sumer–magyar elméleteknek számos válfaja létezik, onnantól, hogy a magyar szóképzés bizonyos elemei sumer eredetűek lehetnek, egészen odáig, hogy a magyar nép Mezopotámiából származik. Egyesek megpróbálták a finnugrisztika eredményeit a sumer–magyar elmélettel úgy kombinálni, hogy a mezopotámiai eredet a teljes finnugor nyelvcsaládra vonatkozik. Ezek a nyelvrokonítási kísérletek azonban többnyire nélkülözik a tudományosságot.

A rendszerváltást követően, a 20–21. század fordulóján megszámlálhatatlanul sok alternatív nyelvrokonság-elmélet látott napvilágot. Próbálták rokonítani a magyar nyelvet a japánnal, a göröggel, sőt az is megfogalmazódott, hogy a magyar egyenesen az emberiség ősnyelve, egy letűnt civilizáció emléke, melyet a később világméretű törő indoeurópaiak több ezer éve folyamatosan igyekeznek – mindmáig sikertelenül – kiirtani.

Az utóbbi 10–15 év számos új, jelentős eredményt hozott a tudományos igényű őstörténet-kutatásban és ehhez kapcsolódóan az összehasonlító történeti nyelvészetben is. A magyar nyelv finnugor rokonsága ma a Magyar Tudományos Akadémia által elfogadott egyetlen hivatalos álláspont, ám a finnugristák által is felállított családfamodellek a nyelvekre történő alkalmazását egyre inkább több kritika éri. Egyrészt azért, mert a mai nyelvekből visszavezetett, rekonstruált ún. alapnyelvek mesterségesen megalkotott képződmények: a gyakorlatban nem létezhetnek abban a formában, ahogy elméletben kidolgozták őket; a valódi nyelvek élő, lélegző, külső és belső hatásoknak folyamatosan kitett és állandóan változó rendszerek. Másrészt pedig ezek az alapnyelveknek nevezett hipotetikus nyelvi rendszerek igen magas fejlettségi szintet mutatnak, de hogy miként jutottak el erre a szintre, és honnan erednek, arra jelenleg nincs magyarázat. Családfánk törzse, az ún. uráli alapnyelv nyilván nem csak úgy, a semmiből lett, de a jelenleg használatos családfa gyökereit még nem sikerült feltárni. Ezért az interdiszciplináris kutatások további fejlesztésére van szükség: a nyelvészeknek még szorosabban együtt kell működniük a régészekkel, a folkloristákkal, az etnológusokkal, a genetikusokkal, az antropológusokkal, a paleontológusokkal stb.

1. Kérdezd meg 10–20 (különböző életkorú) ismerősiödet, hogy mit tud a magyar nyelv rokonságáról! Írásban összegezd tapasztalataidat!
2. Alkossatok kisebb csoportokat, és osszátok fel egymás közt a következő témákat: Sajnovics János munkássága; Gyarmathi Sámuel munkássága; Reguly Antal munkássága; Az ugor–török háború; A turanizmus; A magyar nyelv gyök szerkezete! Könyvtári és/vagy internetes kutatómunkával nézzetek utána az adott témának, és számoljatok be a többieknek!

„Régolta gyanús lévén előttem az a régi előítélet, mely szerint többnyire azt hittük, hogy mindazon szavaink, melyek az idegenekhez hasonlítanak, kölcsönzettek és idegenek, arra határoztam magamat, hogy némely szavaink származatját minden figyelemmel megtekintsem, s nyelvünk becsületét e részben is oltalmazzam.

Vizsgálataimnak első tárgyai valának azon fizikai dolgoknak neveik, melyek természet szerint az embernek és beszédnek legelső, legszükségesebb objektumai voltak, mint: föld, víz, tűz, nap s t, melyeknek hihetőkép legelsőbben adának nevezeteket az első emberek.

Bukdozásaim haszon nélkül nem maradtak, sőt örömmel tapasztaltam, hogy mindenütt többet találtam, mint kerestem, elannyira, hogy csakhamar általlátóm azt, hogy a magyar nyelv tán az egész óvilág nyelveinek gyökere és anyja; mert nyilván tapasztalom azt, hogy a legközönségesebb természeti tárgyaknak nevezeteit nemcsak az igen rokon déli és keleti, de még az egészen idegeneknek vélt európai nyelvekben is általában magyar gyökerekből lehet származtatni. [...]

DEÁK SZAVAK [...]

3.) *Humus*, homok, azaz hé-om-ok. A *hé* vagy *hév* tudjuk, hogy annyi, mint: *meleg*, az *om* és *on*, melyek gyakran változnak, mint: *nyanya*, *mama*, többnyire földet, lakhelyet jelentenek, mint: *or-om*, *omlik*, *halom*, azaz *hé-ol-om*, *alom*, azaz *al-om*, *álom*; *hamu*, azaz *héomu*, *hé-on*, azaz: *hon s t*. A *hé* eredet szerint tüzet jelentett, s csak utóbb lettek annak különféle elvont értelmei, mint *meleg*, *nagy*, *szép*, *magas* s t., s így lett a *hél* azaz *hé-ól* vagy *-el*, így *hely* és *hegy*, azaz: *hé-agy v.-egy*. [...]

31.) Forum fé-or-om, azaz fő orom.

NÉMET SZAVAK

Luft, vagy pedig *lót-fut*, s innét *lauft* és *Luft*.
Alt, *avult*, *ault*, *alt*.”

(Berzsenyi Dániel: *A magyar nyelv eredetiségéről* – részlet)

„Berzsenyi Dániel nyelvészeti írásában, *A magyar nyelv eredetiségéről* című dolgozatában néhány idegen szó etimológiáját fejtegeti, hogy bebizonyítsa azok magyar eredetét. Főképpen latin szavakat elemez, pl. »Capitolium: ka-op-ot-ol-om, vagy pedig kapi, az az hegyi vagy kupi-ta-oli-om, mert a' káp nem egyéb mint kő-op, az az, kup, kupots, komp, az az, kő-om-op.« Vagy »Roma – ré-om, mint Ré-falu, Ré-Komárom«. Az okfejtés célja, hogy érveket gyűjtsön amellet, hogy a capitolium vagy a Róma szó a magyar nyelvből, a magyar nyelv elemeiből származik. Ugyanígy mitológiai személyek nevét is magyarázza (Uranus, Minerva, Júnó, Vesta stb.) Nem áll meg a latinnál, áttér a német nyelvre: »Gott, go-at, jo-atya«; »Frau, fő-ara«; »Fraulein, fő-ara-leany«. Vagyis a hasonló hangzás már elegendő a következtetésre.”

(Czifra Mariann: Szógyűjtemények és szótárkezdemények a nyelvújítás korában. In: *Széphalom* 25. *A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*. Széphalom, 2015. 52.)

- ▶ 1. Fogalmazd meg saját szavaiddal, mi volt Berzsenyi Dániel kutatásának célja, valamint milyen eredményekre jutott!
- ▶ 2. Gyűjts a szövegekből példákat arra, hogy Berzsenyi számára a hasonló hangzás már elegendő volt a következtetésre!
- ▶ 3. Hogyan kapcsolódik a szöveghez a gyök fogalma?

A magyar nyelvtörténet korszakai

9.

... Nyelv és élet

„A nyelv tehát történelmi produktum, és még mai szerkezetének sajátosságait, bonyolult titkait is csak úgy lehet igazán megismerni és megérteni, ha megismerkedünk a hosszú-hosszú fejlődés, alakulás folyamatával. Nyelvtörténeti háttér nélkül nincs igazi, mélyebb, tudatos nyelvismeret, márpedig a gondolkodó ember nem elégszik meg az ösztönszerűvel, hanem tudatos ismeretekre törekszik. A nyelvtani szabályokat a mai nyelv alapján föl lehet állítani (sok megmagyarázatlan kivételt, látszólagos logikátlanságot tudomásul véve), meg is lehet e szabályokat tanulni, mint a matematikai képleteket, de a miértet és a hogyan, a levezetést, mely a képlet tulajdonképpen megértéséhez vezet, a nyelv esetében a nyelv élettörténetének, fejlődése törvényeinek feltárása adhatja csak meg.”

(Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat, Budapest, 1963. 6.)

Keress példákat a magyar nyelvben levő „megmagyarázatlan kivétel látszólagos logikátlanságára”! Segítségül mutatunk néhány példát.

hó/havas; zászló/zászlós

fojt; folyt

követelőzik; követelődzik

megvárja/várja meg; meglátja/lássa meg

Debrecenben; Budapesten; Pécsen

Hogy is volt?

Kilencedikben tanultunk a magyar nyelv nyelvtanáról. Átvettük a hangok képzését, a magánhangzók és a mássalhangzók jellemzőit. Beszéltünk a szóelemekről, a tömorfémákról és a toldalékokról. Tárgyaltuk az alapszófajokat és a további szófajokat, majd a szintagmákat is. A mondatok modalitás szerinti és szerkezet szerinti csoportosítása, valamint jellemzése is szerepelt a tanultak között.

Emlékszel még, mit mondtunk a magyar mondat sajátos szerkezetéről? Miben különbözik szerkezetileg egy egyszerű magyar kijelentő mondat az angol megfelelőjétől?

A nyelv szintjei

Nyelvtörténetünk főbb szakaszainak jellemzői

A magyar nyelv önálló életét megelőző korok nyelvtörténetét a finnugor összehasonlító nyelvtudomány az ún. uráli alapnyelvig vezeti vissza (Kr. e. 3000 k.).

Ezt az időszakot célszerű kisebb egységekre tagolni. A legnagyobb vízválásztó az írásos nyelvemlékek megjelenése.

A korszakhatárokat általában jelentős történelmi, társadalmi vagy kultúrtörténeti események jelölik, amelyek valóban hatással lehettek a nyelv fejlődésére, de a korszakok közti átmenet természetesen hosszú folyamat során változott, ahogy napjainkban is: nyelvünk állandó átalakulásban van.

Az ősmagyar kor ► A nyelvemléktelen korszakot **ősmagyar kornak** nevezzük (Kr. e. 1000 – Kr. u. 896 [honfoglalás]). A **beszédhangok** területén ebben a korban számos folyamat zajlott, és a következő, korábban a hangrendszerből hiányzó, ma is használatos hangok jöttek létre: *b, d, g, z*. A rövid magánhangzókhoz ekkor alakult ki az *á, é, í*.

A legtöbb szófaj már az alapnyelvben is létezett, az ősmagyar korban ehhez a kötőszó és a visszaható névmás jött létre. A szóalakokban viszont számos változás ebben a korban játszódtott le. Az örökölt egyszerű képzőkből képzőbokok alakultak (*-gat, -más/-més, -kodík, -szt* stb., pl. *olvasgat, látomás, csipked, éleszt*), e kor terméke a legtöbb igenévképző is (*-ni, az -ó/-ő* előzménye, *-va/-ván*, pl. *Halotti beszéd és könyörgés* [HB]: *ketnie* 'kötnie', *Ómagyar Mária-siralom* [OMS]: *síróu* 'síró', *látván*), a birtokos személyjelek, a birtokjel, a középfok jele is (pl. *házai* > *háza*).

Ebben a korban alakultak ki az összetett múlt idők (pl. *lát vala-látott vala*), a *-t* jeles múlt, a feltételes mód jele, a felszólító mód *j-je* is. A határozóragok ekkor még többnyire névutóként alkottak szerkezetet (a korszak végén egyre szorosabban tapadtak a megelőző főnévhez, pl. *ti hanyi apátság alapítólevele* [TA.]: *hodu utu rea* 'hadútra', OMS.: *buabeleul* 'bújából'), és ekkor alakult ki az igeragozás mai rendszere is.

A **mondatok** körében a legfontosabb átalakulás is az ősmagyar kor végén következett be: a főnév + bővítmény + ige sorrend főnév + ige + bővítmény sorrendűvé vált.

Az ómagyar kor ► Az ezt követő **ómagyar korban** (896–1526) már írásos nyelvemlékek segítségével tudjuk követni a nyelvtani változásokat. A **hangrendszerben** ekkor alakult ki a *v, h, c, zs, dz, gy, ty*, a magánhangzók közül pedig az *ö* és az *a*. Ekkor teljesedett ki a hosszú magánhangzók rendszere is.

A **szófajok** közül a névelők, továbbá a kölcsönös és az általános névmás kialakulása köthető ehhez az időszakhoz. Ekkor jött létre az *-andó/-endő* képzős ige-név. Ekkor vált gyakorivá a *-t* jeles múlt idő, és kezdte kiszorítani lassacskán az *-á/-é* jeleset (*látott – láta*). Ebben a korban erősen jelen voltak az összetett múlt idők is. A névutós szerkezetekből ekkor alakultak ki

véglegesen és fokozatosan a határozóragok (*-ba/-be, -ra/-re, -ért, -szer* stb.).

Ebben a korban szerveződtek rendszerré az igekötők. Ezek határozószókból alakultak ki, és eredetileg helyre utaltak (pl. *Königsbergi töredék és szalagjai* [KTSz.]: *ele menuen bethle[hembele]* 'elmenvén Betlehembe'). Ezt a jelentést a legtöbb igekötő ma is képviseli (pl. *kinéz az ablakon*), de a jelentés lassanként átalakult: a *megnéz* már nem azt jelenti, hogy 'mögé néz', hanem a cselekvés megtörténtét jelzi.

A középmagyar kor ► A **középmagyar kor** (1526–1772) már alig hozott hangtani változást. Ebben a korban alakult ki a *dzs* (főként oszmán-török hatásra), és szorult vissza a *ly* (a legtöbb nyelvjárásban átalakult *l-lé* vagy *j-vé*), bár a helyesírás továbbra is őrzi az egykori hangot.

Több nyelvjárás kettőshangzói (*ou, eü, uo, ie*) is ekkor jöttek létre, de ezek már nem váltak általánossá minden nyelvjárásban. E korszak új szófaja a névutómelléknév (pl. *utáni*). Az összetett múlt idők használata visszaszorult, akárcsak az *-á/-é* jeles múlt időé.

Az újmagyar kor ► Az **újmagyar kor** kezdetét (1772) egy irodalomtörténeti eseményhez kötjük: ekkor jelent meg az első klasszicista stílusú magyar mű, Bessenyei György *Ágis tragédiája* című drámája. Ez valójában egy szimbolikus évszám, azt jelzi, hogy innentől számítjuk a magyar nyelv megújításának kezdetét, a nyelvvel mint munkaeszközzel foglalkozó értelmiségiek erőfeszítését a magyar nyelv korszerűvé tételére.

Ez a korszak az egységessé válás korszaka, az irodalmi nyelv és az ezen alapuló művelt köznyelv létrejöttének ideje. E korszak terméke volt az első általános helyesírási szabályozás is (1832). Az általános egységsítés (sztenderdiszáció), amellyel e korszakot jellemezhetjük, 1920-ban végződik.

Az újabb magyar kor ► A trianoni békediktátummal új helyzet állt elő: 1920-tól kezdve milliós nagyságrendű tömegek kerültek magyar anyanyelvüként kisebbségi helyzetbe. Olyan kulturális központok, mint Kassa, Nagyvárad, Kolozsvár, Szabadka szakadtak el az anyaországtól, és váltak kisebb területek központjává. Az utódállamok területén kisebbségi regionális köznyelvi változatok alakultak ki.

Nyelvtörténeti korszakbeosztásunkban az 1920-tól számított újabb magyar kor egyrészt ezt az új helyzetet jelöli: a kisebbségben élő magyarok nyelvét a többségi társadalom nyelve befolyásolja, szóhasználatában és grammatikájában is.

A 20. század végén az elektronikus kommunikáció megjelenésével a nyelvhasználat társadalmiasulása hozott újabb színteret a nyelvben: a közös térbe kivitt gondolatok nyelvi megformálása a nyelv történetének új dimenzióját jelenti.

► A magyar nyelvtörténet főbb korszakai

Kérdések, feladatok

- 1. Hogyan támasztják alá a mondatrészek korábbi sorrendjét a következő szóösszetételek? Milyen bennük a tárgy jelöltsége?
- 3. Hogyan válik a kérdő névmásból (*mi*, *ki*) vonatkozó névmás ([*a*]*mi*, [*a*]*ki*) a következő mondatokban? Mondd ki őket, és figyelj a hangsúlyt!

kárvallott vadölő favágó

kalaplevéve életunt

Ki látja a nyulat?
Mutassa meg!

Ki látja a nyulat,
(az) mutassa meg!

Mutassa meg
(az),
ki látja
a nyulat!

Mutassa meg,
a(z)ki látja
a nyulat!

- 2. A határozott névelő a kijelölő jelzői szerepű mutató névmásból jött létre. Érzékeltesd a folyamatot a következő két mondat hangsúlyozásával! Mi történt a névmással, hogy névelővé vált?

Add ide
a könyvet!

Add ide
a könyvet, amiről
beszéltünk!

A 2. és a 3. feladat nyomán vond le a következtetést a szófajváltás lefolyásáról! A két elemi mondat összetetté válása hogyan rendezi át a szófajokat és a mondat szerkezetet?

- 4. Tanulmányozzátok a könyvtárban *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárát*! Milyen információkat tudhatunk meg egy-egy szócikkből? A következő szavak egyikét válasszátok ki, és keressétek ki az etimológiai szótárban! Az adott szócikk segítségével tervezetek egy infografikát egy szótárhasználatot és tanulást segítő ismeret-terjesztő oldal számára!

lélek almárium pillangó róka rét képregény

- 5. A magyar nyelvtörténeti kutatások izgalmas – és teljes egészében máig feltérképezetlen – területe az ún. székely-magyar rovásírás vagy ahogy az utóbbi évek tudományos munkáiban nevezik: székely írás. Eredetével kapcsolatban számos – egymásnak részben ellentmondó – elképzelés létezik, és sajnos nagyon kevés a fennmaradt, bizonyításra alkalmas emlék. Ami bizonyos: Kézai Simon 13. századi krónikájában említi, hogy a székelység saját írással rendelkezik, ugyanakkor a legrégebbi magyar rovásírási emlék a 15. századból származik. Korábban nevezték ezt az ábécét szkíta vagy hun írásnak is, utalva ezzel feltételezett eredetére. Jelleget tekintve leginkább a türk rovásírással mutat hasonlóságot.
- a) Nézzetek utána a könyvtárban vagy az interneten, honnan ered a rovásírás elnevezése!
- b) Keressétek meg az interneten az énlakai templom rovásfeliratát! Gyűjtsetek róla információkat, majd írjatok róla egy rövid hírt egy kulturális magazin számára!

+ Nyelvi változások a Neumann-galaxisban

A 20–21. század fordulóján lezajlott digitális forradalom által létrehozott infokommunikációs társadalmat szokás **Neumann-galaxisnak** nevezni. Nevét a magyar származású matematikusról, Neumann Jánosról, a digitális számítógépek kifejlesztésének úttörőjéről kapta. Az ezt megelőző időszak (a könyvnyomtatás elterjedésétől a 20. század végéig) társadalmát pedig, amelyben az információáramlás fő csatornája a nyomtatott könyv volt, a könyvnyomtatás feltalálójáról **Gutenberg-galaxisnak** nevezik. Mi, a Neumann-galaxis lakói, mindennapjainkban tapasztalhatjuk, hogyan befolyásolja nyelvhasználatunkat a modern technológia.

A digitális információáramlás elképesztő sebessége szükségképpen felgyorsítja az emberi kommunikációt. A szinte állandó online jelenlét megköveteli, hogy folyamatosan egyszerre több csatornán is kommunikáljunk, és ez **lerövidíti, leegyszerűsíti a közléseinket**. A mai ember (főleg a fiatalok) élőszóbeli beszédje is egyrészt **gyorsabb tempójú**, mint akár nagyszüleinké, sőt szüleinké, másrészt rövidebb egységekből és egyszerűbb nyelvi formákból áll. Vessünk csak össze egy néhány évtizeddel ezelőtt készült filmet egy mai alkotással, és – próbálván elvonatkoztatni a technikai különbségektől – koncentráljunk csak a filmben megszólaló szereplők nyelvhasználatára: beszédtempójára, megnyilatkozásaik terjedelmére és összetettségére! A régebbi korokénál sokkal ingergazdagabb környezet a pusztán nyelvi információk befogadásának képességét is negatívan befolyásolja. Megnőtt a **vizualitás** szerepe, a képi információ már gyakran fontosabb a verbálisnál. A közösségi média fejlődése is ebbe az irányba tart: a 15–20 évvel ezelőtt használt közösségi oldalak üzenőfalaira még hosszabb szövegeket írtunk (képeket csak korlátozott számban lehetett feltölteni), és ezeket ismerőseink általában végig is olvasták. Ma már legtöbbször képeket vagy videókat posztolunk, minimális szöveggel vagy szöveg nélkül.

A minél gyorsabb információcserére való törekvés az írásbeli kommunikációban gyakoribbá és elfogadottabbá tette a különféle **rövidítések** használatát (*vok, sztlek, +60*), illetve megteremtette a modern kori képirást: emotikonok, emoji és egyéb piktogramok – részben nyelvi elemeket is helyettesítő – egyre gazdagodó jelrendszerét.

A Neumann-galaxisban gyakorlatilag a Föld legtávolabbi pontjain lévő emberek is bármikor egymás valós idejű kommunikációs partnereivé válhatnak, így a digitális forradalom felgyorsította a **globalizáció** folyamatát is. A nyelvhasználatban ezért még inkább előtérbe került a 20. század második fele óta elsődleges világnyelvként használt angol, s még a nemzeti nyelveken folytatott kommunikáció során is egyre több **angol nyelvi** fordulatot, kifejezést használunk. Ezek egy része mára köznyelvi elemmé vált, amit a belőlük alkotott képzett szavak vagy szóösszetételek, illetve helyesírásuk magyarítása bizonyít (pl. *posztol, lájkvadász*). Előfordulnak angolból származó tükörfordítások is, pl. *like > kedvel; follower > követő; timeline > idővonal; fanpage > rajongói oldal; channel > csatorna*. Ezek tulajdonképpen a közösségi média szakkifejezései. Magyar változatuk természetesen korábban is létezett, de más jelentésben. Az eltérő jelentés következménye az is, hogy például a *követ* ige olyan igekötőket is kaphat, amelyeket eredeti jelentésében nem: *bekövet* ('követni kezd'), sőt *kikövet* ('leiratkozik egy személy követőinek listájáról').

A digitális kommunikáció **összemosta a hagyományos szövegtípusokat**, és létrehozott **új szövegműfajokat** is. Az írásbeli online kommunikáció szövegei (pl. chat, SMS, tweet stb.) gyakran inkább a **hangzó szövegek tulajdonságait** mutatják **hiányos szerkesztettségükkel** és nyelvi fordulataikkal (új szóbeliség). A Neumann-galaxis új szövegműfajai többek közt az **e-mail**, a **poszt**, a **komment**, a szóbeliségben pedig a hangüzenet, a videobeszélgetés, a vlog stb. (Ezekről a műfajokról, az új szóbeliség jellemzőiről részletesen a 9.-es tankönyv 7. *Internet és kommunikáció*, valamint a 10.-es tankönyv 9. *Internetes szövegtípusok és műfajok* című leckéjében olvashattál.)

1. Jártas vagy az internetes szlengben? Fordítsd le köznyelvre az alábbi üzenetet! Mutasd meg különböző életkorú ismerőseidnek! Ki mennyit tud megfejteni belőle?
szal nemtom hnap m1ek-e para +?ni +no\$ sztem 2sbe úgyse le7 ☹
2. Gyűjts minél több közismert rövidítést az online nyelvhasználatból!
3. Érveljetek a következő kérdéssel kapcsolatban! A Neumann-galaxis kiszoríthatja-e életünkben a Gutenberg-galaxis termékeit, a hagyományos könyveket?
4. A világ néhány országában (így Finnországban vagy az USA több államában) az iskoláknak már nem kötelező első osztályban folyóírást (a kézírás összefüggő betűiből álló írást) tanítaniuk, helyette gépirást is oktathatnak. Milyen előnyei vagy hátrányai lehetnek ennek? Nézz utána a témának az interneten, gyűjts érveket, majd fejtsd ki véleményedet egy 200–400 szavas fogalmazásban!
5. Próbáld köznyelven elmagyarázni (pl. nagyszüleidnek), hogy mit jelentenek a következő kifejezések!

hashtag

filter

idővonal

user

app

állapotfrissítés

csatorna

rajongói oldal

Egy 1589-es székely tanúvallomásból

„Az Teoreok Leorincz dolgaban az Morumban valo feold foglalasa feleol azt tudom, hogj varosul menteonk vala oda, hogj az varasebul ortotta volna azt az feoldet; Teoreok Leorincz azt monda, hogj vagion eonekj oztott feolde, irczia megh az varos ennekem azt, vgj mint en azt meg ortottam, en ezt az varosnak kezeben bocziamot, en nem tudom ha irtott-e az varos mast erette vagy nem”.

(Székely Oklevéltár. Szerk.: Demény Lajos – Pataki József. I. kötet. Kriterion, Bukarest, 1983. 31.)

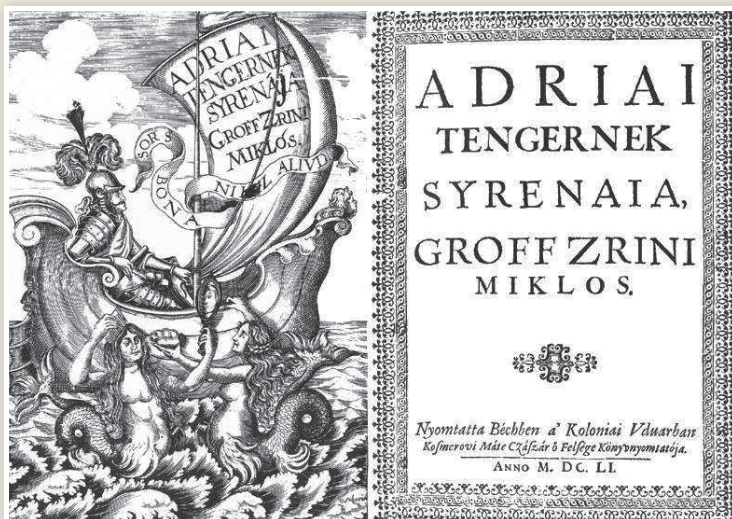
Zrínyi Miklós előszavából

„DEDICALOM
EZT AZ MVNKAMAT.

MAGyar nemességnek, ad-
gya Isten hogy véremet
utolsó chöppig hasznossan
néki dedicálhassam.

AZ OLVASONAK.

HOMerus 100. esztendővel az Trojai veszedelem-után irta historiáját; énnékem 100. esztendővel az után történt irnom Szigeti veszedelmet. Virgilius 10. esztendeig irta Aeneidost; énnékem pedig egy esztendőben, söt egy télben teortent veghez vinnem munkámat. Eggyikhezis nem hasomlitom pennámat; de aval ő előttök kérkedhetem, hogy az én professiom avagy mester-ségem nem az Poesis, hanem nagyob s' jobb országunk szolgálattiára annál: az kit irtam, multságért irtam, semmi jutalmot nem varok érette. ő ne-kik más gondgyok ne[m] volt; nékem ez leg-utolsó volt. irtam, az mint tuttam, noha némely helyen jobbanis tuttam volna, ha több munkámat nem szántam volna vesztegetni.”

(Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem* – részlet az 1651-es kiadás szövegéből)

Búcsú a világtól

„Elunván már várakozni / A világ jobbúlásán, / S haszontalan gondolkozni / A szív titkos forgásán, / Szegény testem bár nem ohajt / Jó lelketől elesni, / De ez órá keveset hajt, / S jobb hazát megy keresni. / Barátim! kik türhetétek, / Elnézvén sok hibámat, / És édessé tehetétek / Sok keserű órám, / Én a kétség nagy kárpitját / Ímé már elérhettem, / Mellynek eddig titkos nyitját / Ésszel fel nem érhettem, / Már ajtaja felén vagyok, / Már küszöbén lépek bé, / S íme mindent idehagyok, / Csak titeket veszek bé.”

(Fazekas Mihály: *Végbúcsú* – részlet, 1827 [?])

- ▶ 1. Fogalmazzatok meg három-három mondatban, miről szólnak az idézetek! Melyik szöveg esetében volt a leg-nehezebb dolgokat? Mi okozott problémát?
- ▶ 2. Keresd ki a helyesírási, a nyelvjárási és a régi magyar nyelvi jellemzőket a fenti szövegekben!

... Nyelv és élet

A nyelvemlékek a történeti nyelvészet hasznos segítői lehetnek. De felhasználásuk során át kell esniük a kritika próbáján. Számos kérdés felmerül ezzel kapcsolatban. Mikor keletkeztek pontosan? Tudjuk-e lokalizálni, vagyis helyhez kötni őket? Saját kezű vagy diktált irat-e, esetleg másolat? Kézírásos vagy nyomtatott szöveg? Ha nyomtatott, belenyúlt-e a szerkesztő, a nyomdász az eredeti kéziratba? Milyen jellegű? Hivatalos, magánokirat, egyházi jellegű? Glossza (idegen szó magyar beírása), szöveg, egész kódex? Jól olvastuk-e el? Nem hamisítás-e az az irat, ami elénk került?

„Valamikor az 1920-as évek elején két gimnazista kisdíák gyakran töltötte szabadidejét a Margitsziget árnyas fái alatt. Kedvenc játszóterületük a kolostorromok környéke volt. Itt ábrándoztak kedvükre, s megtanulva a magyar rovásírás egyik változatát, az egyik kőbe késükkel berótták nevüket. S hogy írásuk valóban *régi* legyen, vízzel lelocsolták és homokkal bedörzsölték a kaparásokat. A követ néhány évvel később mások felfedezték, s a szenzációs leletről *A Nép* című újság számolt be először 1925-ben. Bár még ebben az évben Ligeti Lajos (őstörténész és turkológus) kimutatta, hogy az írás nem lehet középkori eredetű, s hogy az egyik felirat a Szabó József nevet jelöli, későbbi ábrándozók szívesebben látták a kőben Kötöny kun fejedelem síremlékét, mások pedig Kun Erzsébet királyné kiskorú András fia sírkövének gondolták. A találgatások végére az egyik szerző, Szabó József tett pontot, aki László Gyulához írott levelében elmeséli e *nyelvemlékfelirat* keletkezésének hiteles történetét.”

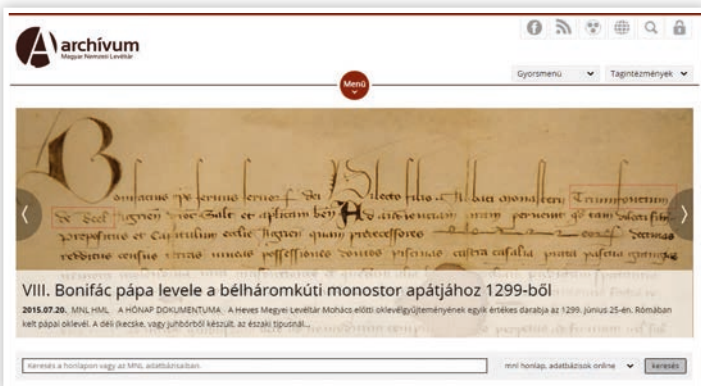
(Száz rejtély a magyar irodalomból. Szerk.: Halmos Ferenc. Gesta Könyvkiadó, Budapest, 1996. 12.)

1. Hallottatok már olyan feliratokról, szövegekről, amelyekről bebizonyították, hogy hamisítványok? Gyűjtsetek néhány esetet!
2. Sokszor bukkannak régi feliratokra váratlan helyeken is. Nézz utána az interneten vagy a könyvtárban az ún. zágrábi lenkönyv történetének!

Hogy is volt?

Kilencedik osztályban tanultunk az adatbázisok fontosságáról. A segítségükkel gyorsan és könnyen rákereshetünk szövegekre, szövegváltozatokra. Ezáltal összevethetjük a szövegek alakulását, a gondolatok összefüggésrendszerét, bizonyos szövegek egymásra hatását. Noha az elektronikus adatbázisok léte megkönnyíti az adatok összegyűjtését és felhasználását, mégsem helyettesíthetik a könyvtárakat. Számos régi könyv nincs fenn a neten, de ezenkívül vannak olyan források is, amelyek még a könyvtárakban sem találhatók. A levéltárak korábbi korok embereinek a hétköznapi életét dokumentálják: szerződések, bizonyítványok, peres iratok, anyakönyvek stb. formájában. Ezekből régebbi korok nyelvhasználatát nyílik meg számunkra.

Nézz körül otthon a „családi levéltárban”! Milyen iratokra vigyáztok különös gonddal? Tudod az okát?

Forrás: mnl.gov.hu

Nyelvemlékeink

Nyelvemlék mindaz, ami egy **nyelvnek a más megelőző bármely korszakából fennmaradt adat**, függetlenül a hordozójától. Nyelvemlék lehet egy kőbe karcolt írás, egy pergamenre írott név, egy filmszalagon megmaradt hangzó emlék vagy akár egy tegnap elektronikusan rögzített szöveg is. Természetesen a „tegnap”-ot áttételesen kell értenünk, hiszen a nyelvtörténet szinkrón metaszetekkel dolgozik, általában egy emberöltőt vehetünk egy szinkroniának, vagyis egyidejű nyelvéllapotnak. A **nyelvemlékek fő csoportjai** közé tartoznak **szórványemlékek** (idegen nyelvű szövegben lévő magyar szó, szó szerkezet vagy mondat, pl. Bíborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzásáról*; *A tihanyi apátság alapítólevele*), **kézírt és nyomtatott szövegemlékek** (összefüggő szöveget alkotó nyelvemlékek, pl. kézírtos: *Halotti beszéd, Ómagyar Mária-siralom, Érdy-kódex*; nyomtatott: első, magyar nyelvű teljes bibliakiadások [református – Károli Gáspár, 1590; katolikus – Káldi György, 1626]), **glosszák** (latin nyelvű kódexekben a szöveg megértését segítő, lap szélére vagy a szövegbe utólag beírt jegyzetek, pl. *Sermones dominicales*), **szójegyzékek** (szótárak elődei, a szavakat fogalomkörönként a latin szöveg fölé írták, pl. *Schlägli szójegyzék*).

A nyelv történetének megismerése szempontjából természetesen a legfontosabbak a legrégebbi adatok, hiszen ezekből következtethetünk a még régebbi állapotra, mivel a nyelvben a változási folyamatok lassúak, ezért a nyelvemlékek, beállítva egy változási sorba, a korábbi elemekre is utalhatnak.

Szórványemlékek ► A magyar nyelv legrégebbi írásos emlékét Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár *A birodalom kormányzásáról* című, 950 körül írt műve őrzi. A görög nyelvű szövegben felbukkan néhány magyar személynév (pl. *Álmos, Árpád*), törzs-név (pl. *Megyer, Tarján*) és földrajzi név (pl. *Etelköz, Tisza*). Legkorábbi hazai nyelvemlékünk *A veszprémi apácák adománylevele* a 11. század elejéről, melynek görög és latin változatában is szerepelnek magyar (főleg dunántúli) helységnevek. Legfontosabb hazai szórványemlékünk *A tihanyi apátság alapítólevele*, amelyben a **latinul írott szövegen belül a birtokhatárok megjelölésénél szórványként magyar szavakat és szerkezeteket találunk**. A leghosszabb belőlük:

feheruuaru rea meneh hodu utu rea

’fehérvárra menő hadútra’

Ebben a mondattörédben megfigyelhető, hogy a *feheruuaru*, a *hodu* és az *utu* szavak végén még megvan az a tövégi magánhangzó, amely e század végéig eltűnik a szavak végéről. A *-ra/-re* rag ekkor még névutóként, *rea* formában élt. Bizonyos esetekben az alapító-

levél szerzője beillesztette a latin mondatok szintaktikai szerkezetébe, a latin *ad* (’-ra/-re’) előjárósó után (pl. *ad homoldi rea*). Az *uluues megaia* ’ölyves megyéje, ölyves határa’ szórvány pedig azt mutatja, hogy a birtokos szerkezet ugyanolyan, mint ma, de a *megaia* alak még az átvett szláv szó *megya* alakját adja (a ma is használatos *megyéje* formával szemben), vagyis a hangrendi illeszkedés még nem történt meg a szóban.

A Halotti beszéd és könyörgés ► A magyar középkor írásbelisége elsősorban latin nyelvű. **A latin nyelven, kézzel írt könyv méretű források (kódexek) néha vendégszöveggént magyar nyelvű betéteket is tartalmaznak.** A legrégebbi ilyen vendégszöveg a *Halotti beszéd és könyörgés*, amelyet a 12. század végén (1195 k.) írtak bele egy latin szertartáskönyvbe (amely később – első ismertetőjéről, Pray György történetéről – a Pray-kódex nevet nyerte el). A szöveget teljes terjedelmében először Sajnovics János közölte 1770-ben. A sír felett elmondandó beszéd a temetési szertartás része lehetett, s valószínűleg hosszú gyakorlat előzte meg az írásba foglalását (erre utal stilisztikai és retorikai megformáltsága). Az emberi engedetlenség következményeként lett a paradicsomi emberi lakóhelyből a halál és a pokol ott-hona – tanítja a *Halotti beszéd* középkori nyelve.

„Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc. ysa pur es chomuv uogmuc. Menyi milostben terumteve eleve miv isemucut adamut. es odutta vola neki paradicumut hazoá. Es mend paradisumben uolov gimilcítul munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilce tvl. Ge munda nekí meret num eneyc. ysa kí nopun emdul oz gimilc twl. halalnec halalál holz”

Megközelítő kiejtése ez lehetett:

Látjátuk feleim szümtükhel, mik vodzsmuk: isa, pur és xomuv vodzsmuk. Mënyi milosztben terümtévé elevé miv isëmüküt, Ádámüt, és odutta volá neki paradicsumut hazoá. És mënd paradicsumben volou dzsimilcsiktül munda nekí élni. Hëon tilutoá üt idzs fa dzsimilcsítül. Dzse munda nekí, mérët nüm ënëik: isa, kí nopun ëmdül oz dzsimilcsitül, halálnec halálál holz.

(Pais Dezső és Bárczi Géza olvasata alapján)

A szövegben megfigyelhető, hogy a tövéghangzók már lekoptak. Olyan szavakat is találunk, amelyek mára már eltűntek nyelvünkől (*isa* ’bizony, ímé’, *heon* ’csupán’). Többféle múlt idővel is találkozhatunk a teljes szövegben: *munda*, *odutta vola*, *szakasztja*

vola. A stilisztikai megformáltság kiemelkedő példája a hármas figura etymologica: „*halalnec halaláál holz*” ’halálnak halálával halsz’. (A nyelvemlék teljes szövegét a 9. osztályos irodalmi szöveggyűjteményben olvashatod.)

Az Ómagyar Mária-siralom ► Az Ómagyar Mária-siralom az **első magyar nyelven fennmaradt vers**. Eredeti alkotás, nem latin fordítás, de több latin planctus (siratóének) is mintájául szolgálhatott. A 13. század közepén keletkezhetett, eredetileg egy kódex utolsó lapjának fennmaradt üres részére jegyezték le. 1922-ben fedezték föl Belgiumban, a Leuveni Katolikus Egyetem könyvtárában. A kutatók a halvány, alig olvasható kézirat nyelvét is nehezen tudták azonosítani, végül Gragger Róbert, a Berlieni Magyar Intézet igazgatója és Jakubovich Emil, a Nemzeti Múzeum főkönyvtárosa fejtették meg a szöveget. A benne levő nyelvtörténeti érdekességek bemutatására álljon itt a vers 4–7. sora:

„Ó én ézes urodom / eggyen egy fiadom / síróu anyát teköncsed / búabeleül kinyuhhad”

’ó én édes uracskám / egyetlen fiacskám / (a) síró anyát tekintsed / emeld ki bújából’

E négy sorban látható, hogy az *édes* szó az *ézes* (íz- + -es) szóból alakult. A -d kicsinyítő képző ekkor még elevenen élt (pl. *urodom*). A szövegből az is kitűnik, hogy a -ból/-ből rag még *beleül* alakban névutó jellegű. Azt is megállapíthatjuk, hogy a *kinyújt* ige jelentése ekkor még ’kihúz, kiemel’ volt.

A vers költőiségét a változatos rímek, alliterációk (pl. „*keseüen kinzotul*”), valamint figura etymologicák („*Világ világa, / Virágnak virága!*”) is mutatják.

A további korok még további nyelvemlékekkel szolgálnak, s ezekből mintegy összeáll a folyamatok egésze: mint a mozaik építőkövei, úgy adják össze a folyamatokat a nyelvemlékek adatai.

MAGYAR NYELVEMLÉKEK

szórványemlékek

- **a magyar nyelv legkorábbi emléke**
950 k. – Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzásáról
- **a legkorábbi hazai nyelvemlék**
1001 előtt – A veszprémi apácák adománylevele
- **a legelső olyan magyar szórványemlék, amely hosszabb szerkezeteket is tartalmaz**
1055 – A tihanyi apátság alapítólevele
- **a legterjedelmesebb középkori szórványemlék**
1210-es évek vége – Anonymus: Gesta Hungarorum

szövegemlékek

- **a legrégebbi ismert magyar szövegemlék**
1195 k. – Halotti beszéd és könyörgés
- **a legrégebbi ismert magyar vers**
13. sz. közepe – Ómagyar Mária-siralom
- **a legelső nyomtatott magyar szöveg**
1533 – Komjáti Benedek: Az Zenth Pal leueley magyar nyelven

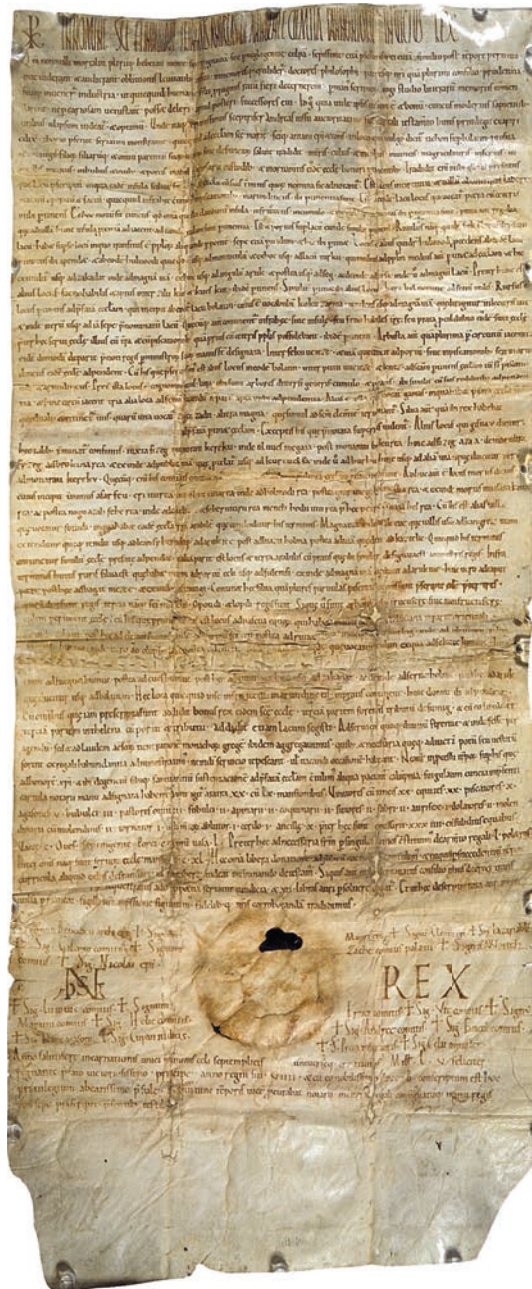
szójegyzékek

- **a leggazdagabb középkori magyar szójegyzék**
1405 k. – Schlägli szójegyzék

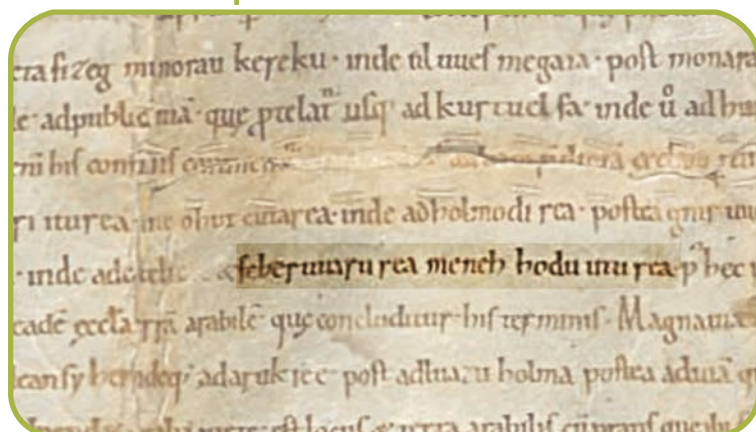
glosszák

- **11 olyan magyar szót tartalmaz, amely írásban először ebben a glosszában szerepel**
1410 k. – Marosvásárhelyi sorok és glosszák

A tihanyi apátság alapítólevele (1055)

”

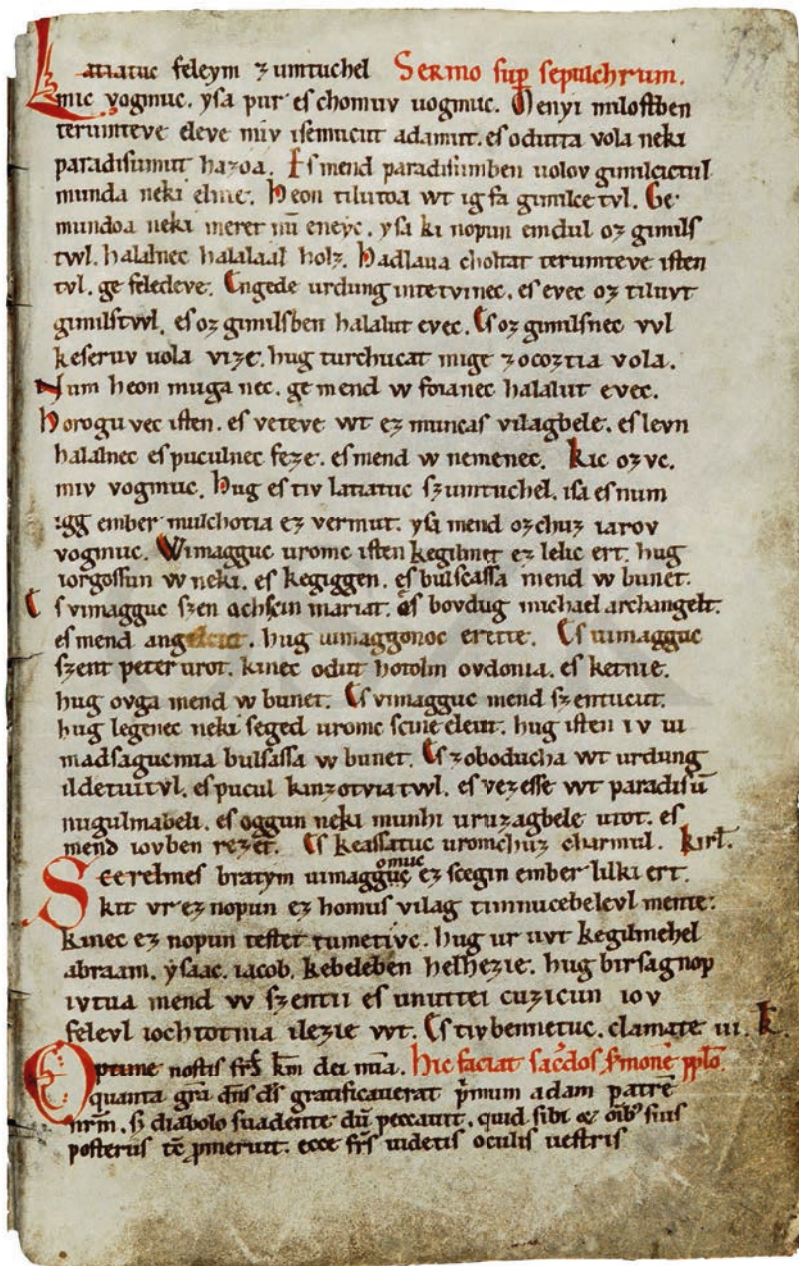
A Pannonhalmi
Bencés Főapátságban
őrzik.

A tihanyi apátság alapító-
levelében található
a legrégebbi, eredeti latin
oklevélben fennmaradt
magyar szavak.

Az első
eredetiben fennmaradt
hiteles oklevelünk.

I. András 1055-ben
az alapítólevélben
íratta össze
a monostor birtokát.

Halotti beszéd és könyörgés (1195 k.)

1195 körül készült,
a Pray-kódexben
található.

A legrégebbi
fennmaradt
magyar nyelvű
szövegemlék.

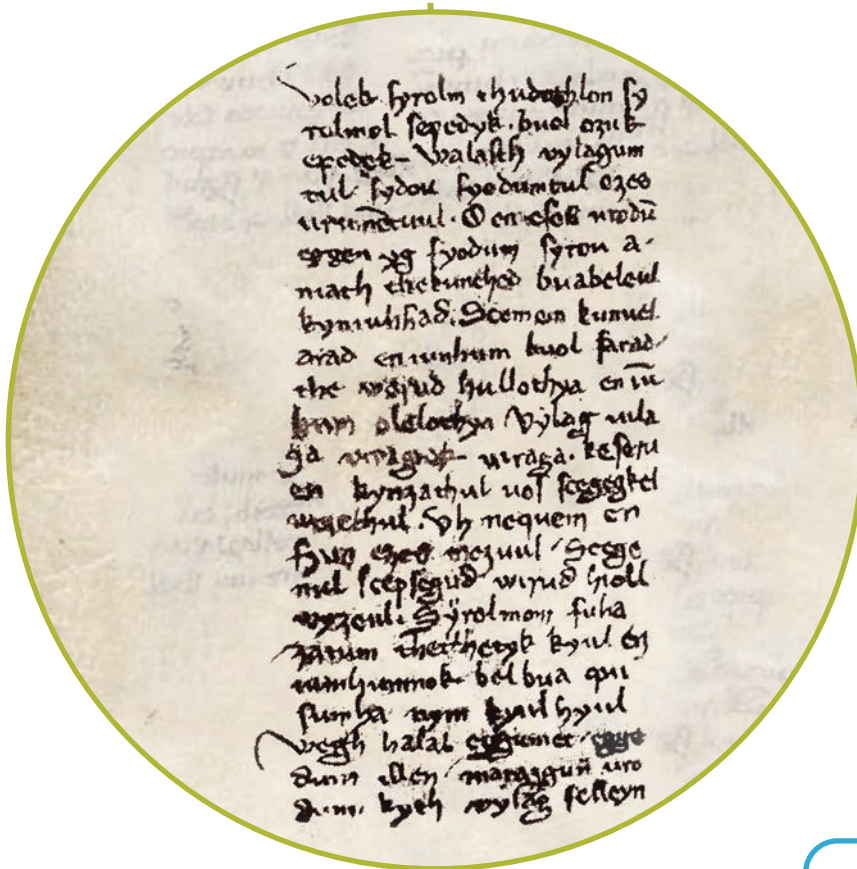
1813 óta az
Országos Széchényi
Könyvtárban őrzik.

Első részletét
Pray György jezsuita történész
tette közzé 1770-ben.

Toldy Ferenc
nevezte elsőként
Halotti beszédnek.

Ómagyar Mária-siralom (13. sz. közepe)

”

A 13. század
közepén
keletkezett.

1922-től őrizték
a Leuveni Egyetemi
Könyvtárban.

Az első fennmaradt
magyar nyelvű vers.

1982-ben került
az Országos Széchényi
Könyvtárba.

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. Jellemezd a határozóragok alakulásának folyamatát a következő adatok segítségével: *Tihanyi alapítólevél*: *hodu utu rea* 'hadútra', *Halotti beszéd*: *nugulmabeli* 'nyugalmába', *milostben* 'malasztban', *Ómagyar Mária-síralom*: *buol* 'búval'.
- ▶ 2. A *Halotti beszéd* és a mai nyelvhasználat között mintegy 800–900 év telt el. Vesd össze az akkori és a mai nyelvhasználatot! Keress eltéréseket a megadott szövegrészletben az egyes nyelvi szinteken (hangtan, szókészlet, alaktan, mondat, jelentés)!
- ▶ 3. Egy 1541-ben írott levélkében Nádasdy Tamás utasítja az udvarbírókat, hogy csináltasson kabátkát az egyik inasnak „*az vörös sleit posztóból*”. A német *schlecht* (ejtsd: *slecht*) 'rossz' szó ismeretében hogyan vázolnád fel az idegen szó jövevényszóvá válását és mai alakját?
- ▶ 4. Osszátok párokra az osztályt! Sorsoljátok ki a párok között a nyelvmlékek típusait bemutató infografikában szereplő nyelvmlékeket! Minden pár készítsen el az általa húzott nyelvmlék portfólióját internetes és könyvtári kutatómunka segítségével! Segítségére lehet a nyelvmlekek.oszk.hu oldal.
- ▶ 5. „Az olvasat azt mutatja be, hogyan ejthették az adott szöveget, rekonstruálása az egykori kiejtésnek. Az értelmezés mai magyar nyelven tárja fel számunkra a szöveg jelentését. Egy-egy nyelvmlék nem kis fejtörést okozhat megfejtőjének. Előfordulhat, hogy a hangjelölés következtelen, tehát egy betű nem egy hangnak felel meg, több betű egy hangot is jelölhet. Az is előfordulhat, hogy a szövegen belül egy betű egyszer mássalhangzót jelöl, máskor magánhangzót, vagy épp sok egyedi rövidítést alkalmaznak a szövegben.”

(Forrás: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc: *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 286–288.)

Hangok	k	β	s-zs	sz-z	χ-j	χ-γ
Betűk	c, k (cuef [kües] = köves)	v, w, u, uu (wala [βálá] = vala)	s-s (Jojepnec [Jozsépnek] = Józsefnek)	z (sc, s, sz)-z (zenaia [szénájá] = szénája)	ch, h-i (rohtonc [roχtonk] = rajtunk)	h, ch-h (chomuv [χomuβ] = hamu)
Hangok	h	c-cs	džs ~ gy	ly	ny	
Betűk	h (hel [hely ~ hel] = hely)	c-ch (c, sc, s) (dichev [dicsō] = dicső)	g (nogu [nadžu] = nagy)	l (ly) (illen [illēn] = éljen)	n (gn, nh, ny) (kuner [künyér] = kenyér)	

Hangok	á/á	a	o/ó	u/ú, ü/ü	í
Betűk	a (odutta vola [aduttá βálá] = adta vala; vilag [βilág] = világ)	a, o (maradha[jun] [maradhasson] = maradhasson)	o, u (choltat [χoltát] = holtát; [colanoc [szólának] = szólának)	u (utot [utat] = utat; buol [búal] = búval; zumtuchel [szümtükkel] = szemekkel; bunet [búnét] = bűnét)	i (zilu [szilu] = szil)

Hangok	e/é	ë	i	ö	ü
Betűk	e (kepeben [képében] = képeben)	e, i (kereztfan [kérészt fan] = keresztfn)	i (fiot [fiat] = fiat)	u (vermut [vermöt] = vermet)	u (tukere [tükérē] = tükre)

- a) Gyűjts példákat a táblázatból olyan esetekre, amikor több betű ugyanazt a hangot jelöli!
- b) Gyűjts példákat a táblázatból olyan esetekre, amikor egy betű több hangot is jelöl!

- ▶ 6. Tanulmányozzátok a következő idézetet, majd próbáljátok meg elkészíteni mai magyar nyelvű olvasatát! Segítségére lehet az előző feladat táblázata.

2. Ohaitozwán teged hiwla.
Alazatoszan Jmadlak.
Job kezed felöl had aliak,
Mert vduositomnek tartlak

3. Segeli engem Söwksegemben,
Ez mosztani nagi Jnszégben
Vegi fel engem én igiemben,
Soricz be te Szent kezeden.

4. Minden időben welém légi
Engem Sarniáid ala Vegi
Vduőzwlit neped keöze tegy
Minden iókal aldgí s neueli Jgy.

(Madách Gáspár: *Diczi-ret*. In: *Régi Magyar Költők Tára*, XVII. század. 12. kötet. Szerk.: Stoll Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 9.)

Egy különleges nyelvemlék

„A *Piry-hártya* néven ismert töredéket Piry Cirjék érsekújvári tanár találta 1843-ban az érsekújvári líceum egyik diákjánál, aki elmondása szerint egy Horváthné nevű színésznő szemetéből turkálta ki. Horváthné egy Pázmán-társaság nevű vándorszínészcsoporthoz tartozott, akik bebarangolták az egész Felvidéket, s ő nem tudta megmondani, honnan is tett szert a magyar szöveget tartalmazó pergamentöredékre. Piry ezután 1850-ben a töredéket az Akadémiának ajándékozta, amely halálából róla nevezte el az emléket.

A töredék több szempontból is igen érdekes, nyelvemlékeink között ugyanis talán ez az egyik legigényesebben kiállított darab, amelyet a magyar nyelvű kódexek döntő többségével szemben pergamenre írtak, egészen tiszta és igényes írással, vörös tintával megvonalmazott levelekre. E megkülönböztetett figyelem okára mindeddig még nem sikerült fényt deríteni.

A töredék szövege ráadásul összeillik egy másik nyelvemlékcsoporttal, az 1909-ben a budapesti jezsuita rendház egyik könyvének kötésében felfedezett ún. *Máriabesnyői Töredékek*kel, amelyek közé egy egész, illetve egy másik fólió felső részének töredéke tartozik, amelyeket szintén pergamenre írtak, s a lapokat ugyanúgy vörössel vonalazták.

A töredékek szövegét a korábbi irodalomban ferences eredetűnek tartották, s úgy vélekedtek, hogy »dunántúli nyelvjárásban íródott«. Újabb nyelvészeti elemzése mindeddig nem született.

Az emlékeket azonban nemcsak kiállításuk és sorsuk, hanem szövegük is rendkívül érdekessé teszi. A megmaradt lapokon ugyanis Krisztus passiójáról olvashatunk, s a szöveg azt az evangéliumokból is ismert pillanatot állítja eléünk, amikor Krisztus a Gethszemáni kertben imádkozik (*Mk 14,32; Mt 26,36*), ám ezt a részletet alaposan kibővíti, s elmondja, hogy ima közben megnyílik előtte a menny, és egy hatalmas tanácsülés gyűlik össze, hogy megvitassák, Krisztus valóban kénytelen-e vállalni a rá váró kínokat és a kereszthalált. A leírt jelenetnek rendkívül bonyolult teológiai és exegetikai előzményei ellenére viszonylag kevés párhuzama ismert, ezért forrását, esetleges latin eredetijét mindmáig nem sikerült megtalálni. A megoldáshoz legközelebb Kedves Csaba jutott, aki felfedezte, hogy a *Piry-hártya* és a *Máriabesnyői Töredékek* szövege szoros, szövegszerű párhuzamot mutat egy 1712-ben kiadott magyar nyelvű Krisztus-életrajzzal, az Újfalusi Judit által állítólag csehéből fordított *Makula nélkül való tükör* című mű vonatkozó fejezeteivel. Az egyezés oly nagy mértékű, hogy szinte bizonyosra vehető, hogy a két mű ugyanazon forrásból merít, e forrás azonosítása azonban mindeddig nem sikerült. Vida Tivadar szerint Újfalusi Judit Martin von Cochem német kapucinus német nyelvű Krisztus-életrajzában cseh fordítását használhatta. Cochemnél azonban a nyelvemlékeken olvasható rész mind az eredeti német kiadások, mind az Újfalusi által állítólag használt cseh fordítás szövegéből hiányzik, így a magyar nyelvemlék forrásának, s ezen keresztül műfajának kérdése továbbra is tisztázatlan. A *Makula nélkül való tükör*rel, illetve az annak hátterében álló passiók traktátusokkal és prédikációkkal való nagy fokú egyezése miatt azonban nem valószínű az a sokak által hangoztatott vélekedés, miszerint az emlék egy magyar nyelvű misztériumdráma töredéke volna.”

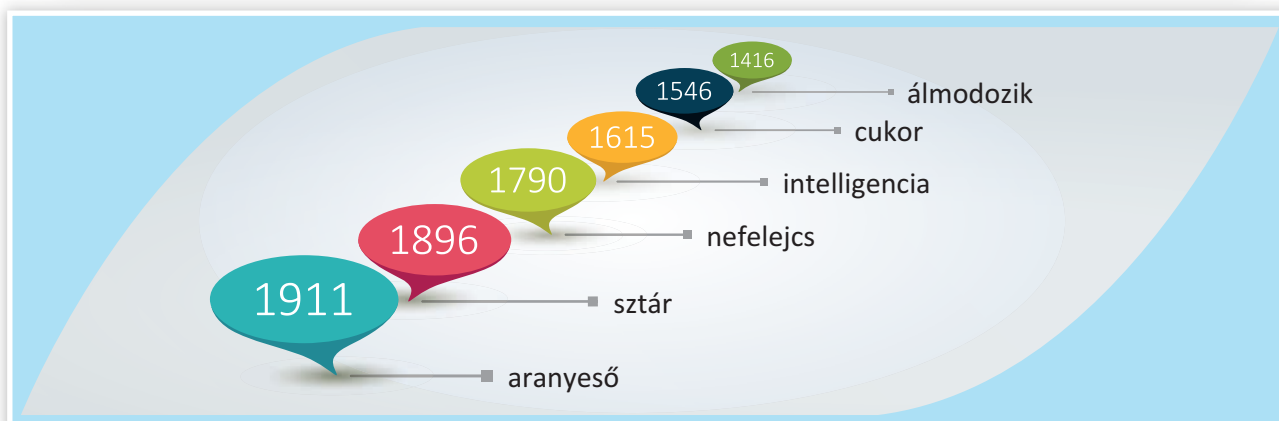
(Tóth Péter *Piry-hártyáról* szóló ismertetője. Forrás: www.nyelvemlekek.oszk.hu)

- ▶ 1. Fogalmazd meg öt mondatban, miért különleges nyelvemlék számunkra a *Piry-hártya*!
- ▶ 2. Miért nevezhetjük kalandosnak e nyelvemlékünk sorsát? Gyűjtsd össze a szöveg alapján történetének főbb fordulatait!
- ▶ 3. A szöveg alapján válaszolj a következő kérdésekre!
 - a) Mire írták ezt a nyelvemléket?
 - b) Milyen típusú nyelvemlékről van szó?
 - c) Mi a tartalma?
 - d) Milyen nehézségek merülnek fel az értelmezésével kapcsolatban?
- ▶ 4. Gyűjtsd még további információkat a *Piry-hártyáról*! Segítségutakra lehet a következő kiadvány: *„Látjátok feleim...” Magyar nyelvemlékek a 16. század elejéig*. Szerk.: Madas Edit. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2009.

...Nyelv és élet

„A nyelv történelmi produktum. [...] S e történet, melyet határozott törvényszerűségek irányítanak, nemcsak a nyelvi rendszer alaposabb megismeréséhez és értékeléséhez segít hozzá, s egy életen át halmozódó nyelv-ismeretünket bővíti ki előző korok nyelvi színeivel, de önmagában is, részleteiben is színes, vonzó stúdium, mely egyszersmind a nyelvet beszélő nép gondolkodásának fejlődésére, e fejlődés sajátos vonásaira is világot vet, sőt általa egyes nyelvi tényekben, mintegy megőrzött kövületekben elénk tárul a nép viszontagságos történetének, elmúlt gazdasági és társadalmi rendszereinek, egykori műveltségének számos emléke, a nép ködbe vesző múltja.”

(Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat, Budapest, 1963. 6–7.)

Idővonal néhány szavunk írásban rögzített első előfordulása szerint

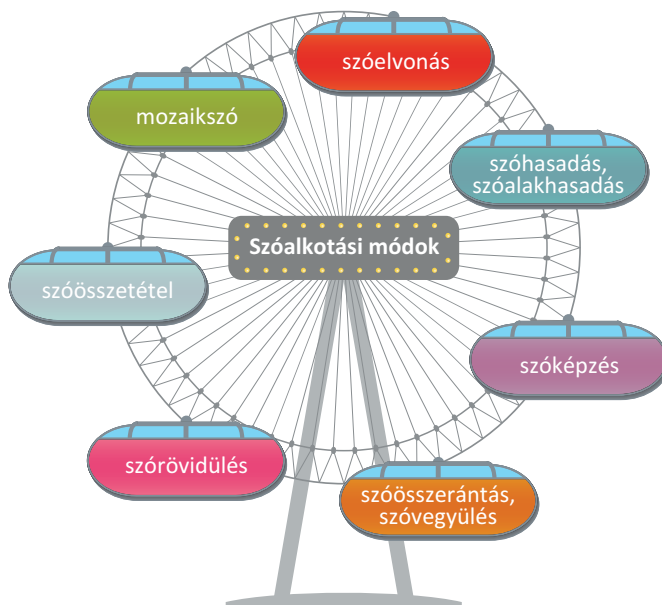
Keress O. Nagy Gábor *Mi fán terem?* című könyvéből egy szólásmagyarázatot! Figyeld meg, milyen nyelven kívüli, történelmi, mikrotársadalmi, néprajzi események állnak a szólás háttérében! Ismertesd a magyarázatot!

Hogy is volt?

A szókészlettel kapcsolatban kilencedikben tanulunk arról, hogyan bővíthetjük a szavak sorát. Beszéltünk ennek kapcsán a szóalkotásról, és ennek két formájáról: a szóképzésről és a szóösszetételről. A képzőket szófaji alapon is (miből mit képez) és szerkezeti alapon is (egyszerű és összetett), továbbá alakjuk szerint is (egy-, két- vagy háromalakú) csoportosítottuk.

Tizedikben pedig az irodalmi stílushoz kapcsolódva beszéltünk a metaforáról és a metonímiáról. Mindkettő egy adott (szó)jelentést bővít ki.

1. A szóösszetételek körében megkülönböztettünk szerves és szervesetlen összetételeket. Fogalmazd meg, mi a különbség a kettő között! Keress rá egy-egy példát is!
2. Mit jelent a *metafora*, és hogyan határoz meg a *metonímiát*? Keress rá egy-egy példát!

A magyar nyelv szókészletének változásai

A nyelv részrendszerei közül a leginkább nyitott (vagyis a változásnak kitett) rendszer a szókészlet rendszere. Ez a leglazább rendszer, elemei közvetlen összefüggésben vannak a társadalom megismerő és elnevező tevékenységével. Ezért érzékenyebb ez a rendszer a változásra.

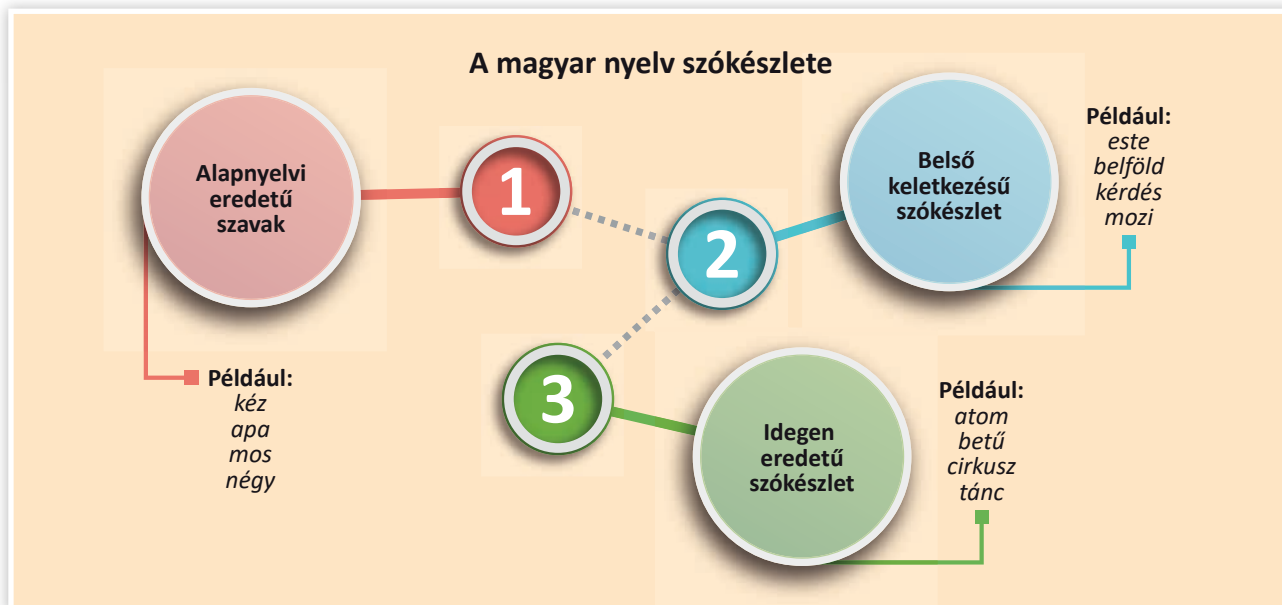
Egy nyelv szókészletének felépítése ► Egy nyelv szókészlete három részből áll: 1. alapnyelvi eredetű szavak; 2. a belső keletkezésű szókészlet; 3. az idegen eredetű szókészlet.

Alapnyelvi eredetű szavak ► A mai magyar nyelvben megközelítőleg 700 szó(tő) alapnyelvi eredetű, melyeket a nyelvhasználat módszerével következtettek ki. Egy részük az eredeti tőállapotban él ma is (pl. *fül, mos, nyel, vér*), mások már csak mint származékaik töve (pl. az *apad, apaszt, apály ap-* töve, a *világ, villog, villám, villany vil-* töve). Az összehasonlítás alapján az **ősi örökségbe** tartozó szavak további példáit és fogalomköröit *A magyar nyelv eredete és rokonsága* című leckében tárgyaltuk.

Belső keletkezésű szavak ► A *Halotti beszéd* idejében még csak 50%-os gyakorisággal, ma azonban már egy átlagos szövegben 80%-os gyakorisággal szerepelnek a **belső keletkezésű szókészlet** elemei. Idetartoznak a **szóteremtéssel** létrejövő szavak: ezek lehetnek hangutánzó vagy hangulatfestő jellegűek. A hangutánzók többnyire igék (pl. *durrog, csobban*), létrejöttükre jellemző, hogy a hangjelenséget egy igésítő képző hozzáadásával egészíti ki a nyelv. A hangutánzók közé tartozik számos indulatszó, továbbá állatterelő és -hívogató szó is. A hangulatfestő szavak esetében a hangulatkeltező erő a lényeges, ekkor a szótest hanghatása idéz fel sajátos hangulatot (pl. *didereg, pereputty*).

A belső keletkezés másik formája a **szóalkotás**. Ennek során már meglévő szavak segítségével hoznak létre új szavakat főként képzéssel és szóösszetétellel. A **képzés** ősi szóalkotási mód, az ősi szókészlet elemeiből igen sok képzett szó származik. Az alapnyelvből örökölt egyszerű képzők segítségével, később ezek halmozásával hoztunk létre új szavakat (pl. *kér – kéret – kérd – kérdez – kérdés – kérés – kéreget – kérelem*). A **szóösszetétel** a korai időkben nem jellemző (a *Halotti beszéd*ben mindössze egyetlen összetétel található: *bírságnap*), de a nyelvtörténet későbbi szakaszaiban egyre erőteljesebbé válik. A **jel- és ragszilárdulás** következtében új szófajok is létrejöhetnek: így keletkezik a határozószók és a névutók zöme. E folyamat során az egykori jeles/ragos névszó elemei forrnak össze: *est- + -e > este, oldal- + -t > oldalt, elő- + -l > elől, föl- + -ött > fölött, külön- + -b > különb, fehér + je > fehérje*. Az ómagyar korban főként a tulajdonnevek körében volt jellemző a **rövidítéses továbbképzés** (*Katalin > Kat- + -i, Benedek > Ben- + -ke*), majd a 19. század végétől a közszavakban is (*mozi, foci, csoki*, napjainkban: *mogyi, meglepi* stb.).

A szóalkotás felsorolt formái spontán működnek a nyelv használatában. A 18. század végén, 19. század elején (az újmagyar kor kezdetén) azonban írók és irodalommal foglalkozó értelmiségiek felismerték, hogy a magyarnak számos területen (tudomány, színház, irodalom) hiányos a kifejezőkészsége. Tudatos tevékenységük (**nyelvújítás**) eredményeképpen sok szóval gazdagították a kialakuló irodalmi nyelvet. A szóképzés (pl. *kérvény, vonat, társalog*) és a szóösszetétel (pl. *rendőr, számtan*) mellett felhasználták a szóösszerántást (pl. *csőr: cső- + -orr, talaj: talp- + -alj*), régi nyelvi (pl. *dísz, lomb*) és nyelvjárási (pl. *hullám, meder*) szavakat is beemelték a közhasználatba. Számos tükörszót alkottak idegen szóösszetételek szó szerinti fordításával (pl. *álláspont, vaspálya, kijön vele elég lesz*).

Idegen eredetű szavak ► Az **idegen eredetű szókészletbe** tartozhatnak olyan szavak, amelyek sok nyelvben elterjedtek, ezeket **nemzetközi műveltségsvaknak** nevezzük. Idetartoznak olyan vándorszavak, mint *könyv, papagáj, csokoládé*, továbbá olyan, később átvett nemzetközi szavak mint *atom, telefon, sofőr*.

Igazán nagy hatást a magyar szókészletre két nyelvcsoporthoz tett: a **török** és a **szláv**. Mindkettő azért, mert a tőlük átvett szavak egy-egy **kultúraváltást** jelölnek. A honfoglalás előtt átvett ótörök jövevényszavak a nomadizáló életformára s ezáltal egy fejlettebb állattartó és földművelő kultúrára való átállást mutatják (*ökör, disznó, ől, eke, gyümölcs, alma, árpa, bársony, gyöngy, szék, ács, gyárt, betű, ír, szám, oroszlan, tenger* stb.). A honfoglalás után átvett szláv jövevényszók pedig egy letelepedő, helyhez kötött életformát mutató nép szavaiá váltak: *csütörtök, bodza, gabona, király, paraszt, kereszt, szent, kakas, kasza, lencse, patkó, kovács, asztal, káposzta, málna, medve, szarka, szabad, sánta* stb.

Folyamatosan erős hatással van a magyarra a **latin**, akár egy északolasz nyelvjárás közvetítésével (pl. *sors, muzsika, rózsza*), akár a klasszikus latin hatásaként (pl. *múzeum, próza*). A kereszténység, az iskoláztatás, a tudomány, a jog szakkifejezései közül igen sok latin eredetű: *angyal, mise, iskola, kréta, kongresszus, patika*,

filozófia, planéta, december, fiskális stb. **Történelmi és geopolitikai helyzete** miatt a magyar nép sokszor került érintkezésbe **német** nyelvű beszélőkkel. Néhány példa a mintegy 400 német jövevényszóból: *cél, torony, vicc, bognár, polgár, zsámoly és sámli, drót, zsinór, valcer, tánc, nokedli, bejgli, karalábé, barna*.

A szavak jelentésváltozása ► A nyelv története folyamán a **szavak jelentése is megváltozhat**. A fő tendencia a többjelentésűvé válás. Mivel a szavak jelentése jelentésegységekből áll össze, egy szó alapjelentése kiterjeszthető további jeltárgyakra (a valóság újabb elemeire) is. Ez a kiterjesztés vagy metaforikus elven alapul, vagy metonimikuson. A **metaforikus kiterjesztés** alapja a hasonlóság, a szemléleti azonosság: ahogyan füle van az embernek, úgy füle lehet a csészének és a fazéknak, mert mindkettő oldalt van, mindkettő lekerített, mindkettő megragadható. A **metonimikus kiterjesztés** alapja a hasonlóságon kívül bármi lehet, lényeg, hogy egy fogalomkörbe tartozzanak a jeltárgyak: például az *iskola* szó jelentheti az épületet, ahol az oktatás folyik, jelentheti az ott tanuló diákok és a tanárok összességét mint intézményt, jelentheti bizonyos tanok összességét vagy csupán a rendezettséget (pl. *faiskola*).

Kérdések, feladatok

- 1. Állítsd össze a hangutánzó igék igésítő képzőinek listáját! A lista készítése közben gondold arra, hogyan „beszélnek” az állatok (*béget, károg* stb.)!
- 2. Lapozd fel a 9. lecke Zrínyitől idézett szövegét! Vesd össze e lecke Bárczi Gézáról idézett szövegével! Vizsgáld meg a két szöveget a szóképzés és a szóösszetétel szempontjából (az igekötős igéket is szóösszetételnek tekintve), írd fel arányaikat! Hogyan támasztja alá vizsgálatod a tanultakat?
- 3. Vizsgáld meg a *petyhüdt* szót! Jellemezd szófajlag, szókészleti beosztása, szerkezete és hangulata szerint!
- 4. A *szárny* alapjelentése: 'állat oldalt kiálló testrésze'. Keresd meg a többi jelentést a *Magyar értelmező kéziszótár* (ÉKsz.) 2003-as kiadásában! Milyen jelentés-összetevőket használnak fel a további jelentések?
- 5. A *Magyar értelmező kéziszótár* (ÉKsz.) és A *magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) alapján állítsd össze az *édes* jelentéseit! Melyik lehetett az alapjelentés? Hogyan ágaznak el a további jelentések?
- 6. Nézzetek utána az interneten a török jövevényszavak három csoportjának! Milyen történelmi korszakokhoz köthetők? Gyűjtsetek mindegyik típushoz néhány példát!

- 7. Lehet-e a színekkel csúfolódni? Előfordulhat, hogy pejoratívan alkalmazunk színnevezéseket? Ismersz ilyen példákat?

hupikék

bugyirózsaszín

jajvörös

- 8. Gyűjts olyan szavakat, amelyek megfelelnek a megadott szempontoknak!

az ómagyar korból származó, török eredetű szó

az újmagyar korból származó, szláv eredetű szó

az újabb magyar korból származó, belső keletkezésű szó

- 9. Mennyiben jelenthetett mást az *üzenet* kifejezés az 1920-as években és napjainkban? Gyűjtsd össze egy fűrtábra segítségével a szó jelentésváltozásait!
- 10. a) Írjátok A *magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) segítségével külön-külön cédulákra minél több számotokra ismeretlen, különleges kifejezést! Mindegyik cédula hátára írjátok rá a valódi jelentést, valamint két kitalált jelentést mint három lehetséges megoldást!
- b) Vajon melyikre emlékeztek egy hét múlva? A korábban elkészített kártyáitok segítségével rendezetek vetélkedőt az osztályban!

- 11. Nézzetek utána, hogyan és mikor keletkeztek a következő szavak: *gyár, kapa, parancs, vád, fénymásol, osztálykirándul!* Mi a neve ennek a szóalkotás-módnak?
- 12. Lehet-e a *kalapács* alapja a *kalap* szó? Válaszodat indokold *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) segítségével!
- 13. Vajon mely szavaink keletkeztek szóösszerántással, illetve szóvegyüléssel az alábbi tagokból?

gyújtó + fa

híg + anyag

zavar + kerget

könnyű + elméjű

ordít + kiabál

rémít + ijeszt

cső + orr

csupa + kopasz

csatorna + alagút

rovátkolt + barom

nő + ember

tanítás + árasztó

jó + ember

levegő + ég

motor + hotel

Gyakorlás

„**Egyszerűsíteni.** Széchenyi 1831. (Vil. 107). — Vörösmarty egy értekezésének címe : »a mássalhangzók egyszerűsítéséről.« (Tud. társ. Évk. 2:276). — Még 1835-ben is (Tzs.) vereinfachen; *egyszeríteni, egyszerűsíteni*. — Fog. (1836): *egyszerűsíteni*. — Vö. -síteni.

Ön. Széchenyi 1833. – CZF. (/:3) bizonyága szerint Széchenyi vala az, »ki megszólításban is merész újítással állott elé T. i. az utóbbi időkben a *maga* czimezés is nagyon divatos lett a népnél, mely, ha nem maga szőrű emberrel van dolga, de még sem tekintetessel vagy nagysággal stb., azt *maga* szóval tiszteli meg. Nagyobb polgári állásban levők némely alattok vagy náloknál alantabb állókat szintén magáztak. Ezt sem lehetett általánosan czimezési szóvá tenni. Igen, de azt mondta Széchenyi: *maga* és *ön* némileg együvé tartozó szók (vö. *magadicsérés, öndicséret, magahitt, önhitt, magaszeretet, önszeretet* stb.) miért ne lehetne az utóbbit is, mint az elsőt, önállóság használni? Tehát legyen *ön* a megszólító általános cím: rövid is (mint a you, vous, sie), nincsen is egy vagy más értelemben elkoptatva.« És lőn!

Ildom. Fogarasi 1845 körül. (Ny. tud. Ért. IV. 7 : 11) Elvonás a régi ildomosból. Történetét Fog. így beszéli el: »A negyvenes években gr. Széchenyi István néhányunkat magához hivatott, u. m. Szemere Pált, Bugát Pált, Szilassy Jánost, engem, s közölt velünk néhány idegen szót, ha lehetőknek találnók, magyarítás végett, melyeket egy készülendő munkájában szeretne használni. A többi közt fölemlítette a német klug szót, a mennyiben ez a latin prudens et circumspectus szónak felel meg... Én megemlékeztem e régi szót : *ildomos*, mely előjön a Müncheni codexben: »És legyetek ildomosok, mint kégyók«. Pompás – felkiálta gr. Széchenyi a magyar ember ne csak okos legyen, hanem ildomos is«. — Jósika 1853-ban (Eszther) a »convenance« szóra ajánlotta. Ny. 27 : 117. Vö. *eszély*. — Legújabb ban összetévesztik az *ildomost* az *illedelmessel* Vö. Ny. (13, 186)»

(Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára*. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1902. 61., 92., 250.)

„Széchenyi bár a Budával ki volt békülve, a Pest nevet ellenben nagyon nem szerette, és erre megvolt a jó oka is. Németül ugyanis egyes források szerint a *pest* szó azt jelentette, hogy dögmirigy, ami a pestis régi elnevezése. Ezért különféle alternatívákkal állt elő a majdan egyesülő városok közös nevére: *Etelvár, Ikervár, Delivár, Hunvár, Bájkert* és *Dunagyöngye*. A favoritja pedig a *Honderű* volt, ami mellett nagyon erős lobbitevékenységet is folytatott, egészen az 1840-es évek elejéig. Ekkor jött ugyanis Eötvös József, aki kiválóan beszélt a francia nyelvet. Ő hívta fel a figyelmét Széchenyinek arra, hogy mennyire szerencsétlen is ez az elnevezés, mert a franciában létezik a *Honte des rues* kifejezés, ami annyit jelent, hogy az utcák szégyene. Széchenyi ezután elvetette az ötletet, új elnevezéssel pedig már nem állt elő.”

(Wágner Gábor: *Hogyan nem lett Magyarország fővárosának a neve Honderű?* Forrás: welovebudapest.com)

- 1. A szóalkotásnak milyen módjaival találkozhatunk a fenti szövegekben?
- 2. Az idézetek alapján fogalmazd meg, mi volt a szerepe Széchenyi Istvánnak a magyar nyelv szókincsének bővítésében!

...Nyelv és élet

A következő részletek Kazinczy Ferenc Csokonai Vitéz Mihálynak 1802. augusztus 26-án írott leveléből valók, melyben a levélíró Csokonai hozzá küldött levelének egyes kifejezéseire reagál:

„hallhatatlan poeta. Poeta immortalis korántsem! Ha így íródik, inaudibilis poétát teszen, mert hallok audio, morior pedig halok. [...] fordította male, terminatio ja est, mint capit fogja, mordet harapja; hinc fordít-ja, von-ja, etc. A Museum kiadói Rajnis ellen való bosszúságból tya-t és nnya-t kezdének s már most szégyenlik visszavonni szavokat. Látjuk cselekedeteknek helytelenségét leginkább e szókban: nád-ja arundo ejus; - dat hoc ad-ja – sinit hagy-ja. Ők ezeket a szokat így írják, haggya, azt állítván, hogy a hang így ejtődik. Jó; légyen; noha én azt állítom, hogy aki idiotának nem akarja magát igenis méltán neveztetni, annak nemcsak a hangra, hanem a derivatoria is kell vigyázni; de ha amiatt hangzat a sinit haggya, miért nem aggya és nággya a hangzat miatt a dat hoc és az arundo ejus? – Ennyire viszi az embert a dühösség és megátalkodott harag. [...] attya, páter ejus. Atya pater, ja ejus. Hinc atyaja, a synkope kiugratja a közbűlő a betűt s lesz atyja, azaz atyja, anyja, bátyja, sed non fatyja quia a radix est fattyu non fatyu. [...] Én a tz és cz helyett c-vel élek, mert ez a betű éppen azt a hangot teszi ki, amelyet mások tz-vel s cz-vel jegyeznek. Osztan így éltek ezzel a régiek is: Cecei Lenard pro Tzétzei Lén., Losonci pro Losontzi, sőt kezeim közt van dédősömnek keze írása, aki magát sohasem írta másképpen, hanem: Kazinczy vagy Kazinci Péter”.

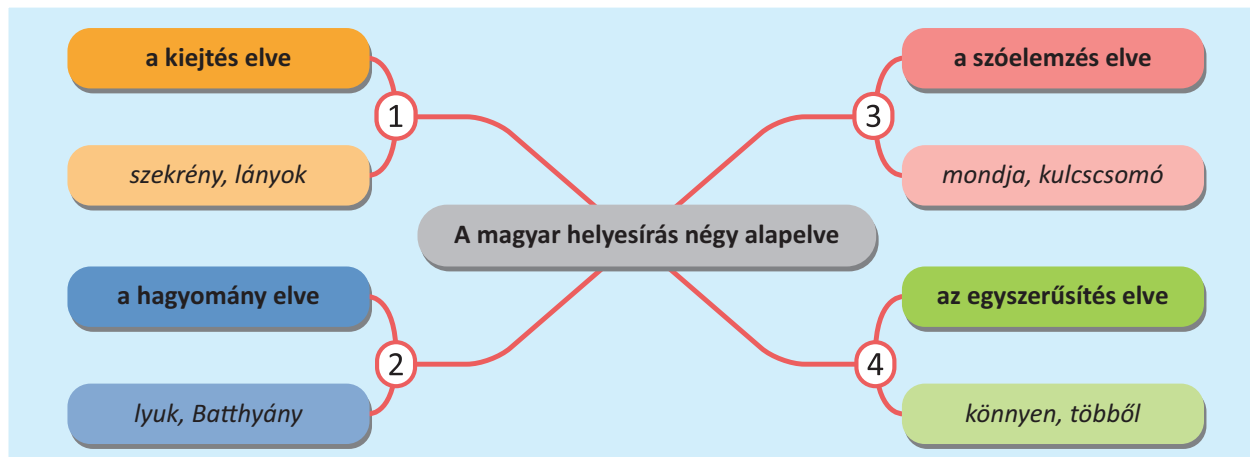

(Részlet Kazinczy Ferenc Csokonai Vitéz Mihálynak írt leveléből, 1802. augusztus 26.)

Milyen helyesírási elvet követett Csokonai, és milyeneket Kazinczy? Válaszodhoz vizsgálj meg Kazinczy levelét!

Hogy is volt?

Néhány éve tanultunk a helyesírás alapelveiről, a legfontosabb helyesírási szabályokról, a tulajdonnevek különleges helyesírásáról, az írásjelek szerepéről. Az ábrán a helyesírási alapelvek érvényesülésére láthatunk néhány példát.

1. Mutasd be egy külföldi számára a helyesírási alapelveket a példák segítségével!
2. Emlékszel még, mit mondtunk az írásunk nyelvkövető jellegéről?

A magyar nyelv egységesülése az ómagyar kortól a reformkorig

A nyelvi egységesülés, vagyis a régióktól független köznyelv kialakulása olyan folyamat, melynek eredményeképpen a regionális változatok fölé boltozódik egy új változat, melyre jellemző, hogy „kiszakad a területi tagoltság kötelékéből” (Bárczi Géza megfogalmazása). A folyamat lezajlása nyelvenként eltérő lehet, a magyar sajátság: előbb jött létre az írott változat (irodalmi nyelv), mint a beszélt változat (köznyelv).

Az ómagyar kor ► A folyamat kezdetét a **helyesírás egységesülése** jelzi. Mivel a latin ábécé 23 betűből áll, a magyar nyelv fonémáinak a száma pedig 39 (ennél volt kevesebb is, több is), megoldást kellett találni a jelek és a hangok közötti számbeli különbségek feloldására. Az ómagyar kor folyamán lényegében két helyesírás-típus létezett: a **kancelláriai típus** (mellékjel nélküli, ilyen helyesírású pl. a *Jókai-kódex*) és a **huszita típus** (mellékjeles, ilyen a huszita biblia három kódexe, pl. a *Bécsi kódex*). A kancelláriai típusú helyesírás azokra a hangokra, amelyekre nem adódott latin betű, betűkapcsolatokat alkalmazott (pl. az *ö* hangra az *eu* vagy *ew* betűkapcsolatot), a huszita pedig mellékjelet (az *ö*-re alkalmazta a „farkas o”-t: *o*). A 16. század közepének írásbeliségében jelentőssé vált az a változat, amely az *o* és *u* betű fölé írott kis *e* betűvel jelöli az *ö* (*ö*), és az *ü* (*ü*) hangokat (*o^e*, *u^e*). Mivel a kor kézírásában az *e* betű csak két egymás mellett álló rövid vonal (ennek oka, hogy a lúdtollal nehéz volt kerekíteni), az *o* és *u* fölé helyezett két pont/vonal (*ö*, *ü*, *ü*) megfelel az *o^e*, *u^e*-nek. A 16. század második felében terjedt el az *s* és *z* betűkből létrehozott betűkapcsolat (*ſz*) az *sz* hang jelölésére. Ezek az újítások elterjedve jelentősen hozzájárultak a helyesírás egységesedéséhez.

A középmagyar kor ► A 16. század második felében jelentős szerepet kapott a **reformáció** és annak iskoláztatási politikája, a **könyvnyomtatás** pedig egyre szélesebb olvasóközönség felé is közvetítette a szerzők nyelvhasználatát. A nyelvi egységesülés 17. századi tényezői protestáns részről a *Károli-biblia* és Szenczi Molnár Albert zsoltárfordítása (1607), katolikus részről pedig a *Káldi-biblia* és Pázmány Péter művei, elsősorban prédikációi (1636). Általuk, s a század folyamán megjelenő **grammatikák** – Geleji Katona István (1645), Komáromi Csipkés György (1655), Pereszlényi Pál (1682), Kövesdi Pál (1686) – hatására követésre méltó nyelvi minták formálódtak. A 18. század elején a dunántúli és erdélyi szerzők hatására újabb, laza nyelvi normák alakulnak ki, létrejönnek ún. **provinciális köznyelvek**: a dunai (dunántúli), a tiszai (közép- és felső-magyarországi) és az erdélyi változat. Ezek a változatok még hordozzák ugyan a nyelvjárásiasságot, de közülük a tiszai az, amely az irodalmároknak köszönhetően a 18. század közepétől egyre tekintélyesebbé vált.

A nyelvújítás ► A 18. század végén veszi kezdetét a felvilágosodás, a Habsburg-abszolutizmus egységesítő politikája és a nemzeti önrendelkezés felemelkedő

eszménye közötti ideológiai/politikai harc. Ez a küzdelem a hazai kultúra és nyelv szintjén az összefogás, az egységesülés kívánalmát jelentette: egy korszerű, a tudományosság, a mindennapi élet és az írás számára alkalmas nyelvváltozat létrehozását, amely a hiányok pótlásával (nyelvújítás), a „fentebb stíl” hangsúlyozásával képes a társas élet biedermeier stílusához idomulni s azt kiszolgálni. Bessenyei György 1778-ban írt *Magyarság* című röpiratában is erre a helyzetre reflektál, szorgalmazza a magyar nyelv fejlesztését, amelyet elengedhetetlennek tartott, mivel úgy vélte: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.” Ennek érdekében az 1770-es évektől írói társaság alakult, magyar nyelvű hírlap indult (a *Magyar Hirmondó* Pozsonyban, a *Magyar Museum* Kassán). A **nyelvújításnak** nevezett folyamat során, különböző módokon ezrével jönnek létre **új szavak**, s közülük sok száz meg is marad. A **helyesírás** formáinak meghatározásában két elv ütközött: a kiejtés elve és a szóelemzés elve. A lecke elején Kazinczytól idézett részletek jól mutatják a szóelemző elv szükségességét a szavak ragozott, jelezett alakjának felismertetésében. Az ún. **jottista** (vagyis a *j* betűt alkalmazó), szóelemző írásmód győzött (*látja*) az ún. **ypsilonista** (vagyis *y*-t alkalmazó), kiejtésen alapuló (*lattyá*) írásmód felett. Az **ortológusok** (hagyományörzők) és a **neológusok** (nyelvújítók) között szenvedélyes csata dúlt, mindkét tábornak voltak részgazságai, képzetesebb és kevésbé képzett résztvevői. Két stílusparódia jelzi a két tábor elmentéses nézeteit: az ortológusok 1813-ban a *Mondolat* című névtelen pamfletben gúnyolták ki a nyelvújítók erőltetett (vagy annak vélt) mesterséges szóalkotásait, a neológusok nevében pedig Kölcsey Ferenc és Szemere Pál alkotta meg a *Feleletet* 1815-ben. Mindkét írásmű az ellenfél jellemző attitűdjének eltűlésével érvel saját igazsága mellett. Az ortológus–neológus vitát Kazinczy Ferenc zárta le 1819-ben *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című tanulmányával, melyben ő mint a nyelvújítási mozgalom vezetője elismeri az ortológusok erőnyeit és a neológusok túlkapásait egyaránt: „Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egységben és ellenkezésben van önmagával. Hamisan lépni a táncban csak annak szabad, aki táncolni igen jól tud, és akit a grácia láthatatlanul lebeg körül.” Munkálkodásuk révén azonban létrejött egy választékos, kifinomult **irodalmi nyelv**, melynek hatására alakult ki az a biedermeier stílusú szalonnyelv, amely a felvilágosult nemesség nyelvhasználatára a 19. század első felében (reformkor) jellemző. Ez a nyelv, bár előbb-utóbb Bárczi Géza szavaival a „tartalmatlan formák halmazává válik”, mégis kitermelte azokat a körülírássokat, udvarias formulákat, amelyek szükségesek egy jól működő **társalgási nyelv** meglétéhez.

A nyelvújítás szóalkotási módjai ► A nyelvújítás legeredményesebb területe a szóalkotás volt. Mintegy tízezer olyan szót alkottak, amelyet napjainkban is hasz-

nálunk. Az új kifejezések létrehozásánál a leggyakoribb szóalkotási mód, amelyet alkalmaztak, a **szóképzés** volt. Az élő, termékeny képzők mellett (pl. *-szt* → *fo-gyaszt*, *-ít* → *egyesít*, *-z* → *adományoz*, *-elem* → *érze-lem*, *-mány/-mény* → *élmény*, *-vány/-vény* → *kiadvány*) új képzőbokrokat is létrehoztak (pl. *-ias/-ies* → *nyárias*, *-iatlan/-ietlen* → *költőietlen*). Már nem produktív kép-zőket (pl. *-tyú/-tyű* → *billentyű*, *-am/-em* → *állam*) és új képzőket (pl. *-da/-de* → *cukrászda*, *-ma/-me* → *gyur-ma*) is használtak. Fontos szóalkotási módszer volt még a **szóelvonás** (pl. *emlékeztet* → *emlék*, *üres* → *űr*, *piros* → *pír*) és a **szóösszetétel** (pl. *helyesírás*, *hőmérő*, *alvajá-ró*). A magyar nyelv szókincsét elavult szavak felújítá-sával (pl. azonos jelentésben maradt kifejezések: *tarta-lom*, *szerkezet*, *fegyelem*, *hon*, *ör*; új jelentéssel visszatért kifejezések: a *börtön* korábbi jelentése 'hóhér' volt;

a régi szavak új jelentéssel bővültek: *báb* ('baba', vala-mint új jelentésként 'rovarbáb'), nyelvjárási szavak be-emelésével (pl. *róna*, *barangol*, *doboz*; megváltoztatott jelentéssel: *bútor* 'batyú, tarisznya' helyett 'berendezési tárgy'), idegen szavak, szószervezetek fordításával (pl. francia *rendez-vous* → *légyott*, latin *sympathia-antipat-hia* → *rokonszenv-ellenszenv*, *materia* → *anyag*; német *Eisenbahn* → *vasút*, *Kellner* → *pincér*, germanizmusok: *jól néz ki*, *igazat ad*, *ezt a darabot adják*), valamint ide-gen szavak magyarosításával (pl. latin *balaena* → *bál-na*, francia *rime* → *rím*) is gyarapították. A szóalkotás során sok olyan kifejezés is született, amelyet bár meg-alkotóik zseniálisnak tarthattak, a nyelvhasználat nem fogadta be (pl. *Kappanhágó* [a mai *Koppenhága*], *popont* 'kettőspont', *szarvorrú* 'orr-szarvú', *emember* 'művelt ember', *lepe* 'pillangó').

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. a) Elevenítsd fel II. Józsefről tanult ismereteidet! Hogyan kapcsolódik uralkodása a magyar nyelv kérdéséhez?
b) Milyen szakaszokra bontható fel a nyelvújítás kora? Milyen történelmi események jellemzik ezeket a szakaszokat?

- ▶ 2. Nézz utána a könyvtárban vagy az interneten, ki-nek köszönhetjük az alábbi szavainkat! Röviden foglald össze, hogyan kapcsolódik munkássága a nyelvújításhoz!

tanulmány

külföld

belföld

szerkezet

pamlag

társadalom

termény

olvasmány

- ▶ 3. Az orvosi pálya egyike azon foglalkozásoknak, ame-lyek híresek arról, hogy sok latin kifejezést hasz-nálnak. Bugát Pálnak köszönhetően (1793–1865) az orvosi nyelvben nagyon sok magyar kifejezés is született, amelyeket ma is használnak. Nézzetek utána a könyvtárban vagy az interneten nyelvújítói munkásságának, gyűjtsetek olyan szavakat, ame-lyeket ő alkotott!
- ▶ 4. Vajon mennyi ideje használjuk egyes szavainkat? Készítsetek egy időszalagot! Nézzetek utána a könyvtárban vagy az interneten az alábbi szavak eredetének, majd az időszalagon rakjátok őket időrendbe!

esernyő, mozi, golyóstoll, szelfi, tej, konyha, kávé, óvoda, fiú, gyöngy, alél, gróf, vasárnap, csütörtök, zseb, számítógép, nyelvtan

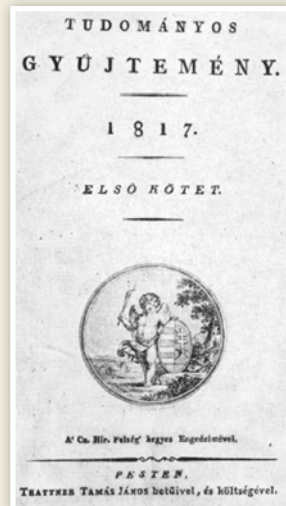
- ▶ 5. Mit jelenthetnek a következő nyelvújítási szavak? Segítségedre lehet például Szily Kálmán *A magyar nyelvújítás szótára* című műve (amelyet a mek.oszk.hu oldalon is megtalálsz).

vaséleg, állékony, egyközű négyszög, hányító és nemező, restnök, tudósítalom, dalastyán, unadék, Mennydurrogató, porongyó, külmiképség, fagyapjú, estasztal, egyenezet, alagya, kalászat, szülékeny, bel-erő, főnnyezni, möglet, beszély, irány, gőzkör, csorgovány, dülény, kóroda, hadastyán, országász, merény, egyenezet, hangász, éleny, nyirettyű, vasparipa, mákony, szálladék, teng-élet, szenvedékeny, gyakorlékony, szépnem

- ▶ 6. Alkossatok négy-öt fős csoportokat! Gyűjtsetek ér-veket az ortológusok és a neológusok álláspontja mellett, majd vitassátok meg a témát!
a) Gyűjtsetek valamelyik nyelvújítási szótárból 20–20 olyan kifejezést, amely szerintetek nélkülözhetet-len a mai magyar szókészletben!
b) Vessétek össze a szógyűjteményeket! Összesen hány szót írtatok ki? Melyek azok, amelyek a leg-többetknél szerepelnek?
c) Írjátok 5-6 mondatos rövid szövegeket, amelyek-ben szerepelnek ezek a szavak, majd próbáljátok úgy átírni a szövegeket (a jelentés megváltozta-tása nélkül), hogy nem használjátok a bennük lévő nyelvújítási szavakat! (Használhattok szino-nimákat, körülírást, idegen szavakat vagy egyéb helyettesítő elemeket.)

„Gyakori izben, 's megvallom, nem kis nehezetteléssel tünődém rajta: mint lehet, hogy midőn közel negyven évek óta a' honni nyelv és literatura köz tanító intézeteinkben rendszerént tanítatik, vagy bizonyára felsőbb rendelkezésként tanítani parancsoltatik: még is számtalanon mind al, mind főbb iskoláinkból magyarszóltalanul lépnek ki az egyházi és polgári mindennemű hivatalok' viselésére. [...] Jóllehet pedig soha egy szándékban nem voltam, 's nem is lehetek azokkal, kik a' római nyelvet vagy kiírtani iskoláinkból vagy csak félszegüen tanítani javallják; tudván annak mind tudományos műveltetésünkbe leghathatósab, mind polgári és hitbeli állapotunkkal legszorosb összefüggését: de csak ugyan azokkal sem tarthatok, kik elegendőnek vélik, ha nemzeti nyelvünk csak futólag, minden nagyobb gond és sürgetés nélkül, mintegy függelék gyanánt terjesztetik olykor ifjaink elébe [...] Pedig ez volt mind ekkorig a' magyar nyelv' sorsa iskoláinkban? tanítatnak reá deákjaink, sőt, mondhatom, kinoztatnak a' száraz Grammatika tanulásával, de mind ennek maiglan igen csekély sikerét láthattuk. [...] Ki jött 1805-ben a 'Nyilvános nevelés' módja (*Ratio educationis publicae*) melly' a' többi tanulmányok között a' hazai nyelvnek is helyet ad, 's előadására órákat szab, de fájdalom! se grammatika se ehhez elkerülhetetlenül szükséges, válogatott darabokból szerkeztett kézi könyv nem jött ki a' tanulók számára, sőt a' minék szükségképen megkellett volna határozatnia, az sincs ki szabva mit, vagy mennyit kellessék minden osztályban tanítani, mert a' mi a' feljebb említett könyvnek harmadik és negyedik §§-ban a' magyar nyelvről elég röviden foglaltatik, csak arra megy ki, hogy hasznos és szükséges tanulni, és hogy minden iskolai osztályban ugyan azon osztálybeli Professoroktól tanítassék; de miből, vagy mennyi meddig és milly segéd eszközök által? arról szót nem találok.”

(Czuczor Gergely: A' magyar nyelv' állapotja Gymnásiuminkban. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 11 [1828], 11.)

- 1. Hogyan mondanátok másképp a következő kifejezéseket?

magyarszóltalanul

míveltetésünkre

leg hathatósabb

maiglan

- 2. Gyűjtsetek olyan szavakat a szövegből, amelyeknek írása eltér a mai helyesírástól! Milyen jellegű eltéréseket tapasztaltatok?
- 3. Milyen véleményekről ír Czuczor Gergely a „római nyelv” (latin) és a magyar nyelv kapcsán?
- 4. Mit hiányol az 1805-ben kibocsátott *Ratio educationis*ből?

...Nyelv és élet

„A nagyságos asszony: Mondja, kedves Heltai, maguknak, álhírlapíróknak, nem megy le a bőr a pofájukról, hogy folyton olyan ronda pestiesen írnak és dumálnak, azon a maguk kitalálta külön tolvajnyelven, amelyet mi, frank emberek és tisztességes asszonyok meg sem értünk?

Én (szerényen és tiszteletteljesen): Nagyságos asszonyom, bocsásson meg, de maga egy kicsit igazságtalan hoz-
zánk. Minden nagyvárosnak megvan a maga argója...

A nagyságos asszony (helyreigazítón): Link-dumája...

Én: ... és mi, pesti írók, éppen csak csipegetünk belőle...

A nagyságos asszony: Szépen csipegetnek! Maguk megmérgezték a mi édes magyar nyelvünket, megtébolyí-
tották a mi édes fővárosunkat. Ha a vidéki pali bejön egy fővárosi lokálba, egyszerűen fiatalra van állítva, mert
nem komálja a dumát. Ez a maguk bűne!

Én: Istenem, beösmerem, hogy sokan visszaélnék a... [...]

A nagyságos asszony: Nem, nem, ezt nem lehet védeni.

Én: Nem is akarom, nagyságos asszonyom. Sőt! Mindig megfagy bennem a vér, amikor azt látom...

A nagyságos asszony (kijavítja): ...gyertyázom...

Én (engedelmesen): ...gyertyázom, hogy előkelő és művelt férfiak, finom és elegáns nők...

A nagyságos asszony (kijavítja): ...tyukok...

Én (megadással): ...tyukok, szilaj gyönyörűséggel vetik magukat az argóra, és jobb ügyszó méltó buzgósággal
igyekeznek úgy beszélni, mint a mulatóhelyek...

A nagyságos asszony (fejcsóválva): ...lokálok...

Én (nyelek egyet): ...pincérei...

A nagyságos asszony (ridegen): ...csáringerei... [...]

Én: ...igen... (Egy kicsit megzavarodva): Mit is akartam mondani... Már magam sem tudom. De maga az oka,
nagyságos asszonyom... folyton a szavamba vág, nem hallgat végig...

A nagyságos asszony (idegesen): Azt akarja mondani, hogy nem veszem a lapot?

Én: Igen...

A nagyságos asszony (egy kis szünet után): No, Heltai, magából is alaposan kiábrándultam...

Én (megdöbbenve): Miért, nagyságos asszonyom?

A nagyságos asszony (őszinte megvetéssel): No hallja! Hiszen maga nem tud magyarul!"

(Heltai Jenő: Budapesti argó. In: *Magyar Nyelvőr*, 42 [1913], 173–174.)

Gyűjtsd ki a fenti szövegből a mai köznyelvhez viszonyítva tolvajnyelvi (argó) szavakat és kifejezéseket! Érted-e mindegyiket? Mi lehet az oka, ha nem értetted meg egyiket-másikat?

Hogy is volt?

Az anyanyelvi nyelvhasználó teljes nyelvi kompetenciával rendelkezik, tehát bármilyen, még nem hallott mondatot képes alkotni. Az anyanyelvi beszélő tehát megújíthatja a nyelvet, és újítása a közbeszéd eleme lehet, ha ezt mások is elfogadják. A nyelv végtelenre való nyitottságának egyik bizonyítéka pedig a rekurzivitás: az a tény, hogy ugyan-
azt a műveletet többször is elvégezhetjük.

A kreativitás szempontjából hogyan ítéled meg a következő, két nyelv keveredésével alkotott, ún. makaronikus versecskét? Helyezd el a 19. század második felének budapesti nyelvhasználatában!

„háromszor egy héten
Hat der student frei
Akkor viszi végbe
Die grosse lumperei”

(Wolff Béla: Budapesti macaronicumok.
In: *Magyar Nyelvőr*, 25 [1896], 463.)

A magyar nyelv egységesülése a reformkorban és azt követően

A 19. század első fele ► A 19. század elejére kialakult egy, a biedermeier eszményen és stíluson alapuló, művelt **társalgási nyelv**. Ez tükröződik az irodalmi lapokban, divatlapokban. A magyar nyelvű polgárság, értelmiség és a kismemesség azonban ekkor nem az irodalmi lapokat olvasta, hanem a kalendáriumokat, amelyeknek a példányszáma 1775-ben 70 ezer, 1822-ben pedig 301 ezer volt – ebből 167 ezer magyar nyelvű, ugyanakkor a hírlapokból évi 2000 példány is alig fogyott el. A kalendáriumok témái (nép- és tájismeret, történeti cikkek, a Magyarországon kívüli világ bemutatása, mezőgazdasági témájú írások, érdekességek, szépirodalmi írások) a széles közönségnek, az írástudó tömegeknek szóltak. A kalendáriumok nyelve pedig a mindenki számára érthető, a nyelvújítás szavait igencsak mértékkel alkalmazó, a kirívó nyelvjárási jellegzetességeket kerülő **népnyelv** volt.

A 19. század első évtizedeiben gazdasági és szellemi központtá váló Pest-Buda lakossága ezt a népnyelvet vegyítette a társalgási nyelvvel, s alakított ki egy területektől független, sajátos köznyelvet. Ezt emelte irodalmi rangra Petőfi, Arany, Tompa költészete, később pedig ez vált a fejlődő nagyváros (s majdan az ország köz) nyelvévé. A reformkorban tehát az irodalmi és társalgási élet központja Pest-Buda lett, 1830-ban itt kezdte meg működését a Magyar Tudós Társaság (1840-től Magyar Tudományos Akadémia), melynek egyik fő célkitűzése a magyar nyelv ápolása lett. Itt jött létre a Kisfaludy Társaság, itt jelentek meg irodalmi, majd politikai lapok.

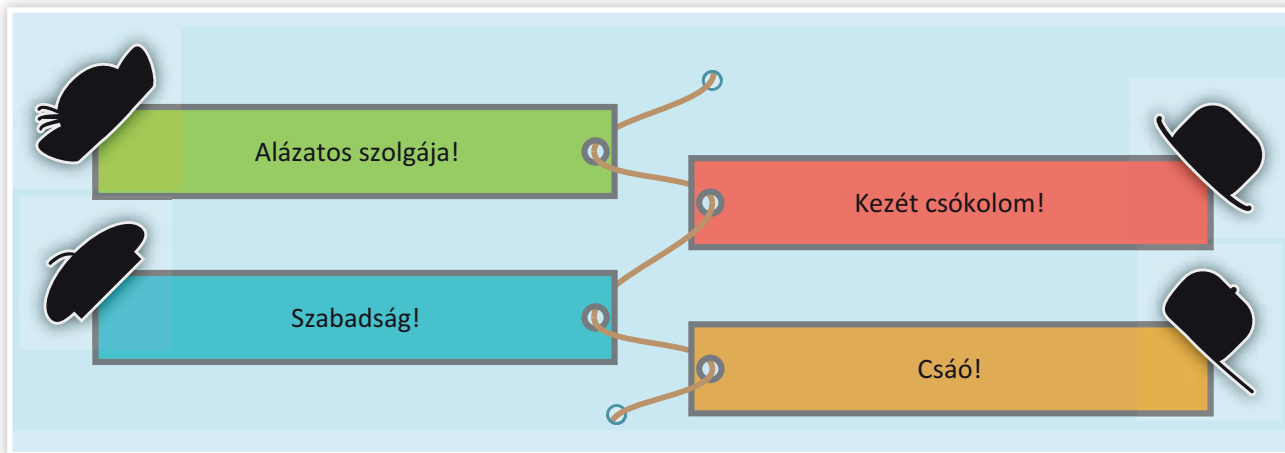
A 19. század második fele ► A szabadságharc vérbe fojtása egy időre megakasztotta a fejlődést, de már 1850-ben megindult a *Pesti Napló*, az Akadémia pedig a magyar nyelv védelmezőjeként lépett fel. A 19. század közepén még mintegy 180 ezer főt számláló Pest-Buda lakossága a 20. század fordulójára elérte a 700 ezer főt. A nagyarányú építkezések, a létesülő gyárak, az itt levő főhivatalok, a kulturális intézmények különböző képzettségű munkaerőt igényeltek. Budapest így fokozatosan a nyelvi egységesülés kohójává vált: magába olvasztotta a vidékről érkező nincsteleneket, a szlovák

építőmunkásokat, a jiddist beszélő zsidókat, megtartva a város egyik alapnyelvét beszélő németeket. Budapest még a századforduló idején is inkább tűnt német városnak, semmint magyarnak, bár a német lakosság száma ekkor már csak egyharmadát tette ki a főváros össznépszségének. Viszont ez volt az ország központja, az itt nyomtatott sajtótermékek hatása vidékre is eljutott, s ezáltal nyelve is hatott a vidéki nyelvhasználókra.

E nyelvi környezet különös sajátosságát az adja, hogy együtt van meg benne a németes hatás és a teremtő fantázia. S e kettő együtt teszi a kor vidéki magyar beszélője és átlagértelmiségije számára furcsává és érthetetlené a **budapesti szlenget**. Ugyanakkor viszont a vidékről ideseregülő, főként az építkezéseken napszámosként dolgozó falusiak számára egyáltalán nem jelent „nyelvi romlást” az itt kialakuló argó. Elfogadják, gyakorolják, a maga természetességében használják ezeket a szavakat és kifejezéseket.

A Magyar Nyelvőr szerepe ► A „germanizmusok” túlburjánzása miatt az Akadémiának az volt a célja, hogy egy nyelvvédő lapot adjon ki. A *Magyar Nyelvőr* alapításától kezdve (1872) rendíthetetlenül harcolt a szabálytalan szóalkotások, a németes kifejezések ellen és a helyes képzésű magyar szavakért. De a Simonyi Zsigmond szerkesztette *Magyar Nyelvőr* a 20. század első két évtizedében már nem rekesztette ki a budapesti nyelv vadhajításait sem, hanem megpróbálta megérteni, integrálni. A lassacskán kialakuló **budapesti köznyelv** tehát heterogén elemekből hozott létre egy **normatív**, egyre inkább vonzással és tekintéllyel rendelkező változatot.

A pesti nyelv az irodalomban ► Az irodalmi és a népnyelv a 19. század közepétől erőteljesen kezdett közeledni egymáshoz, s megindult a **nyelvi egységesülés**, más szóval a sztenderdizáció folyamata a városi polgárság körében, kialakult a **városi népnyelv**. Szép Ernő *Lila ákaca* és Molnár Ferenc *Liliom* című műve tett első között kísérletet a pesti nyelv irodalmi körökbe való beemelésére. Kialakult a budapesti

köznelv legismertebb változata, ami a kávéházi értelmiség, az írók, újságírók révén terjedt el. Ez a nyelvhasználat köszön vissza Karinthy Frigyesnél, Szép Ernőnél, Heltai Jenőnél.

A 20. századtól napjainkig ► A 20. század közepére közel kétmillióra növekvő Budapest egységes mintaadóvá vált a köznyelvi kiejtés szintjén (pl. az *ë* hiányában), új szavak elterjesztése szintjén (pl. a sportnyelv megmagyarosítására tett törekvések a 30-as évektől), új szlenges elemek megteremtésével és elfogadtatásával.

Ebből a városi népnelyvből származik a **művelt köznyelv** eszménye, mely mindenkitől megköveteli ennek ismeretét és használatát a formális helyzetekben (nyilvános beszéd, oktatás, állaspályázat stb.). A „helyes magyarság” 20. századi eszménye a 21. század nyelvhasználatában gyakran sérül az önkifejezés korlátlan szabadsága által. Az elektronikus kommunikáció adottságai ugyanis kitérítik az egyének nyelvformáló lehetőségeit. Új nyelvi formák: divatszavak, kifejezések jönnek létre, és kerülnek be gyorsan a köznap használatba. A nyelvújítás új korszakába léptünk, mind a költői nyelv, mind a hétköznapi nyelvhasználat területén.

Kérdések, feladatok

- 1. A következő szavak az utóbbi évek divatszavai közé tartoznak. Milyen trendi kifejezésekkel bővítenéd a sort?
crushom	'kiszemeltem'	adom	'nagyra értékelem'	trollkodik	'szándékosan zavart kelt'
- 2. Hogy neveznéd ma az *arszlánt*? Nézz utána ennek a kifejezésnek, majd gyűjts szinonimákat rá!
- 3. Fogalmazd meg néhány mondatban az *internetfolk-lór*, és a *kommenthuszár* kifejezések jelentését!!

Gyakorlás

„Hogy ez itt mi a kezemben? Ez, fiam, Madách szerkesztő úrtól »Az ember tragédiája« népszínmű, harminc felvonásban, nem tudom, hogy került hozzám, unalmamban bevettem az egészet, és most azon vagyok, nem lehetne-e mozik csinálni belőle, persze rendes dolgot, link alapon. Nem emlékszel rá, miről szól? Hát kérlek alássan, egy Ádám nevű pitiáner a főgyerek benne, akivel végig mindenféle pech történik. Ez először a Paradicsom lokálban van szerződve – csak röviden mondom el –, jön az angyal, hogy mindent lehet, de a tudás fája meg a bölcsesség fája fiatalra van állítva. Ádám nem bánna, de a mamuska murgázni kezd, hogy ő pont arra pali. Lucifer, aki szintén bukik rá, hogy minél nagyobb zrí legyen a dologból, bedumál nekik, hogy csak egyenek belőle.

Mármost csak hagyják magukat falhoz állítani, a tatát mamuskával együtt kiteszik a lokálból, mire kezdődik az egész világtörténelem. [...] Szóval, én már nem tudom, miket dumál még, elég az hozzá, hogy mindenféle tudományokban kezd utazni, talán ott csinál valami haupttrefft. Közben nyugodtan folyik doktor Háború, mindenki front dienesztes, nem lehet a szenvedések elől meglógni, Grey lefújja a békét, ellenben kenyér meg zsír fiatal.

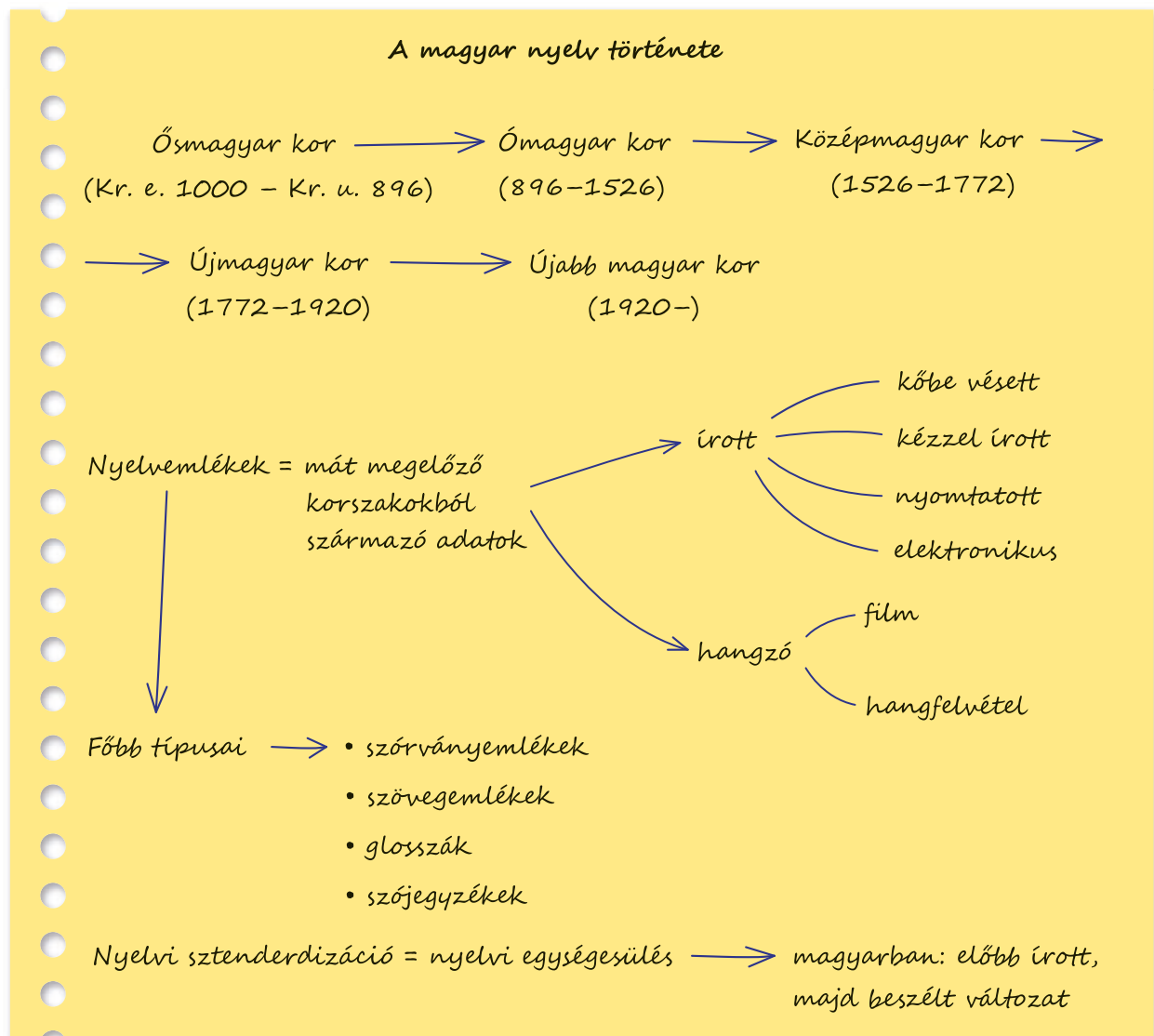
Hát egyszerre csak hallja, hogy valahol éppen a Marseillaise megy, táblás házzal, az emberek kezdenek megint murizni, doktor Lajos király nagy gőzbe van, Danton főszerkesztő úr fiatalra állítja az egész régi rendet, papuska és mamuska örülten murizik, hogy neki joga van az élethez, a kenyérhez – szóval doktor Egyenlőség. [...]

Tovább még nem olvastam, de mint okos gyerek, már most tutira veszem, hogy doktor Embernek most is pechje lesz, akár megcsinálja a forradalmat, akár nem – a forradalom éppúgy vízbe hagyja, mint doktor Abszolutizmus, akárhogy főzve van tőle, mivel hogy ő egy peches pitiáner, akiből sose lesz tutista, bis hundert Jahr. Ennek következtében tehát mi ketten, kedves tata, örülünk neki, hogy mi ketten okos gyerekek és link fiúk vagyunk, és hogyha Madách főszerkesztő úr erről a korról is megírta volna a maga nem tudom hányadik felvonását, doktor Világháborúról és doktor Békéről és doktor Világátalakulásról és doktor Forradalomról – ebben a felvonásban te, kedves tata, kedves kortársam Pesten, ezerkilencszáztizenhétben, bizonyosan nem te képviselnéd Ádámot és nem én képviselném Lucifert és Évát se képviselné az a mamuska ott, a korszón, a harmadik széken, az új hadicipókben – hanem egészen más valaki, aki nem okos gyerek és nem link fiú és nem link mamuska.”

(Karinthy Frigyes: Pesti nyelven. In: *Pesti Napló*, 68 [1917], 11.)

- 1. Gyűjtsd ki a szövegből azokat a kifejezéseket, amelyek nem illenek a mai köznyelvi normába!
- 2. Csoportosítsd ezeket aszerint, hogy közülük melyeket használunk ma is, és melyeket nem!
- 3. A ma már nem használt kifejezéseket helyettesítsd általad is ismert szleng kifejezésekkel, és írd át a szöveget „maira”!

A magyar nyelv története (összefoglalás)

1. Készíts egy gondolattérképet, amelyen összegyűjtöd, milyen érveket tanultál a finnugor nyelvrokonságról!
2. Készíts a főbb információkat, jellemzőket tartalmazó tanulókártyákat az egyes nyelvtörténeti korszakokról!
3. Írj vázlatot a nyelvújítás korszakáról! A következő elemek mindenképp szerepeljenek benne!

a korszak határai

főbb egyéniségei

céljai

módszerei

előzményei

jelentősebb viták

eredmények

Orlai Petrich Soma: Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly találkozásai, 1859

4. Hogyan zajlott a magyar nyelv egységesülése a 20. század végéig? Mutasd be néhány pontját!
5. Gyűjtsd össze, mi mindent tanultál irodalomból és magyar nyelvből a legfontosabb nyelvemlékeinkről! Írj egy-egy oldalnyi vázlatot, amelyben kiemeled a hozzájuk kapcsolódó fontos információkat!

A tihanyi apátság alapítólevele

Halotti beszéd és könyörgés

Ómagyar Mária-síralom

6. a) Nézz utána a következő nyelvemlékek történetéhez kapcsolódó kérdéseknek az interneten!
 - Vajon mi volt a legelső nyomtatott szöveg?
 - Melyik a legkorábbi ismert magyar nyelvű szerelmes vers?
 - Melyik az első időmértékes (hexameteres) magyar vers?
 - Melyik a legkorábbi nyelvemlékünk, amelynek készítőjét ismerjük név szerint is?
 - Melyik a magyar nyelv legkorábbi nyelvemléke?
 - Melyik az első teljes magyar bibliafordítás?
- b) Az a) feladatban szereplő nyelvemlékekről készíts egy-egy vázlatot a következő szempontok alapján!

megnevezés és rövidítés

a nyelvemlék típusa

a nyelvemlék keletkezési ideje

a nyelvemlék szerzője

III. NYELV ÉS TÁRSADALOM

„A nyelvet védeni nem elég akadémiai osztály vagy társaság. Önvédelemként kellene gondoskodnia róla minden magyarnak... Ennek a kis nyelvnek vagyok a rabja, börtönöm s egyszersmind összes lehetőségem, mint apró csillagról a fényt, ragyogtatnom kell. Ragaszkodásom a megmaradásom. Csak általa tudok örülni és szenvedni, bűneimet is általa követem el. Bízom erejében és mindenkori megújulásában. De azt is tudom, ha baj van vele, velem is, országgal is baj lehet... De mesterségem anyagát is érzékenyen kell szeretnem benne. Belőle kell alkotnom, és újjá kell alakítanom a nyelvet magát is.”

Ágh István

... Nyelv és élet

A második világháború után – korábban a Fertő tó melletti majorokban elszigetelten élő – kb. 8000 magyar nyelvű bérest beköltöztettek a környező észak-burgenlandi falvakba. Gaál Károly a *Kire marad a kisködmön?* című könyvében az alábbi történettel illusztrálta ennek következményeit:

„Egy alkalommal a Pálmajor egyik hajdani cselédasszonyával beszélgettem magyarul. Közben megérkezett mintegy 18 éves lánya, aki Bécsújhelyen (Wienerneustadt) volt fodrásztanonc. Anyját németül szólította meg, az magyarul válaszolt neki. Én is magyarul beszéltem, és nekem is németül válaszolt. Megkérdeztem, hogy miért teszi ezt, nem tud már jól magyarul? Erre szinte hisztérikusan kiabálva adta meg a választ: »Hagyja azt a magyart! Életembe egy szót se. Egy szót se! Ha beszél valaki, úgy csinállok, mintha nem érteném meg. A legényem se tudja. Elég volt a cselédnyelvből. Mindjárt azt mondják, hogy én is cseléd vagyok!«

(Gaál Károly: *Kire marad a kisködmön? Adatok a burgenlandi uradalmi béresek elbeszélő kultúrájához.* Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1985. 60.)

A többnyelvűség egy másik esetét figyelhetjük meg az amerikai yaki indiánoknál:

„Az Arizona államban élő yaki (yaqui) indiánok egy csoportja háromnyelvű: a yaki mellett naponta használják a spanyolt és az angolt. Barber 12 fiatal férfi nyelvválasztási szokásait tanulmányozta a közösségben. A vizsgálatból kirajzolódott, hogy kizárólag indián nyelven érintkeznek otthon az idősekkel, saját korosztályuk tagjaival a yakit és a spanyolt használják, a gyermekekhez pedig csak spanyolul szólnak. Az angolt az iskolában, a munkahelyen és a hadseregben beszélik, ez azonban nem kizárólagos. Sok egyéb tényező is befolyásolja például munka közben, hogy éppen melyik nyelvet választják: a tevékenység, kik vannak jelen, vagy éppen hol tartózkodnak. A városi munkahelyeken például elképzelhetetlen a yaki nyelv használata.”

(Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. 89.)

1. A fenti szövegek alapján beszélgetsek nyelv és társadalom viszonyáról: mit jelent az, ha egy nyelvet „a cselédség nyelveként” tartanak számon? Mi lehet ennek a következménye?
2. A yakik esetében szerinted melyik nyelvnek van a legmagasabb presztízse? Indokold meg a választásodat!

Hogy is volt?

A nyelvtörténeti leckékben és történelmi tanulmányaid során is találkoztál már a nyelv és társadalom összefüggéseivel. A nyelvújítás például megmozgatta az egész magyar nyelvközösséget: írók, költők, politikusok érveltek verseikben, röpirataikban, beszédekben az anyanyelv szükségessége mellett, ugyanakkor létrejöttek azok az intézmények is (pl. a Magyar Tudományos Akadémia), amelyek az állam szintjén képviselték a nyelv ügyét.

Móricz, Mikszáth, Jókai regényeiben ugyancsak tetten érhetőek a nemesek, a polgárok, a gazdálkodó paraszt-

ság, valamint a nemzetiségek nyelvhasználata közötti különbségek, azaz megfigyelhető, hogy a különböző társadalmi csoportok és rétegek nyelvhasználata más és más.

A hazánkban élő nemzetiségek és a Kárpát-medencei magyar közösségek nagy része kétnyelvű: anyanyelvük mellett az adott állam nyelvét is beszélik – igaz, nem ugyanolyan szinten. Ebből az egyik az anyanyelv, a másik az államnyelv (kisebbségi helyzetben). Többnyelvűség esetén a harmadik pedig egy világnyelv. A két- és többnyelvűség előny, ezt hirdeti az Európai Unió, amely az 1 + 2 nyelv használatát tartja kívánatosnak.

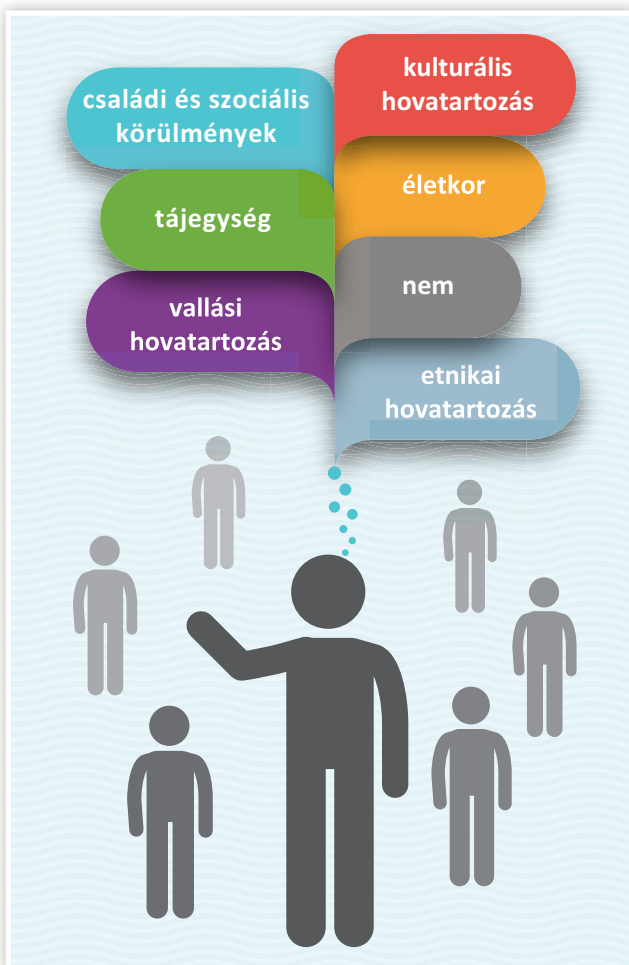
1. Hogyan határoznád meg az anyanyelv fogalmát? Mit gondolsz a két- és többnyelvűség előnyeiről?
2. Gyűjtsétek össze, hogy az osztály tagjai összesen hány nyelvet beszélnek (vagy tanulnak)! Milyen nyelveket szeretnétek a jövőben megtanulni? Miért?

Nyelv és társadalom

Mi az a szociolingvisztika? ► A nyelv és társadalom összefüggéseivel, az élő nyelv vizsgálatával foglalkozik a **szociolingvisztika** – a társadalmi vagy más néven társas nyelvészet.

Nyelvek és nyelvváltozatok a társadalomban ►

Egyetlen nyelv sem teljesen egységes, ami azt jelenti, hogy a nyelvek **nyelvváltozatok** formájában léteznek. A nyelv és a társadalom kapcsolata sokszínű. A társadalom befolyásolhatja a nyelv struktúráját és a beszélők nyelvi viselkedését is.

Egy óvodás másképp beszél, mint egy kamasz, és a kamaszok másképp beszélnek, mint a felnőttek. De nem csak életkori különbségek vannak. Ugyanúgy meghatározza az egyén nyelvhasználatát az, hogy mely vidéken, milyen családi és szociális körülmények között nőtt fel, mint a neme vagy az etnikai, vallási és kulturális hovatartozása.

A nyelvjárások megítélése ► A magyarországi nyelvjárásokat a **magyar nyelv területi változataiként** tartjuk számon. A társadalom nagy része a köznyelven kívül valamelyik regionális vagy helyi változatot is be-

széli, azaz **kettősnyelvű**. Ez azt jelenti, hogy képes váltani egyazon nyelv két változata között.

A nyelvjárások értéket hordoznak, amellel hogy hozzájárulnak a nyelv sokszínűségéhez, értékmentő szerepük is van, korábbi nyelvallapotokat rögzítenek. Nem elvesznek, hanem hozzátesznek (nagyon is sokat) a nyelvhez, amely csak velük együtt lehet teljes értékű. Sajnos néhány évtizeddel ezelőttig az oktatásban is leginkább nyelvi hibának tekintették a nyelvjárási alakokat, igyekeztek a gyerekeket lenevelni saját anyanyelv-változatuk használatáról. Emiatt nemzedékek nőttek fel úgy, hogy a nyelvjárásokat alacsonyabb rendűnek, nyilvános helyeken kerülendőnek tartották. Papp István *A magyar nyelvtan nevelőereje* című munkájában (1935) így írt az iskolai nyelvi megbélyegzés esetéről:

„A legelső dolog, ami a gyermeket meglepi az iskolában az, hogy az a magyar nyelv, melyet otthon tanult az édesanyjától, s melyet szülei, testvérei és játszótársai beszélnek, nem helyes, hanem szégyellnivaló. Minden erejét összeszedi hát, hogy egykettőre elfelejtse szülőfaluja paraszti beszédmódját, mely az első napokban annyi pirulást és lelki gyötrelmet szerzett neki. El is felejt hamar, s ha később felnőttkorában a gyermekkori anyanyelv hangja találja megütni fülét, rögtön feltámad lelkében az első iskolai napok szorongó, kellemetlen érzése. Ez az érzés fogja színezni lelkében állandóan szülőfaluja nyelvjárásának képét, s hogy megszabaduljon a kellemetlen emlékektől, igyekezni fog föl emelkedni gúnnal és megvetéssel. Meggondolták-e az iskola emberei, mit romboltak itt a növendék lelkében?”

(Papp István: *A magyar nyelvtan nevelő ereje*.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935. 16–17.)

Napjainkban már a – határainkon innen és túl írott – tankönyvek is úgy foglalnak állást, hogy nem szabad támogatni azt a korábbi pedagógiai gyakorlatot, amely szerint, aki nyelvjárásban beszél, az hibásan beszél, nem ismeri a magyar nyelvtani szabályokat.

A társadalom tagolódása ► A nyelvhasználatot tehát különféle tényezők befolyásolják, s a társadalmak ezek szerint tagolódnak **csoportokra**. A csoportokba olyan egyének tartoznak, akiket **azonos jegyek kötnek össze**: életkor, műveltség, foglalkozás, érdeklődési kör, vallás, azonos célok stb. Ha az egyén a csoport tagja akar lenni, akkor alkalmazkodnia kell az adott csoport normáihoz. Ezek a **normák** megszabják az emberi magatartást, és társadalmi szerepeket alakítanak ki, ami a nyelvhasználatban is tükröződik. Azt, hogy milyen szerepeket játszunk, a társadalom szerkezetében elfoglalt helyünk (státuszunk) is meghatározza, illetve befolyásolja.

Nemzeti nyelv, irodalmi nyelv, köznyelv, sztenderd

A nemzeti nyelv normatív változata – más megnevezéssel sztenderd – minden változat fölött áll, nevezzük köznyelvnek is. A **köznyelv** a mai szóhasználatban a közérthető és a tájnyelvi jellegzetességektől mentes beszéd- és írásmódot jelenti. A köznyelv kialakulásában meghatározó szerepet játszottak az irodalmi művek, valamint az a tudatos, irányított nyelvtervezési folyamat, amit nyelvújításnak nevezünk. A normatív nyelvváltozatok esetében az **irodalmi nyelv** megnevezés a köznyelvi norma kiművelt, magasabb esztétikai igényű változatát jelöli. Az irodalmi nyelv az eszményített, igényes, választékos, esztétikai értékeket hordozó nyelvváltozat. Elvileg a közszolgálati rádió és televízió nyelvhasználatát is idesorolhatjuk, bár a nézettség érdekében sokszor távolra kerülnek az ideálisnak tekinthető nyelvváltozat közvetítésétől.

Az *irodalmi nyelv* terminus azonban kissé félreérthető, hiszen nem a szépirodalom nyelvhasználatát, hanem a köznyelv igényesebb változatát értjük alatta, ezért, újabban inkább nyelvi eszményről, normáról és sztenderdről (régiben: standard) beszélnek. A nyelvi eszmény ideál és szabályrendszer, amely a beszélő közösség tudatában él az igényes, szép, választékos, esztétikai értéket is hordozó nyelvváltozatról. A **nyelvi norma** az úgynevezett igényes köznyelvnek megfelelő szabályrendszer. A sztenderd a norma gyakorlati megvalósulása.

A sztenderd létező, gyakorolt magyar nyelvváltozat, amelyet többnyire írott szövegekben használunk. Ezt tanítják az iskolákban. Szabályait, szókincsét nyelvtanokban és szótárakban rögzítik (kodifikálják). Ettől eltérnek az úgynevezett **nemsztenderd** nyelvváltozatok, például a nyelvjárások, a korosztályi nyelvváltozatok, a szleng vagy az argó. A nemsztenderd nyelvváltozatokat gyakran megbélyegzik (stigmatizálják).

A köznyelv informális, alacsonyabb regisztereket alkalmazó változatának szokásos magyar neve a **társalgási nyelv**. A **regionális köznyelv** kifejezést általában a

magyar nyelv nyelvjárási színezetű köznyelvi változatára használjuk, általában a vidéki városok lakosságára jellemző. Létrejöttét a belső vándorlás eredményezte, azaz a falusi lakosság városokba költözése. Azt, hogy meddig terjed a regionális köznyelv, és hol kezdődik a nyelvjárás, nem lehet pontosan meghatározni.

Az északkeleti nyelvjárás köznyelvformáló volta ►

A nyelvek tehát változatokban élnek, így a magyar nyelv is. Bizonyos történelmi időszakokban és kommunikációs helyzetekben azonban megjelenik az igény az egységesülésre. A magyar nyelv történetében a 16. századtól kezdődő időszakot a nyelvi egységesülés, az irodalmi és köznyelv kialakulása jellemzi. Valódi irodalmi nyelvről, illetve köznyelvről nagyjából a 19. század derekától kezdve beszélhetünk.

A nyelvi egységesülés főbb művelődéstörténeti okai:

- a magyar nyelvű írásbeliség terjedése;
- a 16–17. század hitvitázó irodalma, amely nagyot lendített a magyar nyelvű retorika fejlesztésén;
- a magyar nyelven alkotó írók, költők megjelenése;
- az első magyar nyelvtanok, szótárak összeállítása;
- magyar nyelvű újságok, folyóiratok alapítása;
- a magyar nyelvű színjátszás kezdetei és fejlődése;
- a nyelvújítási mozgalom hathatós tevékenysége.

Később a tömegkommunikáció fejlődése (a hangosfilmek, a rádió, a televízió, majd az internet elterjedése), valamint a tudatos és intézményes nyelvművelés, anyanyelvi nevelés tovább erősítette a nyelvi egységet. Mindennek azonban negatív mellékhatása is van: nevezetesen a területi nyelvváltozatok (nyelvjárások) visszaszorulása.

Az egyes országokban vagy egy központi nyelvjárás válik a későbbi köznyelv alapjává (például az olaszban Dante *Isteni színjátékának* toscanai nyelvjárása vált irodalmi nyelvvé), vagy több nyelvjárásból adódnak össze a köznyelv jellemzői. A magyar köznyelv kialakulásában mindkét jelenség kimutatható.

A magyar köznyelv valamilyen szinten szintetizálja a különböző nyelvjárásokat, de kijelenthető az is, hogy alapja az északkeleti nyelvjárás. Ez egyrészt azért alakulhatott így, mert ez a régió maga is igen sokszínű, és nyelvi jellegzetességeit tekintve több egyéb nyelvjárás sajátosságait ötvözi, másrészt viszont nem elhanyagolható tényező az sem, hogy az első – és a reformátusok által mai napig használt – teljes magyar bibliafordítás (Károli Gáspár, 1590) ebben a nyelvjárásban készült, valamint ebből a régióból származott, és ezt a nyelvjárást beszélte a nyelvújítási mozgalom – és a 19. század eleji magyar irodalmi élet – vezéralakja, Kazinczy Ferenc is.

► A Magyar Nyelv Múzeuma, Sátoraljaújhely-Széphalom

Kérdések, feladatok

- ▶ 1. Meséld el a társadnak három változatban, hogy mi történt veled tegnap: elsőként, mintha tényleg neki számolnál be, aztán úgy, mintha a szüleidnek, s végül olyan stílusban, mintha a tanárodnak mondanád el!
- ▶ 2. a) Hogyan jellemeznétek a tisztelet nyelvét?
b) Gondoljátok végig, kiket, milyen szituációban és nyelvi szinten tegeztek vagy magáztok!
c) Egy napig magázzátok a padtársaitokat! Írjátok le tapasztalataitokat röviden!
- ▶ 3. Gondolkozz el azon, hogy kik beszélnek angolul a világban, mikor és milyen célból használják (gondolj egyes szakmákra, intézményekre)! Gondold végig azt is, hogy kik beszélnek magyarul, mikor és milyen céllal!
- ▶ 4. Mit gondolsz az alábbi megnyilatkozásokról?

Gyeje, mama!

Hölgyem, magának bronhitise van!

Add ide aztat a könyvet!

A desszertvillát a tányér elé szokás felteríteni.

Ez nagyon swag!

- ▶ 5. Mi a különbség a következő fogalmak között?

nemzeti nyelv és irodalmi nyelv

irodalmi nyelv és köznyelv

norma és sztenderd

sztenderd és nemsztenderd nyelvváltozat

- ▶ 6. Már biztosan hallottad: „Beszélj normálisan!” Hogyan értelmezed ezt a felszólítást a most tanult ismereteid alapján?
- ▶ 7. a) Érvelj a következő versben kiemelt állítás mellett vagy ellen!

„Szólj, s ki vagy, elmondom. – – Ne tovább! ismerlek egészen.

Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.

Íz, szín, tűz vagyon a borban, ha hegyaljai termés:

Íz, szín, tűz vagyon a versben, ha mesteri mív.”

Kazinczy Ferenc: *Írói érdem* – 1810

- b) Olvasd el, és értelmezd Kazinczy teljes költeményét! Mi a mondanivalója napjaink emberének?

Gyakorlás

„Az európai típusú társadalmakban a nyelvre vonatkozó vélekedések és ítéletek legtöbbször a sztenderd nyelvváltozattal kapcsolatos. A sztenderd változat a nyelvészek szerint »értékét« tekintve ugyanolyan változat, mint a többi – pontosabban nyelvi rendszerét tekintve kevésbé szabályos, éppen mert a kodifikáció és a felé forduló kitüntetett figyelem miatt a nyelvi változások nehezebben mehetnek benne végbe. A sztenderdet azonban sokfelé azonosítják az adott nyelvvel, a nyelv egyetlen helyes formájának tartják. Ez részben a sztenderd változatok kialakulásával magyarázható: az európai sztenderdek a társadalmi elit nyelvhasználatából alakultak ki; pozíciójukat pedig különösen megerősítette a 19. században a nemzetállam eszméje – akkor vált a nemzet szimbólumává a nyelv.”

(Magyar nyelv. Főszerk.: Kiefer Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. 981.)

- ▶ 1. Mi adja a sztenderd nyelvváltozat különleges jelentőségét?
- ▶ 2. Miért volt különleges szerepe a nyelvnek a 19. században? Mikor lett hivatalos nyelv a magyar? Elevenítsd fel a hivatalossá válás hosszú küzdelmét!

... Nyelv és élet

„Minden nyelv változatokban él. A nyelvváltozatok a nyelvek létezési formái [...] ezek összefüggnek egymással, s közös szerepkörük mellett vannak egyedi funkcióik is. A »hány magyar nyelv van?« kérdésre a válasz egyértelmű: egy magyar nyelv van. A válasz azon nyelvek esetében különösen is egyértelmű, amelyek a környező nyelvektől feltűnően eltérnek (mert nem rokonok). A magyar ezek közé tartozik. Így hát, ha valamely magyar nyelvváltozat nagyon eltérne a többitől, akkor sem lenne kétséges hovatartozása, mert így is közelebb állna a magyar nyelv változataihoz, mint bármely más, nem rokon nyelv bármely változatához. [...]

A művelt emberek választékos nyelvhasználata mindenütt – ha van – a kiemelt jelentőségű, központi szerepű nyelvváltozaton, a köznyelven alapul. Amikor egy nyelv egységének megőrzéséről van szó, akkor a köznyelv egységére gondolunk. A köznyelv egysége megőrzésének szándéka és az érte való munkálkodás társadalmi igény és feladat, amelynek célja gyakorlati: a nyelvközösség tagjai közötti (anya)nyelvi kommunikáció – nyelvi oldalról – minél zökkenőmentesebb biztosítása. [...] Több magyar nyelv kialakulásának, tehát a magyar nyelv állami változatai önállósulásának például nincsenek reális esélyei. A magyarországi nyelvhasználatból való kapcsolattartás [...] ezt lehetetlenné teszi.”

(Kiss Jenő: *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 112–113.)

Az idézet alapján gondold végig, hogy te és szűkebb környezeted (családod, barátaid) milyen nyelveket, nyelvváltozatokat beszéltek!

Hogy is volt?

A magyar nyelvközösség a magyar nyelvet beszélők közösségét jelenti, bárhol is éljenek a világban. A Föld mintegy 5000–6000 nyelve között a beszélők számát tekintve a magyar benne van az első ötvenben. A teljes nyelvközösséget az összetartozás egysége jellemzi (minden tagja beszél magyarul), ám azon belül a sokféleség (sokan sokféleképpen beszélnek magyarul) is igaz rá. A magyar nyelvközösség az egységen belül több szempontból tagolódik. Egyrészt aszerint, hogy a nyelvközösség tagjai hol élnek (kisebbségi vagy többségi

helyzetben van-e a nyelv), másrészt anyanyelvváltozatuk és kapcsolathálózatuk szerint, valamint az irodalmi nyelv és a többi nyelvváltozat értékszempontja szerint.

(Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest, 2000. 142–143. alapján)

1. Hogyan tagolódhat a nyelv?
2. Hogyan rétegződik a magyar nyelv?

Egy nyelv – több nyelvváltozat

Ahogy arra már korábban utaltunk, nyelv és társadalom kapcsolata szoros, egymástól elválaszthatatlan. Az emberek nyelvhasználatát a társadalom által befolyásolt tényezők határozzák meg. Maga a társadalom is sokszínű emberek halmaza, különböző rétegekre tagolódik – munkahelyi pozíció, nem, kor, iskolázottság, származás szerint –, ehhez hasonlóan a társadalom különböző rétegeihez tartozó emberek nyelvhasználat is eltér egymástól. A beszélők különböző csoportokhoz tartoznak (nők, orvosok, természetvédők, sielők, vallásos emberek stb.), de a csoporthoz tartozásnak feltétele van, figyelembe kell venniük a társadalom mindenkori normáit, és igazodniuk kell a csoportnormákhoz. Mivel szinte

mindannyian több különböző csoporthoz tartozunk, így több csoport szokás- és normarendszerét is megismerjük. Ez azt is jelenti, hogy anyanyelvünk különböző változatait használjuk naponta. Másképpen beszél valaki a családjával, a főnökével, a beosztottjával, az orvossal vagy egy hivatalnokkal. Nyelvváltozatainkat az alkalomhoz, a helyzethez, az időhöz, a beszédpartnerekhez igazítjuk.

Minden nyelvre jellemző, hogy földrajzilag (vízszintesen, tájanként) és társadalmilag (függőlegesen, szociológiai szempontból), valamint a beszédhelyzeteknek megfelelően stílus szempontjából tagolódik az alábbi táblázat szerint.

A magyar nyelv változatai ►

A NYELVVÁLTOZATOK ÖSSZESEN: A NEMZETI NYELV	
Normatív nyelvváltozatok:	- irodalmi nyelv: főleg írott változat (a legigényesebb nyelvváltozat) szépirodalmi nyelv, sajtónyelv, értekező próza, esszényelv - közn nyelv: főleg beszélt változat - színpadi nyelv, regionális nyelvváltozatok, utcanyelv
Területi nyelvváltozatok: nyelvjárá sok	- dialektusok: a 10 nagy nyelvjárási régió és azok változatai (nyugat-dunántúli nyelvjárási régió, közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió, dél-dunántúli nyelvjárási régió, déli [régebben dél-alföldi] nyelvjárási régió, palóc nyelvjárási régió, Tisza–Körös vidéki nyelvjárási régió, északkeleti nyelvjárási régió, mezőségi nyelvjárási régió, székely nyelvjárási régió, moldvai nyelvjárási régió) - helyi nyelvjárá sok
Társadalmi nyelvváltozatok: csoportnyelvek	- szaknyelvek (főleg foglalkozások szerinti írott és beszélt változatok: pl. orvosi, informatikai, mérnöki, jogi szaknyelv, kismesterségek nyelve) - hobbinyelvek (szabadidős elfoglaltságok nyelvváltozata: pl. legó, sí, via ferrata, vívás, néptánc, kézilabda, kosárfonás, programozás) - életkori nyelvváltozatok (gyermeknyelv, diákn nyelv, ifjúsági nyelv) - argó (tolvajnyelv, jassznyelv) - szleng

Nyelvi sokszínűség

A nyelveknek számos nyelvhasználati módja, egyének-csoportok által beszélt kódja, azaz **nyelvváltozata** van. A társadalomban minden nyelvváltozatnak meghatározó szerepe van. A nyelvváltozatok sem egységesek. A nyelvváltozatokat a magyar nyelv esetében **többnyire a szókészlet különbözteti meg** egymástól. A szókészlet rétegződést meghatározó legfontosabb tényezők: a földrajzi, társadalmi hovatartozás, a foglalkozás, az életkor, a magatartás, az adott kommunikációs helyzet (szóbeliség, írásbeliség, témakör). Vannak olyan vizsgálatok, amelyek ezen túl még a nem vagy a politikai hovatartozás alapján is megkülönböztetnek nyelvváltozatokat.

A hivatali nyelvben például német mintára a beszélt nyelvhez képest sokkal több személytelen szerkezetet (pl. *átadásra került, felvételt nyert, intézkedés történt*) és névutós szerkezetet használunk (pl. *vonatkozásában, tekintetében, tárgyában, kapcsolatosan*). Ezeknek az úgynevezett terpeszkedő kifejezéseknek a gyakori

használata feleslegesen terjengőssé teszi, bonyolítja a nyelvhasználatot, és nehezíti a megértést.

A normatív nyelvváltozatok sokszínűségére, de megosztottságára utal a sajtónyelv is, amely a rendszerváltásig igényesnek és egységesnek volt mondható, azóta azonban differenciálódott, és bizonyos rétege (leginkább a bulvársajtó, illetve a kereskedelmi média) egyre kevésbé felel meg az irodalmi nyelv, az igényes nyelvhasználat normarendszerének. Sokszor a nyelvi-stilisztikai eltérések az egyes rovatokon belül is tetten érhetők (pl. kulturális, gazdasági, sport). Ez a differenciáltság jellemzi a teljes médiát.

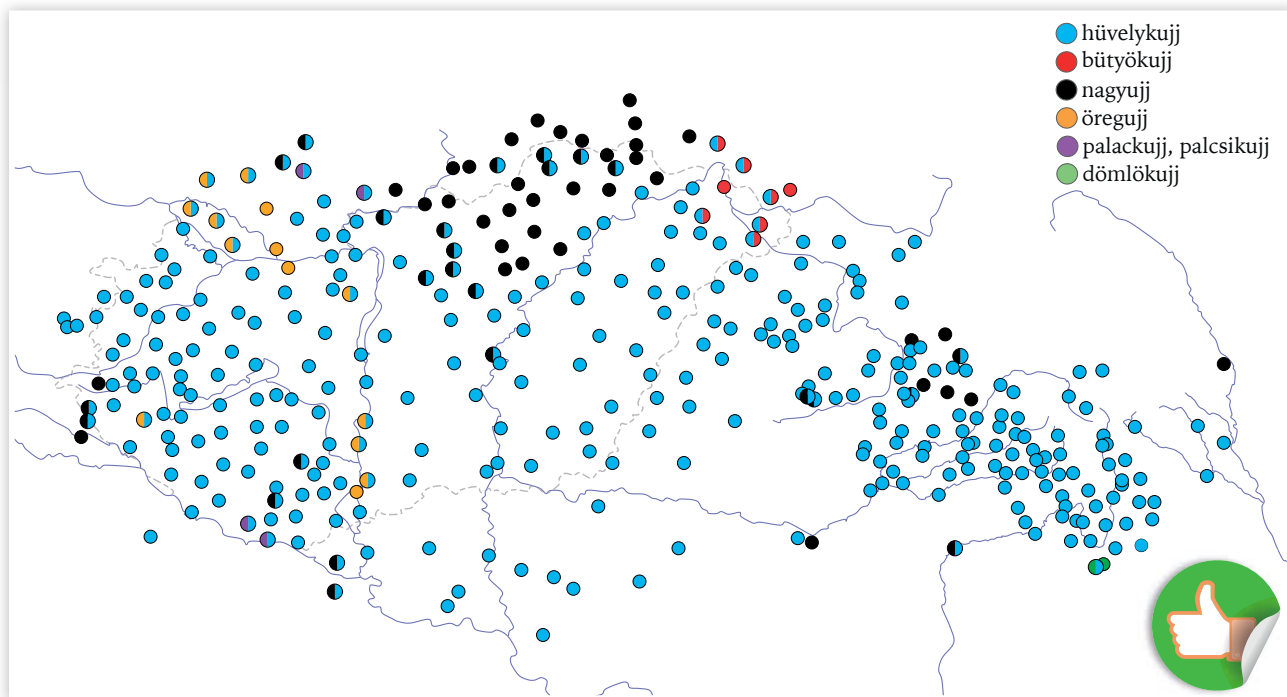
A nyelvváltozatok osztályozása ► A nyelv **vízszintes (dialektus)** és **függőleges (szociolektus)** tagolódásánál részletesebb osztályozással él a szociolingvisztika. A következő szempontokat veszi figyelembe: beszédhelyzet, beszédpartner, beszédváltozatok értékelése, beszélők szempontja. A beszédhelyzet függ-

vényében ugyanazon beszélő különbözőképpen beszélhet. Kötetlenül beszélünk otthon, baráti társaságban, de máris kötöttebb lesz a beszédünk, ha „szerepelni” kell. A beszélők a beszédpartnertől függően is különbözőképpen beszélnek. Ennek legnyilvánvalóbb megnyilatkozása a köszönés és a megszólítás. Tucatnyi szabálya van annak, hogy valakit miként szólítunk meg. Például ilyen társas szempontok a következők: nem (férfi–férfi, férfi–nő, nő–férfi, nő–nő), kapcsolat (alárendelt–fölérendelt), életkor (felnőtt–gyermek), kapcsolatjelleg

(bizalmas – nem bizalmas) stb. A beszélők nyelvjárási, regionális, de azoktól független társadalmi különbségek szerint is eltérően, tehát nem egyetlen rendszer szabályai szerint beszélnek.

A különféle beszédváltozatok értékelése is mutat szabályszerűségeket. A nyelvhasználók nyelvi sztereotípiáik (ismereteik, előítéleteik) alapján néhány másodperc alatt véleményt alakítanak ki a beszélőről: melyik társadalmi csoport tagja, mennyire kedves, intelligens, meggyőző stb.

A vízszintes tagolódás egy példája ►

Forrás: www.bihalbocs.hu. Készítette: Vargha Fruzsina Sára

A csoportnyelvek

A nyelv vízszintes, azaz területi tagolódása szerint: nyelvi csoportot alkotnak az egy-egy nyelvjárást beszélők (dialektus). Ez lehet egy-egy falura érvényes „kis csoport” vagy akár egy egész tájegységre kiterjedő, több nyelvjárásból álló nyelvjárásterület is. **A társadalom függőleges rétegzettsége szerint** (foglalkozás, életmód, életkor, anyagi helyzet, iskolázottság stb.) **csoportnyelvekről**, azaz **szociolektusokról** beszélünk. Biztosan tapasztaltad már, hogy másképp beszél egy tanár, egy piaci árus, egy informatikus, egy orvos, egy nyugdíjas vagy egy óvoda. Nyelvi szempontból elkülönülő csoportnak rendszerint azt tekintjük, amelynek a kommunikatív érintkezésében (nyelvhasználatában: beszédben, írásban) a **köznnyelvtől és más csoportoktól eltérés** mutatható ki.

Nagyon sokféle csoportnyelv képzelhető el. Úgynevezett „kiszélesített csoportnyelveknek” nevezhetők

a **rétegnyelvek**, **nemzedéknyelvek** vagy az egyes **etno-kulturális csoportok** (például magyarországi romák) nyelvhasználatára. A csoportjellegű szövegekre az jellemző, hogy nyelvi jegyeik feltűnően utalnak a beszélő társadalmi hovatartozására. Egy beszélő több nyelvi csoporthoz is tartozhat egyidejűleg.

Példaként gondoljunk egy 21 éves, csillagásznak tanuló, Budapesten született egyetemistára, aki kora miatt jól ismeri az ifjúsági nyelvet, elsajátította a csillagászati szaknyelvet, és a normatív nyelvhasználaton túl beszéli a budapesti regionális köznyelvet. Szabadidejében néptáncol és vív, így két hobbinyelv szókincsét is birtokolja. Édesapja közgazdász, édesanyja nyelvész, e két szakma szakszókincséből is sokat megért. Egyetemista társaival a szleng elemeit is használja. Tudatosan ki tudja választani a fenti nyelvváltozatok közül éppen azt, amellyel az adott helyzetben közösséget vállal.

Szaknyelvek ► A csoportnyelvek tipikus jellemzőit azonban leginkább a foglalkozások, mesterségek, szakmák és kedvtelések nyelvhasználatát mutatja. A szaknyelv (nevezik technolektusnak is) világos, összefoglaló megnevezése azoknak a csoportnyelveknek, amelyek azonos foglalkozásokhoz kötődnek. A hivatalosan ismert, bejegyzett (tanulható) szakmáknak sajátos nyelve alakult ki. Elég, ha beletekintünk egy autószerelési, informatikai, csillagászati, orvosi tankönyvbe.

A szaknyelvek az emberi munka igen fontos eszközei. Meghatározó szerepük van egyebek között a tudományos fejlődésben, a szakmai, kereskedelmi, diplomáciai kapcsolatokban, a használati utasítások fordításában. A szaknyelveknek **sajátos szókincse** van, **meghatározott terminológiája** és **szabályrendszere**. A művelt köznyelvtől főként abban különböznek, hogy nem jellemzi őket az érzelemkifejező, a felhívó vagy az esztétikai funkció. Az idegen nyelvből átvett kölcsönzések sokkal nagyobb számban vannak jelen a szaknyelvekben, mint bármely más nyelvváltozatban. Napjainkban a technikai fejlődés felgyorsulásával a szaknyelvek is gyorsabban változnak.

A nyelvészek elsősorban a visszaszoruló mesterségek, szakmák csoportnyelvére figyeltek fel, és igyekeztek dokumentálni. Például: kovács, bognár, kádár, szűcs, szíjgyártó, varga, csizmadia, molnár, takács, szűrszabó, gombkötő, fazekas, rézműves. De ugyanilyen fontos a most születő vagy a technológia miatt folyamatosan alakuló szakmák, illetve szakmai területek sajátos, sok tekintetben nemzetközi vonásokat mutató csoportnyelvének a kutatása is. Például ilyen területek: informatika, gasztronómia, sport, turizmus, szabadidőipar, avagy olyan új szakmák szókincse, mint például szociális munkás, gyorséttermi dolgozó, coach, mediátor, web-dizájnintervező stb.

Hobbinyelv ► A hivatalos szakmák mellett vannak az emberek egyes csoportjaira jellemző kedvtelések, foglalatosságok, hobbik, amelyeknek szintén **sajátos szókészletük** van. Az ilyen „nyelveket” gyakran nevezik hobbinyelveknek, másként: kedvtelések, foglalatosságok „nyelvének”. Jellemző, hogy az egy csoportba tartozók egymás közötti beszélgetését a kívülállók nem mindig értik (például a számítógépes játékokkal kapcsolatos kommunikáció érthetetlen a csoporton kívüliek számára).

Életkori nyelvváltozatok ► Az életkori nyelvváltozatok (diáknyelv és ifjúsági nyelv) egyik legfontosabb jellemzője a **társadalmi elkülönülés, az összetartozás megjelenítése** a nyelvhasználatban. Az ifjúság nyelve nem korlátozódik csak az iskolára, az iskolai élet elnevezéseire, hanem kiterjed az élet minden területére. A világhálónak köszönhetően különösen igaz ez. A mindennapokban az ifjúság változtatja leggyakrabban a nyelvét. A már megkopott nyelvi elemeket elhagyják, helyettük újabb, korábban talán nem is létező divatos kifejezések kerülnek be a nyelvhasználatba. Ti mai tizenévesként már nem is biztos, hogy értitek

a néhány évtizeddel ezelőtti fiatalok nyelvhasználatát. (Ki tudja például, hogy mit jelent *Gyorsan beburkolok valamit a talponállóban* mondat?) Valószínűleg értitek, de elavultnak érezhetitek a huszonévesek divatszavait (*lol, sirály, csácsumi*), és lehet, hogy mire ezt a könyvet olvassátok, már a *crush*, a *cringe* vagy a *flexel* sem lesz korszerű.

Az interneten használatos spontán (másodlagos) írásbeliség is csoportjellemzőket mutat. A fiatalok külföldi csoportjai kialakították saját internetes „nyelv-járásaikat” (a dialektus, szociolektus mintájára ezeket **digilektusnak** is nevezhetjük).

Szleng ► A csoportjellegű szövegek legelterjedtebb fajtája manapság a szleng. A szlenget elsősorban a társadalmilag elfogadott sztenderd nyelvi változattól való eltérés jelöli ki. A szleng olyan szociolektus, amelyet többnyire a sok időt együtt töltő, azonos érdeklődési körhöz tartozó kisebb csoportok használnak. Ezekben a csoportokban a közösen elfogadott nyelvváltozat használatát fontos összetartó szerepet tölt be, ugyanakkor a többiekkel való különbözőségüket is kifejezi. Oldott és közvetlen stílus, kreativitás, játékoság, kritikus hangvétel, gúny, szókimondás, folyamatos megújulás és nyelvteremtés jellemzi. Amíg az argó inkább az elkülönülés szándékát képviseli, addig a szleng használata sokkal inkább az együvé tartozás, az együttműködés, az együttérzés nyelvi-nyelvhasználatbeli kifejezése. Szilágyi N. Sándor írja: „Ha egy fiatal bekerül egy szlenget beszélő társaságba, akkor nagyon sok múlik azon, hogy ő maga szintén szlenget beszél-e, vagy sem. Ha igen, akkor a társaság nyomban befogadja, ha viszont nem, akkor a csoport tagjai ezt úgy értelmezik, hogy az illető nem egészen közéjük való.”

A szleng legtöbbször a beszédhelyezettel függ össze. Informális, bizalmas beszédhelyzetben (pl. egy oldott baráti társalgás során) mindenki szívesen használja a szleng sokszor vicces, vulgáris, találó elemeit.

A szleng leginkább feltűnő csoportnyelvi változata a diáknyelv, az iskolások szlengje. Eleinte leginkább az iskolával, tanulással kapcsolatba hozható szókincse tűnt föl, ám a felnövő nemzedékek egy ideje magukkal viszik, és az élet valamennyi területére alkalmazzák.

A szleng értékelése rendszerint megosztja a beszélőket. Egyesek a nyelv leépülését látják benne, míg mások éppen a nyelvteremtő erejét üdvözik, mivel friss szavakkal, szóképekkel, kifejezésekkel újítja meg a nyelvet.

A szleng nyelvi jellemzői ► A szlengre jellemző legfontosabb nyelvi vonások:

- **rendszerint érzelemleplező beszédmód:** szeretlek helyett *bírlak*; járok vele helyett *lógok vele*;
- **a közhasználatú szó helyettesítése mással:** lány helyett *csaj*; apa helyett *fater*, ő;
- **expresszív szinonimák:** száj helyett *csacsogó*, *bagóleső*, *kenyérleső*;
- **rövidítések:** *szuper* helyett *szupi*; örök harag helyett *örihari*; történelem helyett *töri*;

- **képszerűség:** 'sokat beszélő ember' *szövegláda*; 'ut-cán álldogálva vár' *szobroz*;
- **fokozások (túlzás vagy kicsinyítés):** *megy és jár helyett onon, vonszolja magát, elsöpör, elrongyol, sasszerűk, betolat, eltolja a biciklit*;
- **metaforahasználat:** *Miért kell folyamatosan kagylózni?*;
- **újfajta kifejező szólások, közmondások:** *Kevés vagy, mint dobostortában a ritmusérzék.; Nehogy már a banán hámozza a majmot!*

Korábban az volt jellemző, hogy a szleng a beszélők számára egyféle (választható) beszédmód volt a többi között, úgy is nevezték: kiegészítő beszédmód. Újabban azonban megfigyelhető a szleng terjedése például a médiában (sajtóban, rádióban, televízióban, interneten), s mintha egyre inkább széles körű, általánosan elterjedt beszédmóddá válna. Úgy tűnik, hogy kilép a csoportnyelvek kategóriájából, és beépül a köznyelvbe.

Argó ► A nyelvészetben a csoportnyelveken belül rendszerint külön tárgyalják az argót (másként: tolvajnyelv, jassznyelv), mert ennek a csoportjellemzőkön túl van még egy jellemző nyelvi tulajdonsága: a **titkosság**. Az argó azért jött létre, és azért változik gyorsan, hogy

beszélői egymással olyan közléseket tudjanak váltani, amelyet mások nem értenek meg. Ez a sajátos nyelvvaltozat leginkább a törvényeken kívül álló **csoport összetartozását fejezi ki**, és jellemzően **sok durva nyelvi elemet tartalmaz**. Magyarországon már a 18. századtól kezdődően megjelennek a zsvány nyelv gyűjteményei: a korabeli bűnügyi hatóságok állították össze elsőként a bűnözők sajátos kifejezéseinek szójegyzékét.

Familiáris nyelvhasználat ► A legszűkebb közösségeknek (családoknak, baráti társaságoknak, iskolai osztályoknak, csoportoknak) is lehet saját nyelvvaltozatuk, vagy legalább néhány olyan kifejezésük, amelyet csak ők használnak; vagy előfordulhat, hogy bizonyos köznyelvi szavakat olyan sajátos jelentésben használnak, amelyet csak ők értenek. Ezeknek a kis csoportoknak a sajátos nyelvi elemeit nevezzük **familiáris nyelvhasználatnak**.

Idiolektus ► A nyelvet minden egyes ember különbözőképpen használja. **Egyéni nyelvhasználatnak** vagy **idiolektusnak** nevezzük azon nyelvi elemek vagy fordulatok összességét, amelyek egy adott személy nyelvhasználatára speciálisan jellemzőek.

Kérdések, feladatok

1. Miért szükséges az anyanyelv szavainak folyamatos tanulása? Fogalmazz meg ezzel kapcsolatban 5 érvet, és fejtss ki szóban osztálytársaidnak!
2. Milyen nyelvvaltozatba sorolnád a következő szavakat? Természetesen egy-egy szó több nyelvvaltozatba, nyelvi kategóriába is besorolható! (Használj a 92. oldalon található táblázatot!)
3. A szókészlet rétegződésének egyik szempontja az életkor. Gyűjts olyan szavakat, amelyek jellemzőek egy-egy életkorra!
4. Válassz egy olyan hírt, amelyet napilapokban és a bulvársajtóban is megtalálsz! Hasonlítsd össze a két szöveg szóhasználatát, stílusát!
5. Származott-e már bármilyen nyelvi konfliktusotok abból, hogy nem értettetek meg egy szót pontosan? Beszéljétek meg tapasztalataitokat!
6. Egy hasonlat szerint a nyelvhasználat olyan, mint az öltözködés. Tehát ahányszor átöltözünk, annyi-szor újabb és újabb nyelvvaltozatot használunk. Írj le ilyen, a „nyelvi átöltöztetésre”, nyelvvaltoztatváltásra vonatkozó beszédhelyzeteket!
7. Alkossatok három-négy fős csoportokat, s minden csoport egy-egy tantárgy szakszókincséből gyűjt-sön össze legalább tíz példát! Beszéljétek meg ezeknek a szaknyelvi terminusoknak a jelentését, elemezzétek, mennyire pontosak, mennyire tanulhatók!
8. Mutasd be a saját hobbid nyelvét, magyarázd meg társaidnak az ismeretlen fogalmakat!
9. Gyűjtsetek sportnyelvi kifejezéseket a következő sportágakban: kosárlabda, futball, úszás, ökölvívás, öttusa! Nézzetek utána *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában*, hogy mikor kerültek a sportág szókincsébe az általatok gyűjtött kifejezések, majd állítsátok őket időrendi sorrendbe!

hangtörvény, észkombájn, üvegbeton, kurátor, csetresz, nanotechnológia, bekövet, dádá, karabiner, AutoCad, pendrive, makuka, sercli, Ptk.

ÉLETKOR	JELLEMZŐ SZAVAK
2–5 év	
10–12 év	
12–15 év	
30–40 év	
60–70 év	

- ▶ 10. Igazold vagy cáfold a következő, a szleng kapcsán tett nyelvészeti megállapításokat!

- A szlengben „ősi nyelvteremtő és nyelvmegújító erő van”.

(Bárczi Géza)

- Egyszerre van meg benne „a különbözős ösztönös vágya” és „a csoporthoz tartozásnak, a beavatottságnak a kifejezése”.

(Kovalovszky Miklós)

- A szlengben megmutatkozó „nyelvi játék és a spontán önkifejezés az emberekre jellemző ősi vonás”.

(Eric Partridge)

- ▶ 11. A szleng folyamatosan gyarapodik a szaknyelvekből is. Ezt bizonyítják az alábbi példák is.

Kiütést kap – az orvosi nyelvből
Rástartolt a srácra – a sportnyelvből

Gyűjts te is hasonló példákat!

- ▶ 12. Beszéljess a szüleiddel, nagyszüleiddel a fiatalokokról, munkájukról! Készíts olyan szószeretetet, amelyben bemutatod az általuk használt csoportnyelvi jellemzőket, illetve szlenget! Használd a *Retró szótárt*!

- ▶ 13. Azonosítsátok a képeken látható beszédhelyzeteket, határozzátok meg a kommunikáció tényezőit! Milyen csoportnyelvekre jellemző kifejezések kerülhetnek elő ezekben a beszédhelyzetekben?

Gyakorlás

„Bizonyos fogalmak s az őket jelölő szavak is felekezeti kötöttségűek, s elsősorban a felekezeten belül használják őket. Ilyen a római katolikus *bencés*, *elsőáldozó*, *ministrál*, *úrfelmutatás*, a protestáns *konfirmál*, *konfirmándus*, *presbíter*, a zsidó *pászka*, *sábesz*, *tóra*. Vannak olyan azonos vagy lényegében azonos fogalmak is, amelyeket felekezetenként eltérő szóval jelölnek, mint például (elől a római katolikus, utána a protestáns megfelelő áll): *mise*: *istentisztelet*; *miseruha*: *palást*, *Luther-kabát*; *plébánia*: *parókia*; *plébános*: *lelkész*, *tiszteletes*, vagy a köszönésformák: *Dicsértessék a Jézus Krisztus!*; *Áldás, békesség!* (református), *Erős vár a mi Istenünk!* (evangélikus).”

(Kiss Jenő: Társadalom és nyelv. In: *A magyar nyelv és irodalom enciklopédiája*. Főszerk.: Sipos Lajos. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 233.)

- ▶ 1. Mit jelent a *felekezet* szó?
- ▶ 2. Gyűjts össze olyan szavakat, amelyek az egyházi szertartások vagy ünnepek szakszókincséhez tartoznak!

... Nyelv és élet

„Nyeletlenkedő székely kölkök! Bizonyára ismeritek a Micimackót. Egy angol bácsi írta, és nagy humoristánk, Karinthy Frigyes fordította magyarra. Node, hogy ti is értsétek, és hirdesse az ősi góbé virtust, ne csak az angol meg magyar számárságokat, Málna András Alajos, csíkszentgölöncséri tanító bácsi átültette nektek székely nyelvre is. [...]

Alig es pitymallott, hogy Misimackó kitüsténkedett a dunyha alól. Fáin, hímzett harisnyanadrágot cibált magára, met rendes székely medve nem menyen ki csóré popsival az erdőbe, mint a pestiek. Vasalt ing, lájbi, hosszú szárú csizma, rendesen megpucolva, pörge kalap, árvalányhajjal, szóval ahogy kell. Még a bajsát es megpödörte egy csepp suviksszal. A csizmaszárba bécsúsztotta a kacorbicskát, met sosem lehessen tudni, mi minden történik.

Azzal kilépett a Gölöncséri Pagonyba, hogy ő aztán most rendet csál, met a vacakságból elég vót.

Egyenest a méhekhez tartott. Dógoztak az istenadták, hogy majd meg szakattak belé, csak úgy csepegett róluk a verejték. De azétt ők es vasalt csíkos ingbe vótak, met a székely mán csak így dógozik.

Mikó látták Mackó uramat, megálltak az iparkodásban s nézegették nagy csúful, met rögtön tutták, hogy mit akar.

– Adjon Isten magiknak szép jó reggelt! – emelintette meg Misimackó a pörgekalapját, ahogy illik. – Aztán azt akartam magiknak mondani, hogy eztántól arrafelé többet nem leszen herregés meg acsarkodás, ha gyüvek a mézér, met istenuccse csúfot csálok magikból, értik-e?

– Hanem aztán ugyanbiza mivel csálja kied azt a csúfot? – vihogtak a méhek. – Ejszen megint azzal a rozdsákacorbicskával mind nyeletlenkedik, mint a múltkoriban? Vette-e észre, hogy nekünk küssebb ugyan a bicskánk, de ezerszer annyian vagyunk?

– Há nem mondom, észrevettem – vigyorgott huncutul a bajsza alatt Misimackó –, hanem magik meg észreveték-e, mekkora bühnagy permetezőgépet cepeltem haza a tegnap a brassói Praktikerből? No, Isten álgya magikat!”

(Orbán János Dénes: Első és egyetlen fejezet, melyben Misimackó rendet csál a Gölöncséri Pagonyban. In: Uő.: *Alkalmi mesék idegbeteg fölönötteknek*. Erdélyi Híradó Kiadó, Kolozsvár, 2012. 15–17.)

1. Szépirodalmi művekben már többször találkozhattál nyelvjárási elemekkel. Értelmezd a szöveget, keresd meg, milyen nyelvi eszközöket kölcsönöz a székely nyelvjárásból az író! Használd az interneten található székely-magyar elektronikus szótárakat, és készíts magadnak szójegyzéket a most elolvasott szövegből!
2. Keress rá valamely videómegosztó oldalon a székely nyelvleckékre, és hallgasd meg!

Hogy is volt?

Korábban tanultuk, hogy a nyelvek nyelvváltozatok formájában léteznek, így egyetlen nyelvről sem mondható el, hogy teljesen egységes. A nyelv sokszínűségét tapasztalhatjuk meg, amikor egy debreceni vagy egy hollókői ember beszédét hallgatjuk, de azok is különféleképpen nyilvánulnak meg, akik eltérő társadalmi réteghez, (foglalkozási) csoporthoz vagy nemzedékhez tartoznak. Az egykor főképp állattenyésztésből és földművelésből élő magyar falusi közösség teljesen átalakult; az elvándorlás, a gazdasági fejlődés és az iskolázottság mértékének növekedése a nyelvhasználatban is változásokat indított be.

Ismertek olyan kifejezéseket, amelyek csak bizonyos tájegységekre jellemzők? Gyűjtsetek ilyen szavakat!

A nyelv területi tagolódása

A nyelvtudomány vízszintesnek nevezi a nyelv területi, azaz nyelvjárásokra való tagolódását. **Nyelvjárásnak (dialektusnak)** egy adott földrajzi területen élő társadalmi csoport sajátos nyelvhasználatát nevezzük.

A 19. század második felétől kezdtek el a nyelvjárások visszaszorulni, mert nagymértékben felgyorsult a gazdasági fejlődés, az iparosodás, a fokozódó belső migráció, s az elmúlt évtizedekben a televízió, a rádió, az újságok és az internet van nagy hatással a nyelvhasználatra. Ez a hatás pedig háttérbe szorítja a különbözőségeket, és erősíti a köznyelv használatát.

Mivel foglalkozik a dialektológia? ► A **dialektológia** nyelvjárások (dialektusok) kutatásával foglalkozik. A kutatók eredetileg a gazdálkodó életmódot folytató falusi ember nyelvhasználatát tanulmányozták hangtani, alaktani és lexikai szempontból, s ezen túl a nyelvjárási jelenségek földrajzi elterjedését vizsgálták. Napjainkban a dialektológusok azt is feltárják, hogy a falun élők milyen mértékben képesek megőrizni elődeik nyelvét, emellett a városban élők által beszélt nyelvet is tanulmányozzák.

Manapság a technika fejlődésének köszönhetően fejlődött ki a számítógépes dialektológia. Az eddig elkészült **nyelvatlaszok** digitalizálásával könnyebben lehet összehasonlítani és színes térképeken szemléltetni a nyelvi jelenségeket.

A nyelvatlaszok ► Az eddigi legnagyobb vállalkozás *A magyar nyelvjárások atlaszá*nak elkészítése volt. A magyar nyelvtudomány első nemzeti atlaszának adatait 1949 és 1964 között gyűjtötték nyelvészeink.

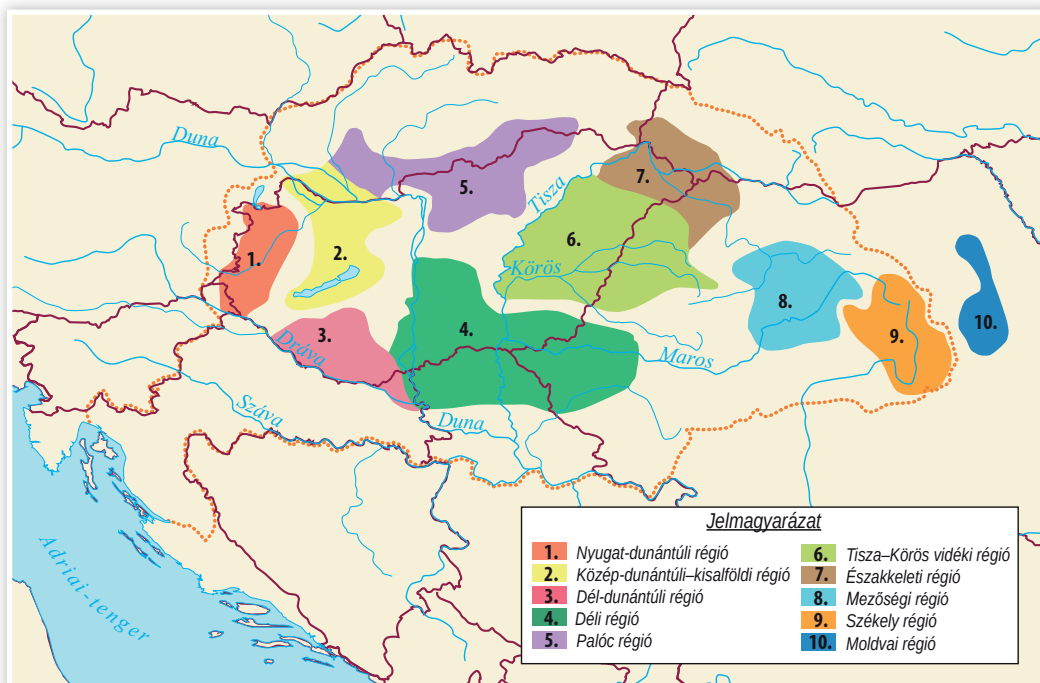
Az atlasz anyagának gyűjtése a teljes magyar nyelvterületen folyt, azaz nyolc ország 395 kutatópontján (ebből 68 esik az országhatáron kívül) összesen 12 560 adatközlőt kérdeztek meg. A nagyatlasz összesen 1162 térképéből 617 (53%) lexikai, 365 (31%) morfológiai és 189 (16%) fonetikai adatokat tartalmaz.

2010-ben kezdődött el az *Új magyar nyelvátlasz* gyűjtése a magyar nyelvterület 186 kutatópontján (Magyarország: 100, Románia: 40, Szlovákia: 26, Szerbia: 6, Ausztria, Horvátország és Ukrajna: 4-4, Szlovénia: 2), kutatópontonként tíz adatközlővel. A kutatás során a terpmunkások 268 kérdésre épülő szövegfelvételt készítettek. Az adatok feldolgozása jelenleg is tart.

A nyelvjárási régiók ► Egyes országokban (pl. Németország, Olaszország, Ausztria) bizonyos nyelvjárások között oly nagyok a különbségek, hogy a beszélők nem értik meg egymást. A magyar nyelvterület viszonylag egységesnek mondható, de a magyar nyelvjárásokra is igaz, hogy **mind hang- és morfémaállományukban, mind szóképletükben különböznek** egymástól. A peremvidék nyelvjárásai, köztük például a moldvai csángó oly sok archaikus sajátosságot és román kontaktusjelenséget hordoz, hogy a szavak szintjén nem mindent értünk belőle.

A teljes magyar nyelvterületet összesen **10 nagy nyelvjárási régióra** oszthatjuk:

1. nyugat-dunántúli, 2. közép-dunántúli–kisalföldi, 3. dél-dunántúli, 4. déli (régebben dél-alföldi), 5. palóc, 6. Tisza–Körös vidéki, 7. északkeleti, 8. mezőségi, 9. székely, 10. moldvai csángó nyelvjárások. A nyelvjárási régiók szinte mindegyike átnyúlik a határon, s három közülük teljesen a mai Magyarország határain kívül esik.

A nyelvjárások sajátosságai ► Most azokat a nyelvjárási jelenségeket mutatjuk be, amelyeket a legkönnyebben felismerünk, mert eltérnek a sztenderdtől. A nyelvjárások magánhangzórendszere két hanggal gazdagabb a köznyelvénél: a zárt *ē*-vel (középső nyelvéllású, magas hangrendű) és a palóc nyelvjárásban használatos hosszú *ē*-vel. A zárt *ē* hangot a magyar nyelvterület nagy részén használják, csak a moldvai régió északi részén, a mezőségi és az északkeleti régióban nem ismerik (bár *ī* kettőshangzóban itt is előfordul).

Szinte mindenki által ismert hangtani jelenség az *ő*-zés (*őszik*, *embör*, *lőszök*), leginkább a déli nyelvjárásterületen jelenik meg ott, ahol a többi nyelvjárásban zárt *ē*-t ejtenek. Előfordul *ő*-zés a dél-dunántúli régió egyes területein is.

A Mezőség jellegzetessége, hogy *o* helyett *a*-t ejtenek: *szaba* 'szoba', *razs* 'rozs', *sak* 'sok', *mast* 'most', *magyaró* 'mogyoró', de használják a *megyen*, *teszen* igealakokat is, ez utóbbi az északkeleti nyelvjárásban is használatos. Északkeleten záródó kettőshangzókat is hallhatunk, azaz az *ó*, *ő*, *é* helyén *ou*, *öü*, *eé*, *ēi* diftongusokat ejtenek az emberek (pl. *szép* ~ *szeép* ~ *szēip*, *volt* ~ *voūt*).

Az *í*-zés a palóc nyelvjárásokban, a Dunántúl északi részén és a Tiszántúlon figyelhető meg, itt az *é* helyén *í* jelenik meg: *nígy*, *beszíd*, *dícsír*.

A mássalhangzók rendszerében az *ly* hiánya vagy megléte okoz mennyiségi eltérést. A palóc nyelvjárás például megőrzi az *ly* hangot, de Pozsony környékén, Somogy bizonyos részein és a dunántúli nyelvjárás nyugati peremén az *ly* és a *j* is hiányzik, helyükön az *l* hang foglal helyet: *gereble*, *halla*. Felsőőrben és Moldvában a *ty* és a *gy* hiányzik, helyette *cs* és *dzs* fordul elő az alábbiak szerint: *kutya* ~ *kucsá*, *gyerek* ~ *dzserek*.

A fenti példák olyan tájszavak, amelyek a velük egyező köznyelvi szótól **csak kiejtésükben térnek el**, ezeket **alaki tájszavaknak** nevezzük.

A nyelvjárások szókincsében számos olyan tájszóval találkozunk, amelyeket az adott nyelvjárást nem ismerők nem értenek. Lehetséges, hogy a nyelvjárás a köznyelvben ismert fogalmakat jelöl más hangsorral, de előfordulhat, hogy az adott dologra a köznyelvben nincs kifejezés. Az ilyen nyelvjárási kifejezéseket **valódi tájszavaknak** nevezzük. A köznyelvi kifejezésre a nyelvjárásban egy egyedi hangsorral jelölt szót használnak: az északkeleti nyelvjárásban például *puffancs* ~ fánk, Kalotaszegen és a Mezőségben a *cáp* ~ bakkecske, a palócban a *gurja* ~ krumpli.

Az is előfordul, hogy a **tájnnyelvben ugyanaz a kifejezés más fogalmat jelöl, mint a köznyelvben**. A **jelen-tésbeli tájszavak** is gyakran vezethetnek félreértésekhez a nem nyelvjárási és nyelvjárási beszélők között (pl. *bogár* 'légy', *borsó* 'bab').

A legfeltűnőbb nyelvjárási jelenségek tehát a hangok és a szóképlet szintjén tapasztalhatók, azonban a többi nyelvi szinten is előfordulnak.

Morfológiai jelenség például a köznyelvitől (és egyéb nyelvjárásoktól) eltérő ragozás. Például a székely nyelvjárásban módhatározóragként szerepelhet a *-t* (*erőst*); szintén a székelyekre jellemző a *suksükölés* (kijelentő módban is *mondhassa*), ami a köznyelvben hibának minősülne. A palócban nem hasonul a *-val*, *-vel* rag (*gyerekkel*, *kanálval*). A moldvai csángó pedig még használja az elbeszélő és az összetett múlt idejű alakokat, amelyeket a köznyelv már nem (*kére*, *jár vala*).

A mondatok szintjén előfordulnak egyeztetési eltérések (pl. palóc, északkeleti: *Mi van abban a dobozokban?*), illetve eltérő szórendi megoldások (pl. székely: *Jaj, halok meg! Nem tudom, szót-e fogad.*)

1. AK. — Szomoró^a a helzető^{nk}. Mer úgy^ē csak három család már^{ūt} a fálubá | még, akik állapotosák vót^{ák}, a többit mind elvitték || föl Csébe, || még oszt^ē akik mettuttunk szökni, | ámentő^{nk} Mágvár^b. || De hát ot lákt^{nk}, ot látkon két hónapig is igaz-ē. De ott oja házba mentő^{nk}, hogy így láttam a csillagos eget éccáká, náko lefekütt^{nk}. || Ollán ros^ē cselétházba || de másut nem vót^ē hel' eggyelőre. | Élelm^{nk} egyvállállábá nem vót, még osz nem hozták a bāp^{nk}im onnán Bákóházáról, testvéreim; azok látták el élelēmvel, ruhāval, hōt^ē tisztoskodnyi tuggvő^{nk}, hōt^ē tiszt^ē tuggunk vñnyi. || Sokājig ot lákt^{nk}, de oszt | én házagyöttem egy | két hé'tre | idē, hogy mégis szétnéztek, hogy ná vān itt. | Hāt úgy^ē Bákóházára mentem | eggyelőre, ōk gyöttek is velem bg. | Hē szomorú vót a helzet, igaz-ē. | De mégis kimentem odā já házba, mē^ē a | hōvā váló tótók vóták, gortváják, igaz-ē, || azok meg it pákó^{ák} fel | a | termést, szénát, tákármāt, mindent

► Részlet egy nyelvjárási szövegből a medvesalji Dobfenek településről. Cs. Nagy Lajos gyűjtése 1994-ből.

Kérdések, feladatok

- 1. Látogass el a www.bihalbocs.hu és a geolingua.elte.hu honlapokra, és nézd meg, hogy néz ki egy internetes hangostérkép! Válassz ki egy szót, és nézd meg a területi változatait!
- 2. Nézz utána, mit jelent a *bihalbocs* szó, amely a szoftver névadója lett!
- 3. Gyűjts valódi tájszavakat a nyelvjárásterület 10 régiójából!
- 4. Vállalnád-e, hogy egy állásinterjún valamelyik nyelvjárási változatot használod, és nem a sztenderdet? Indokold röviden válaszodat!
- 5. Beszélgetsetek arról, hogy milyen a nyelvjárások társadalmi megítélése Magyarországon!
- 6. Keresd meg a térképen, hogy az egyes nyelvjárási régiókhoz mely nagyobb városok, tájegységek tartoznak!

+ Az egyes nyelvjárási régiók néhány köznyelvtől eltérő jellegzetessége

1. Nyugat-dunántúli régió

- zárt *ë* használata (*nekëm, keddën, gyerëk*)
- köznyelvi *ó, ő, é* helyén nyitódó diftongusok (*juo, erdüö, iën* ['én'])
- ha két egymást követő szótagban a magánhangzó *á* és *a* (pl. *házba*), akkor az *a* helyett zártabb *o*-t ejtenek (*házbo, magánok*)
- hosszú *í, ú, ű* helyett rövid *i, u, ü* (*így, ugy, tűz*)
- *ly* helyett *l* (*olan, hel*)
- *a* *v* hang zöngésíti az előtte álló zöngétlen mássalhangzót (*Vasz vármegye*)
- zárt rövid magánhangzóra végződő helyhatározóragok (*-bu, -bű; -ru, -rű; -tu, -tű*)
- *-nyi* főnévi igenévképző (*kaszányi, mëgmutatnyi*)

2. Közép-dunántúli–kisalföldi régió

- zárt *ë* használata (*nemës, lëgyën, lëhet*)
- nincsenek diftongusok (*jó, erdő, én*)
- az *á* zártabb ejtése
- *í-zés* (*fírfi, disznóölís*)
- zárt hosszú magánhangzóra végződő helyhatározóragok (*-bű, -bű; -rű, -rű; -tű, -tű*)
- *l* helyett hosszú magánhangzó a *-val, -vel* ragban (*sóvã, kenyírrë*)
- *-nyi* főnévi igenévképző (*mëgníznyi, vënnnyi*)

3. Dél-dunántúli régió

- *ö-zés* (*kimönnek, embör, emlíkszök, köllött, kendör*)
- záródó diftongusok (*vout, szëip, cséplöügép*)
- *-nyi* főnévi igenévképző (*vendëgöünyi, sütnyi*)
- T/1.-ben a határozott helyett általános ragozású igealak (*mikor azt elvégeztünk*)

4. Déli régió

- *ö-zés* (*engömet, terítöttük, mögröggelizni*)
- köznyelvi *ó, ő* zártabb ejtése (*rúla, kű*)
- zárt hosszú magánhangzóra végződő helyhatározóragok (*-bű, -bű; -rű, -rű; -tű, -tű*)
- szóvégi *-r* kieshet, az előtte lévő magánhangzó megnyúlik (*öt órakó, akkó*)

5. Palóc régió

- köznyelvi *a* helyén rövid *ã*, köznyelvi *á* helyén hosszú *ã* (*tãnr, vãlósãg*)
- *í-zés* (*tenyír, ínek*)
- zárt *ë* használata (*mindënesetre*)
- *ly*-ezés (lány *l* ejtése azokban a szavakban, ahol *ly*-t írunk)
- záródó diftongusok (*vout*)
- *é* helyett *e* a szótőben toldalék nélkül is (*tehen, vereb*)
- *t* végű igék rövidebb múlt idejű alakja (*nyittam, köttem*)
- *a -val, -vel* rag nem hasonul (*embërvel*)

6. Tisza–Körös vidéki régió

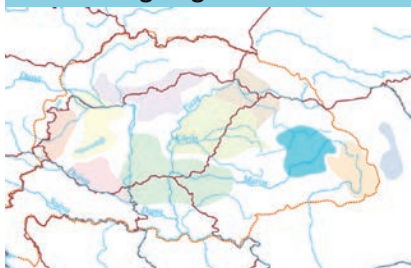
- zárt *ë* használata (*elmöntünk*)
- záródó diftongusok (*nouta*, *öüsszel*, *ëides*)
- *i*-zés (*tíged*, *ebíd*)
- *v* tövű igék magánhangzós alakban (*hí*, *ví*)
- zárt hosszú magánhangzóra végződő helyhatározóragok (*-bú*, *-bű*; *-rú*, *-rű*; *-tú*, *-tű*)
- suksükölés (kijelentő módban *lássá*, *tartsa*)

7. Északkeleti régió

- záródó diftongusok (*vout nagy disznoutor*)
- *ië* nyitódó diftongus (*testviëreket*, *hurkakiëszitië*)
- *í*, *ú*, *ű* helyett néha rövid magánhangzó (*viz*, *turqu*, *tüz*)
- *a* *lesz*, *vesz*, *tesz* igék ragozása E/3.-ban *leszen*, *veszen*, *teszen*

8. Mezőségi régió

- *a*-zás (*o* helyett *a*, pl. *bagár*, *malam*)
- ritkán ejtenek hosszú magánhangzókat
- *megyen*, *teszen*, *veszen* E/3. igealakok

9. Székely régió

- *és* helyett *s* kötőszó
- suksükölés (kijelentő módban *lássá*, *tartsa*)
- nyílt *ä* (*megvärtäk*, *näked*)
- zártabb *á*, *a*, *o-ó*, *ö-ő*
- nyitódó diftongusok (*juo*, *füöd*)
- *o* helyett néha *a* (*karsó*)
- *é* helyett *e* a szótőben toldalék nélkül is (*tehen*, *szeke*)

10. Moldvai régió

- *a*-zás (*asszan* ['asszony'])
- *sz*-ezés (*s* helyett, pl. *szok* [sok], *maszt* ['most'], *sz* [kötőszó])
- *ty* helyett *cs*, *gy* helyett *dzs* (*kucsá*, *dzserek*)
- zártabb *a*
- *ly*-ezés (lány *l* ejtése azokban a szavakban, ahol *ly*-t írunk)
- archaikus nyelvi formák (elbeszélő múlt, pl. *kérdé*; folyamatos múlt, pl. *ér vala*; befejezett múlt, pl. *adott vala*,
- nyitódó diftongusok (*bië*, *kiëszáz* ['kétszáz'])

Fontos megjegyezni, hogy a nyelvjárási régiók igen nagy kiterjedésűek, ezért a régiókon belül is sok eltérés tapasztalható, minden régió kisebb nyelvjárási területekre osztható, és e területeken belül is vannak elkülönülő nyelvjárás-szigetek. Így a táblázatban közölt jelenségek sem mindig jellemzőek az adott régió egészére.

- ▶ 1. Vajon miért a moldvai régió nyelvhasználata a legarchaikusabb? Kik a moldvai csángók? Nézz utána, és készíts kiselőadást!
- ▶ 2. A geolingua.elte.hu weboldalon hallgass meg néhány nyelvjárási hangfelvételt! Az oldalon található térképek segítségével állapítsd meg, hogy az adott szöveg melyik régióba tartozik, és keress benne példákat a fenti táblázatban is szereplő nyelvi jelenségekre!

Gyakorlás

Noé bárkája felé

Nagy Imre-festmény hátára

Be kell hordanunk, hajtanunk mindent.
A szavakat is. Egyetlen szó,
egy tájszó se maradjon kint.
Semmi sem fölösleges.

Zuhoghat akár negyvenezer nap
és negyvenezer éjjel, ha egy
buboréknyi lelkiismeret-
furdalás sem követi a bárkát.

Mert leapad majd a víz.
És fölszárad majd a sár.

És akkor majd a megőrzött,
a meglévő szóból újra-
teremthetjük magát
az első búzaszemet,
ha már igével élünk
tovább nem lehet.

(Kányádi Sándor: *Noé bárkája felé*, 1978)

- ▶ 1. Értelmezd a szöveget! Gyűjts te is tájszavakat a környezetedből vagy különböző nyelvatlaszokból, internetes oldalakról! Példaként felsorolunk néhány szótárt:
 - *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*. I–XI. kötet. Szerk.: Murádin László – Juhász Dezső. Magyar Nyelv-tudományi Társaság, Budapest, 1995–2010.
 - Imre Samu: *Felsőőri tájszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
 - *Új magyar tájszótár*. I–IV. kötet. Főszerk.: B. Lőrinczi Éva. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–1998.
- ▶ 2. Olvasd el Kányádi Sándor életrajzát, és állapítsd meg, nyelvjárás volt-e az anyanyelvváltozata! Nézz utána, hogy ez a nyelvváltozat hogyan jelenik meg a verseiben! Keress magyarázatot arra, hogy miért volt olyan fontos a költőnek minden egyes magyar szó!

... Nyelv és élet

A francia forradalom, a Bastille ostroma a szabadság jelképévé vált szinte Európában. Ebben az időszakban már javában folyt Franciaországban a több évszázados tudatos küzdelem azért, hogy az „egy nemzet egy nyelv elve” az országban megszilárduljon, s egy Párizs környékén használt dialektus, a francia legyen az állam hivatalos nyelve. Maga a nemzetállam fogalma is francia eredetű. Ez az állami törekvés az idézetből is kiderül:

1. Elevenítsd fel a francia forradalomról tanultakat! Beszélgetsetek a szöveg alapján arról, milyen nyelvpolitikát folytatott a korabeli francia állam! Hasonlítsd össze a mai francia helyzettel! Nézz utána, mi az ország hivatalos nyelve!
2. Nézd végig Európa országait! Keress több nyelvű országokat!
3. Mi lehet a különbség a *hivatalos nyelv* és az *államnyelv* között? Nézz utána az interneten!

„Grégoire abbé, Blois püspöke 1790 augusztusában teljes Franciaországra kiterjedő kérdőíves felmérésbe kezdett az országban használt dialektusokról. A *Jelentés a dialektusok megsemmisítésének szükségéről és ennek eszközeiről és a francia nyelv használatának egyetemessé tételéről* címet viselő munkáját 1794. június 16-án ismertette a Konventnek.

»A jelentés pontos látélet a kor nyelvi sokszínűségéről, amelyet meg kell szüntetni, mert az egyetlen fennmaradásra méltó nyelv a francia. A helyzet fontos és sürgető, mivel az akkor 25 milliós francia népességből legalább 6 millió, főleg vidéken élő polgár egyáltalán nem beszélt franciául. A dialektusok szegényesek, a fordításnak ellenállnak, hátráltatják a forradalom munkáját. A mezőgazdaság fejlődését is lehetetlenné teszik, hiszen a gazdák egymást sem értik.

A jelentés következményeként újabb dekrétumokban erősítették meg a francia nyelv használatát, a dialektust használó tisztviselőket például 6 havi börtönre ítéltették az 1794 júliusában hozott törvények értelmében.«”

(Ortutay Katalin: *Nyelv és hatalom összefüggései Franciaországban*. Ada, 2012. 20.)

Hogy is volt?

Eddigi történelmi tanulmányaid során többször találkozhattál már a többség-kisebbség viszonyával, tanultál több-nyelvű államok történelméről is.

Szent István királyunk az *Intelmekben*, amelyet fiának, Imre hercegnek írt, így fogalmazott: „mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő.”

1790-ben az alsótábla kimondta, hogy tanácskozásait ezentúl magyar nyelven folytatja, 1791-ben pedig – a magyar nyelv terjedését elősegítendő – törvénycikkbe foglalták, hogy: „a gimnáziumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv és írástan számára külön tanár fog beállítani”.

Később a reformkori képviselők elérték, hogy a magyar legyen a hivatalos nyelv (1844). A II. törvénycikk azt is kimondja, hogy: „az ország határain belüli iskolákban oktatási nyelv a magyar legyen.”

Folytasd tovább a kutatást! Idézzétek fel közösen, hogy milyen nyelvpolitikát folytatott például az Oszmán vagy a Habsburg Birodalom!
Milyen nyelvpolitika jellemezte a 20. század második felében a Szovjetunió fennhatósága alatt lévő országokat?

Mi a nyelvpolitika?

Egy állam tudatos, előre megtervezett tevékenységet végez annak érdekében, hogy bizonyos politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális stb. célokat elérjen. Ez a tudatosan végzett tevékenység a társadalomnak szinte minden területére kiterjed. Ennek megfelelően szoktunk beszélni gazdaságpolitikáról, társadalompolitikáról, kultúrpolitikáról, oktatáspolitikáról, szociálpolitikáról, és bár még hosszan sorolhatnánk, természetesen nyelvpolitikáról is.

Egy adott állam **nyelvpolitikája** szintén előre megtervezett, tudatos tevékenység, amely az állam területén használt nyelveket érinti. A nyelvpolitika az adott nyelvi helyzet fenntartására vagy annak megváltoztatására törekszik.

Nyelvek és törvények ► Homogén, egynyelvű államok esetében egészen más hangsúlyt kapnak a nyelvpolitikai intézkedések, mint egy olyan országban, amelyben számos nemzetiség él együtt, és amelyet nyelvi sokszínűség jellemez. Egy adott állam nyelvpolitikája határozza meg azt is, hogy az országban mely nyelvet vagy nyelveket tesznek hivatalossá, melyeket tűrnek meg, vagy éppen melyeknek tiltják meg a használatát. Az államok törvényekben határozzák meg, hogy mely nyelv(ek) az állam hivatalos nyelve(i), és mely népcsoportok nyelvét fogadják el kisebbségi nyelvként. Egy kisebbségi nyelv is lehet hivatalos nyelve egy adott országnak.

A magyar nyelv hivatalosságát 1844. november 13-án mondta ki az országgyűlés. Ez azt jelentette, hogy a törvénykezés, a hivatalos ügyintézés és az élet minden területén a magyar nyelvet kezdték el használni az emberek. A magyar parlament 2011-ben november 13-át a magyar nyelv napjává nyilvánította.

Nyelvi jogok ► Minden embernek joga van ahhoz – akkor is, ha egy adott államban kisebbségben él –, hogy használhassa és fejleszthesse anyanyelvét, ápolja kultúráját. Ezt az államnak a törvényhozásában is meg kell jelenítenie.

A kisebbségi és nyelvi jogokat nemzetközi dokumentumokban is rögzítették. Az első, még a második világháború borzalmainak hatása alatt keletkezett: az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát* 1948. december 10-én fogadta el az ENSZ-közügyűlés. A nyilatkozat elfogadásának napját minden évben az emberi jogok napjaként ünnepeljük. Jóval később, 1992. június 22-én hagyta jóvá az Európa Tanács a *Regionális vagy Kisebbségi*

Nyelvek Európai Kartáját, és 1996-ban fogalmazták meg Barcelonában a *Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát*.

Azt tapasztaljuk, a **kisebbségi és nyelvi jogok** léte önmagában nem jelent garanciát arra, hogy a jogok a gyakorlatban is érvényesülni fognak, **szükség van a többségi államok toleranciájára**, támogató jellegű kisebbségpolitikájára is.

Nyelvpolitika és oktatás ► A nyelvpolitika és az oktatáspolitikai döntéshozói határozzák meg, hogy milyen nyelven oktassanak az iskolákban: **kijelölik a tanítás nyelvét**, meghatározzák a **kisebbségi nyelvek helyét** és a **választható idegen nyelveket**. Így a nyelv- és oktatáspolitikai, valamint a nyelvi jogok között szoros a kapcsolat. Az oktatás így válhat egy adott nyelv megtartásának vagy az asszimiláció az eszközévé.

Kétnyelvűség ► A világ lakosságának többsége két- vagy többnyelvű. Luxemburnak például három hivatalos nyelve van: a luxemburgi a nemzeti nyelv, és mellette hivatalos a francia és a német is. A többnyelvű országban élő emberek általában két vagy több nyelvet beszélnek. Az Európai Unió szintén támogatja a nyelvi és kulturális sokszínűséget. Az EU-nak jelenleg 27 tagja van, és intézményeiben 24 hivatalos nyelvet használnak, amelyek a következők: angol, bolgár, cseh, dán, észt, finn, francia, görög, holland, horvát, ír, lengyel, lett, litván, magyar, máltai, német, olasz, portugál, román, spanyol, svéd, szlovák, szlovén.

Kétnyelvűségen azt értjük, hogy az egyén az anyanyelvén túl egy második nyelvet is használ a mindennapi érintkezés során. Egyéni kétnyelvűségről akkor beszélünk, ha a családban a két különböző nyelvű szülő mellett a gyermek kétnyelvű közegben nő fel: egy magyarországi sváb anya és magyar apa gyermeke például lehet kétnyelvű.

A kétnyelvűségnek van közösségi szintje is: ebben az esetben egy kisebbségi közösségre kell gondolnunk, amely egy olyan államban él, ahol az anyanyelve kisebbségi státuszban van, nem használható minden nyelvi szinten (hivatal, törvénykezés, orvosi rendelő), ezért az állampolgárnak a többségi nyelv ismeretére is szüksége van.

A környező országokban élő magyar népcsoportok ilyen kétnyelvű beszélőközösséget alkotnak: használják anyanyelvüket és az államnyelvet is. A két nyelvet általában különböző nyelvi szinteken: az anyanyelvet a családban, a templomban, a barátokkal való kapcsolattartás során, míg az államnyelvet a munkahelyen és az ügyintézéseknél. Az a kíváncsi, ha a beszélő magas szóbeli és írásbeli kompetenciával rendelkezik mindkét nyelven.

A nyelvi érintkezés (kontaktus) azóta létezik, amióta az ember különböző nyelveket beszél a Földön, így minden nyelv érintkezik szinte folyamatosan más nyelvekkel. A nyelvi kölcsönhatás így elkerülhetetlen. A nyelvi kontaktusok először a kétnyelvű beszélők

nyelvhasználatában érhető tetten, hiszen ők két nyelvi kód közül választhatnak spontán vagy tudatosan.

A nyelvi kapcsolatok, a nyelvek egymásra hatásának tanulmányozása a kontaktológia nyelvészeti tudományágának témakörébe tartozik. A két nyelv folyamatosan hat egymásra, ez elsősorban a szókincsben érhető tetten, így ún. **kontaktusjelenségek** jönnek létre. Az is előfordulhat, hogy a két nyelv ismerete nem mindig egyforma: sok esetben az egyik (általában az államnyelv) a domináns.

Kevertnyelvűség, nyelvcsere ► Amikor a kisebbségi nyelvi készletből hiányoznak szavak, a beszélő az államnyelvből veszi kölcsön ezeket a lexémákat, s így jön létre a **kevertnyelvűség** az alábbi örvidéki példák szerint:

„Az autobahnon kilyukadt a reifnim.”

‘Az autópályán kilyukadt a gumim.’

„Vasárnap délelőtt a bundestrassnin volt egy unfoll.”

‘Vasárnap délelőtt a főúton volt egy baleset.’

Ha az egyik nyelv használata teljesen visszaszorul, az egyén vagy a közösség szintjén bekövetkezik a **nyelvcsere**. Ha egy nyelvnek az utolsó beszélője is meghal, akkor a nyelv is kihal.

Kérdések, feladatok

- 1. Keress Kárpát-medencei jogvédő irodákat! Nézz utána, milyen jogsértésekkel foglalkoznak! Beszéljétek meg a példák alapján, hogy milyen emberi jogokat védenek, s az egyes példák kapcsán miben következett be jogsértés!
- 2. Nézz utána, hogy a szomszédos országoknak vannak-e nyelvtörvényeik?
- 3. Milyen nyelvi jogaik vannak a magyar kisebbségeknek a környező országokban? Vesd össze például a szlovéniai és az ukrainai magyarság helyzetét!
- 4. Gyűjtsd össze, hogy a szomszédos országok felsőoktatási intézményeiben hol lehet magyarul elvégezni egy-egy szakot! Melyek ezek? Kolozsvárott például lenne lehetőség erdőmérnöki karon végezni magyarul?
- 5. a) Látogass el a languagesindanger.eu oldalra, és tanulmányozd a magyarul „Veszélyben a nyelvek” elnevezésű projektet! Gyűjtsd össze a projektről a következő információkat!
- 7. 2009-ben az Országgyűlés elfogadta a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról szóló törvényt. Tudod-e, hány siket ember él Magyarországon? Nézz utána, milyen tevékenységet folytat a siketek érdekvédelmi szervezete, a SINOSZI!
- 8. Válasszatok egyet a világ országai közül, majd nézzetek utána a könyvtárban vagy az interneten, mi jellemzi a nyelvpolitikáját!
- 9. Történelmi tanulmányaitok alapján gyűjtsetek példákat a szövegben megnevezett, az emberek nyelvhasználatát fenyegető nyelvpolitikai esetekre!

célja

résztvevői

megvalósítási terület

b) Vitassátok meg, mennyire segíthet ez a projekt a veszélyeztetett nyelvek helyzetén!

- 6. Egy moldvai iskolában sérültek a tanulók jogai, mert nem biztosították számukra sem az anyanyelvű oktatást, sem az anyanyelvű pszichológusi segítséget. Írjatok védőbeszédet, érvekkel támaszátok alá, hogy miért igényelhetik a tanulók anyanyelvükön ezeket a szolgáltatásokat!
- 10. Készítsetek rövid kisfilmet a magyar nyelv napjára! Találjátok ki, mire szeretnétek felhívni a figyelmet a magyar nyelvvel kapcsolatban, majd írjátok meg a forgatókönyvét! Ha van rá lehetőségetek, forgassátok is le a filmeteket!

„A történelem során a nyelvpolitikai intézkedések sokszor tulajdonképpen valamely nemzetiségi csoport(ok) üldözését és/vagy valamely másik csoport(ok) privilegizált helyzetének megteremtését/fenntartását jelentették. Ilyen erőszakos intézkedések például, amikor egész csoportokat vagy egyéneket asszimilálnak a többségi nemzetiségi-nyelvi csoportba; egyes csoportoknak megtiltják az általuk vallott értékek kifejezését; közösségeket telepítenek ki; belső gyarmatosítást hajtanak végre (az országban élő valamely csoportot alsóbbrendűként kezelnek); szélsőséges esetekben etnikai tisztogatást és népirtást hajtanak végre.”

(Forrás: hu.languagesindanger.eu)

„Első példa: Egy pesti óvodában a délutáni órákban a gyerekek öltözködnek, hazakészülődnek. Egy leányka elkeseredve sír: »*Nem kapom a cipőmet!*« Az óvónő élesen utasítja rendre a szemtelent, aki még azt is elvárná, hogy kiszolgálják, kezébe adják cipőjét.

Pedig szemtelenségről szó sincs, csak azt panaszolja a gyerek, aki Erdélyben tanulta anyanyelvét, hogy nem találja a cipőjét.

Második példa: »Egy fiatal tanárnő megy be első matematikaórájára, miután áttelepült Magyarországra. Szakmáját jól ismeri, tanított is néhány évig Erdélyben. Nincs miért izgulnia. Nyugodtan magyaráz, nem érti, miért mosolyognak tanítványai. Megtudja néhány hét múlva, amikor már ő a Zéró tanárnő, mert nem nullát mond, hanem következetesen zérót, ahogy otthon megszokta. [...] Csoóri Sándor és mások is idézték egy csángó asszonynak ezt a megejtően kifejező, tömör és költői mondását: »Olyan ura van, tedd a sebre, s meggyógyul.« Pedig ez pontos tükre, szó szerinti megfelelője egy nem túlságosan expresszív román frazémának: *om de pus pe rana*. Abban sem nehéz érzékelni a román prepozíció hatását, hogy a kisiskolás nem *haza*, hanem *hazáig* kéredezkedik, a szellőztetésre pedig gyakran így kér engedélyt: »Ki tudom nyitni az ablakot?«, felcserélve a lehetőséget a képességgel, és analitikussá oldva a *kinyithatom?* igealakot. Feltűnőbb az idegen szerkezet hatása az ilyenekben: *nem még meg, férjhez megy valaki után*.

A következő példa Ágoston Mihály újvidéki nyelvésztől való, ő mesélte nemrég: a szabadkai utcán a gyerek üdítőt kér az édesanyjától, aki mindjárt kioktatja: az csak Magyarországon üdítő, itt mondd csak nyugodtan: *szokk*.«

(Péntek János: *A megmaradás esélyei*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 1999. 44.; 47.)

- 1. A magyar nyelv Trianon következtében egyszerre nyolc országban, hét, Magyarországgal szomszédos magyarlakta régióban fejlődik egyszerre. Ezek: a romániai Erdély és Partium, a szlovákiai Felvidék, az ukrainai Kárpátalja, a szerbiai Vajdaság, a szlovéniai Muravidék, az ausztriai Burgenland vagy Órvidék és a horvátországi Szlavónia. Az országhatárok zártsága következtében úgynevezett különfejlődés tapasztalható. A fenti idézetben olvasható jelenségek is ennek a folyamatnak a következményei. A példák alapján beszéljétek meg, mi okozhatta a félreértéseket! Keressetek hasonló példákat!

... Nyelv és élet

„A rádióban napi három-négy órán át magyarul beszélnek. Az ollóját csattogtató szabó, az aktáját forgató tisztviselő, aki amellet szorgalmas rádióhallgató, alig hall egész nap annyi beszédet, mint amennyi a hangszóróból ömlik a fülébe. A rádió ma a magyar szó legbővebben buzgó forrása, ezerszer annyian meríthetnek belőle, mint mondjuk a Nemzeti Színházból, amelyet Széchenyi és Vörösmarty a magyar beszéd kútfejének szántak. A rádió egymaga is ellensúlyozhatja a sajtót, irodalmat. Míg az Akadémia nyelvi döntései összetekert bullák maradnak, a rádió nyelvszokást teremthet, és nyelv szokásokat írthat. Nem mindegy tehát, hogy a szó, melyet szétfolyt: kanálislé vagy artézi forrás.

Akik a magyarságért aggódnak, nyelvünk ellenálló erejének a megtörését a magyar végelgyengülés tünetének tartják. Idegen szó, idegen szokás azért hatolhat belé olyan könnyen, mert a szó- és szokásteremtő géniusza hanyatlóban; ha egy erőszakolt nyelvtisztogatás ki is irtaná belőle az idegenségeket, szólamképző ereje, mely századokon át találó kifejezéseket hajtott, nem hajt többé, a szavak lombkoronája alatt elapadt a nedv, a magyar nyelv fonnyadóban. Ha a rádió semmi mást sem tesz, mint hogy ezt a nedvkeringést megélné, nyelvünk tisztaságára vigyáz, a nyelv szólamteremtő leleményét serkentgeti, már többet tett, mint amit bármely kulturális intézményünk a magyarságért tehet: visszahódította a magyar nyelvet a magyarságnak, a magyarságot a magyar nyelvnek.

A rádió nem előadóterem, ahol az író kihúzza zsebéből a kéziratát, s a maga felelősségére felolvassa. A rádióban felolvasott szövegért a rádió felel, s hogy felelhessen, előbb sokféle szempontból kell cenzúráznia. E szempontok közt legyen az első a nyelvtisztaságé. A rádió nemrég alkalmazott egy olyan szövegolvasót, aki a helyes magyarság régi harcosa. Legyen ő a felelős a rádió magyarságáért. Mi nem szégyellhetjük a kiigazítást, hiszen tudjuk, hogy ma a legjobb írók is újratanulják nyelvünket, s nem egy kiváló író ismeri, akit a kritika, hogy nem tud magyarul, először megdöbbenett, aztán gondolkodóba ejtett, s ma a tisztán beszélők felekezték harcosa.”

(Németh László: A Magyar Rádió feladatai. In: *Tanu*, 3 [1934], 205.)

1. Németh László az 1930-as években a rádiót kitűnő lehetőségnek látta arra, hogy a magyar nyelv változásait kedvezőbb irányba lehessen terelni. Mit gondolsz ezekről a lehetőségekről a televízió és a világháló korában?
2. Hogyan hatnak ezek a médiumok nyelvhasználatunkra? Mit tapasztalsz?
3. Hogyan ítéled meg ezt a változást?

Hogyan is volt?

Az előző fejezetben tanultunk a nyelvpolitikáról, amely a nyelvtervezéshez közel álló terület. Mindkettő szoros kapcsolatban van a szociolingvisztikával. A nyelvpolitika a nyelv és a hatalom összefüggései alapján határozza meg a többségi és a kisebbségi nyelvek, valamint az idegen nyelvek státuszát és szerepét, nyelvi színtereit, használati körüket egy adott állam keretei között és a nemzetközi kapcsolatok területén.

Válasszatok a világ nyelvei közül egy nagy, egy közepes méretű és egy kevesek által beszélt nyelvet! Érveljtek mindegyik fél nevében a nyelvpolitika szükségességé ellen vagy mellett!

A nyelvre tudatosan ható törekvések

A nyelv és társadalom témakörében mindenképpen szólni kell azokról a tudatos törekvésekről, amelyek a nyelvvel kapcsolatosak. Ezt a folyamatot nevezzük **nyelvi tervezésnek**. A nyelvi tervezés **tudatos, irányított beavatkozás a nyelv életébe**: érintheti a nyelv egészét (pl. nyelvújítás) vagy valamely változatát, de irányulhat a nyelv státuszának meghatározására, megváltoztatására is. A nyelvi tervezéssel kapcsolatos döntéseket általában valamilyen ideológia befolyásolja. Ilyen például a tervszerű nyelvi asszimiláció. Az erőszakos nyelvi asszimiláció folyamatában a kisebbség anyanyelvét mesterségesen visszaszorítják a többségi nyelv javára. A korai nyelvtervezés egyik európai példája a francia nyelv elterjesztése Franciaországban, valamint az a tudatos nyelvpolitikai munka, amely a franciát idővel a diplomácia nyelvévé is tette, de a Szovjetunió tagállamaiban érvényesült oroszosító törekvések is ide tartoznak.

A nyelvtervezési elvek megfogalmazói általában a nyelv és társadalom kapcsolatait kutató társadalomtudósok, nyelvészek, végrehajtói pedig a politikusok, az akadémiák, az oktatási és művelődési szervezetek.

A nyelvi tervezés területei ► Három területe a státusztervezés (helyzettervezés), a korpusztervezés és a nyelvelsajátítás-tervezés. Amikor egy nyelv vagy nyelvváltozat funkcióját és a nyelvhasználati jogokat akarják megváltoztatni, **státusztervezésről** beszélünk. Franco idejében például betiltották a baszk használatát Spanyolországban, Franciaországban pedig leginkább a közöny nyelvpolitikáját alkalmazták a baszk nyelvvel szemben. Napjainkban ott beszélnek többen, ahol küzdeni kellett a használati jogokért. Nem kell messzire mennünk, hiszen a szomszédos országokban élő magyarság nyelvi jogaiért is folyamatosan küzdeni kell – különösen azért, hogy az oktatásban és a hivatalos színtereken is alkalmazható legyen, illetve sokszor a személy- és helységnevek anyanyelvű használatáért is ki kell állni.

A **korpusztervezés** mindig egy nyelv vagy nyelvváltozat fejlesztésére irányul, arra, hogy a nyelv bármely funkciót betölthessen egy társadalomban. Ez jelentheti az írásrendszer megállapítását, a helyesírási alapelvek szabályozását, egy- és kétnyelvű szótárak készítését, amelyek a fordítást, tolmácsolást segítik, de ide tartozik a szaknyelvek terminológiájának fejlesztése is.

A **nyelvelsajátítás-tervezés** mindig azoknak a feltételeknek a módosítását foglalja magában, amelyek egy adott nyelvváltozat elsajátításával kapcsolatosak.

A nyelvelsajátítás-tervezés területéhez tartozik egy nyelv felélesztése (revitalizációja) is. Erre a legjobb példa a modern héber nyelv, az ivrit revitalizációja. A héber ugyanis századokon keresztül csak a szent szövegek olvasásának és írásának eszköze volt. Azt, hogy az ivrit a hétköznapi kommunikáció nyelve legyen, az ortodox rabbik kezdetben elutasították, és átokkal sújtották. Eliézer Ben Jehuda (1858–1922) vállalt jelentős szerepet a felélesztési folyamatban: 1879-ben kifejtette, hogy

amiként a zsidók nem válhatnak egy nemzetté anélkül, hogy vissza ne térnének őseik földjére, akkor sem válhatnak egy nemzetté, ha nem térnek vissza őseik nyelvéhez. Tulajdonképpen 1882-ben született fia volt az ivrit első anyanyelvi beszélője. Amikor családjával partra szálltak Jaffában, elhatározták, hogy csak héberül fognak beszélni egymással, pedig felesége nem tudott héberül, orosz volt az anyanyelve. Ő és követői héber nyelvű iskolákat alapítottak, tankönyveket írtak, és a tanárok, gyerekek, tudósok együtt találták ki a szavakat arra, amire korábban nem volt kifejezés. Az ivrit felélesztésének folyamata és története máig példaértékű. Sok országban a nyelvelsajátítás-tervezés elsősorban a köznyelvi norma népszerűsítését jelenti az oktatásban.

A nyelvi tervezés színhelyei ► A nyelvi tervezés legfontosabb helyszínei: a **család** és az **oktatás**. A nyelvi nevelés a családban kezdődik, nem véletlen, hogy a legjobban ismert és érzelmi kötődést is jelentő nyelvet „anyanyelvnek” nevezzük. A családtól az iskola veszi át a nyelvi fejlesztést. Itt folytatódik a tudatos, társadalmilag elfogadott anyanyelvi nevelés, és többnyire itt kezdődik az idegen nyelvi képzés. Felnőttkorban a **tömegkommunikáció** lesz a legfontosabb nyelvi befolyásoló tényező (amely természetesen már a gyermekkorban is hat). Fontos kérdése a nyelvi tervezésnek a szaknyelvi fejlesztés, általában a nyelvkorszerűsítés (nyelvújítás), a fordítás, a tolmácsolás, a helyesírás, a beszédművelés, és a magyar nyelv esetében a határon túli magyarság nyelvi gondjai. Ezekre nyelvpolitikai, nyelvstratégiai válaszokat kell adni, és a feladatok megoldását tudatos, a nyelvváltozatokat elfogadó tudományos nyelvműveléssel kell segíteni.

A nyelvművelés ► A nyelvművelés kultúrához kötött tevékenység, ezért országonként más és más az elnevezése és a tartalma. A magyar nyelvművelésnek nagyon sok olyan összetevője van, amely a nyelvtervezéssel rokonítja. Ilyen például a magyar nyelvművelés két nagy felfogása: a **nyelvközpontú**, amely a nyelv jobbítását tűzi ki célul, a nyelvi logikát, racionalitást, történetiséget és esztétikumot abszolút érvényűnek gondolja, a másik az **emberközpontú** vagy pozitív

(a megnevezés Lőrincze Lajos nyelvészhez kapcsolódik), amelynek középpontjában a kommunikáció, a funkcionalitás, a megértés áll, támogatja a nyelvvaltoztatokat, és igényes példákat sorakoztat fel. A nyelv védelméért azok szállnak síkra, akik különösen is kötődnek érzelmeikkel az anyanyelvhez, és minél inkább szeretnék jelen szépségében megőrizni, minél kevésbé átengedni a leegyszerűsítő fordulatoknak, idegen nyelvi hatásoknak.

Kérdések, feladatok

► 1. Ki volt Lőrincze Lajos? Készíts róla egy rövid lexikon-szócikket! Vedd figyelembe, hogy a lexikont első-sorban Amerikában élő, második, harmadik generációs magyaroknak szánják!

► 2. Milyen szerepe van a nyelvi tervezésben az intézményeknek? Nézzetek utána az interneten!

Nyugat-Európai Országos Magyar
Szervezetek Szövetsége

Magyar Tudományos Akadémia

Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat

Szabó T. Attila Nyelvi Intézet

Gramma Nyelvi Iroda

Balassi Intézet

MTA Nyelvtudományi Intézete
(nyelvi közönségszolgálat)

Anyanyelvápolók Szövetsége

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága

Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége

► 3. a) Mikor ünnepeljük a magyar nyelv napját? Miért éppen ezen a napon? Hogyan kapcsolódik ez az esemény a nyelvi tervezéshez?

b) Találjatok ki egy programot, posztot, Instagram-bejegyzést vagy egy rövid, közösségi oldalra feltehető videót, amely a magyar nyelv napját népszerűsíti! Tervezzétek meg, kiknek szól, mi lesz a kampányotok szlogenje, képi megjelenítése!

► 4. Közismert a régi (reformkori) mondás: „*Nyelvében él a nemzet*”. A 20. század végén egyik akadémikusunk ezt így alakította át: „*Nyelvekben él a nemzet*”. Később egy szaknyelvi konferencián ezt mondták: „*Szaknyelvében él a művelt nemzet*”. Lőrincze Lajos megfordította az eredeti szállóigét: „*Nemzetben él a nyelv*”. Mit tükröznek a szállóige új változatai?

► 5. Gyűjts olyan szavakat, amelyeket sikeresen magyarosítottunk az elmúlt évtizedekben (pl. *printer* ~ *nyomtató*, *judo* ~ *cselegáncs*, *squash* ~ *fallabda* stb.)!

► 6. Létezik a világhálón egy közösségi honlap: szomagyarito.hu. Vizsgáld meg a honlap egy-egy magyarítási kísérletét!

► 7. 1991. június 19-én az utolsó orosz katona is elhagyta Magyarországot. Gyűjts 20. századi orosz jövevényszavakat! Járj utána, hogy a magyar nyelvben hagyott-e nyomot a több évtizedes politikai függés!

► 8. Gondold végig, miben befolyásolhatja a tömegkommunikáció nyelvhasználatunkat! Írj egy rövid fogalmazást a témáról!

► 9. a) Gondoljátok végig, hogyan lehet határokon átívelő, segítő eszköz a magyar nyelv megtartásában az internet!

b) Nézzetek utána a világhálón, milyen lehetőségeket találtok a témában! Gyűjtsetek ötleteket egy hozzatok hasonló korú határon túli fiatal számára!

► 10. Képzeld el, hogy egy ismeretterjesztő televíziós műsort kell szerkesztened az emberközpontú nyelvművelés szellemében! Milyen témákról ejtenél szót?

Gondolatok a nyelvművelésről

„Czuczor–Fogarasi szerint a nyelvművelés: »Általán nyelvet illető működés, mely által az minél gazdagabbá, az érzések, gondolatok és fogalmak szabatos kifejezésére alkalmasabbá, hajlékonyabbá, csinosabbá, szebbé, hibátlanná, tisztává leszen.«

A magyar nyelv értelmező szótára már a nyelvi műveltség terjesztését is a nyelvművelés szerves részének tartja. A nyelvművelés »Az alkalmazott nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelvhelyesség elvei alapján, a nyelvi műveltség terjesztésével, a nyelv egészséges fejlődését igyekszik biztosítani.«

(Lőrincze Lajos: *Emberközpontú nyelvművelés*. Magvető, Budapest, 1980. 13–14.)

„Haugen szerint nyelvtervezési lépésekre akkor kerül sor, ha valamilyen társadalmi csoport úgy érzi, hogy problémái a nyelvhez kapcsolódnak. A hivatásos nyelvművelők csoportja viszont nem a társadalmi csoportok problémáira válaszol, nem az egyébként létező konfliktusokból, hanem rigorózus elvekből indul ki, javaslatait nem előzi meg a probléma pontos körülhatárolása, s nem végez fölméréseket sem annak érdekében, hogy minél sikeresebb legyen a nyelvtervezés. Nemcsak nyelvi, más társadalmi adatokat sem vesz figyelembe a »megoldások« tervezésekor, azaz figyelmen kívül hagyja mindazokat az erőket, amelyek a nyelvi változásokat befolyásolják.”

(Sándor Klára: *Határtalan nyelv*. SZAK Kiadó, Budapest, 2014. 366.)

„A magyar nyelvművelés egyrészt »a beszélőre« irányul, őt akarja rábírni arra, hogy megváltoztassa beszéd-szokásait, másrészt magára »a nyelvre«, melyben változásokat kíván előidézni. A nyelvművelés célja e kettősségnek megfelelően kettős.”

(Lanstyák István: *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. Comenius Egyetem, Pozsony, 2009. 21–22.)

- ▶ 1. Hasonlítsd össze, milyen álláspontot képviselnek a fenti szerzők! Miben különbözik a nyelvművelésről alkotott véleményük? Te melyikkel értesz egyet? Milyen jellemzőkre, összetevőkre utal az egyik és a másik, milyen jellemzők hiányoznak az egyikből vagy a másiktól?

... Nyelv és élet

„A mostani magyar nyelvtörténeti korszak legfőbb, jelleget adó sajátossága pedig az előző végéhez képest az, hogy a Kárpát-medencében a magyar nyelv nem egyetlen országban változik, hanem a történelem jelenlegi állása szerint most éppen nyolcban egyszerre, a nyelvi változást pedig minden országban más-más tényezők befolyásolják. Ennek következtében az egyes országokban a magyar nyelvnek sajátos változatai alakultak ki, amelyek, ha nem is térnek el egymástól annyira, hogy az emberek ne értenék meg továbbra is könnyűszerrel egymást, számos, viszonylag könnyen azonosítható jellegzetességet mutatnak. Emiatt szoktunk velük kapcsolatban nyelvi különfejlődésről is beszélni. [...] 1918–20 után a helyzet teljesen megváltozott. A Kárpát-medencében a nyolc országból egyedül Magyarországon hivatalos nyelv a magyar, és egyedül itt van teljes, minden szintre és területre kiterjedő használati köre.”

(Szilágyi N. Sándor: A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Szerk.: Fedinec Csilla. MTA, Budapest, 2008. 106–110.)

1. Sorold fel, mely szomszédos országokban élnek magyarok! Hogy nevezzük a magyarlakta területeket? Nézz utána, mi a környező országok hivatalos nyelve, és hivatalos-e valamilyen formában a magyar!
2. Milyen történelmi esemény okozta azt a változást, amely következményeként a magyarság többségből kisebbségi státuszba került?
3. Mit jelent az, hogy kisebbségi környezetben nem teljes a magyar nyelv használatának köre?

Hogy is volt?

Az ember életének örök kérdése: ki vagyok én? Az egyéni identitással szorosan összefügg a nyelvi, a társadalmi és a nemzeti identitás, amelyről korábban már tanultatok. Az egyéni identitásnak az is része, hogy az adott országban, ahol élünk, hagyják-e, hogy anyanyelvünk szabályai szerint használjuk a nevünket. Az is kérdés, hogy ha a törvények ezt engedik, élünk-e vele. Sütő András *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című művében így ír erről:

„Az egyszer elvesztett ragok, jelzők, ékezetek meg nem kerülnek. Az elhagyott esernyő előkerülhet – ha szerencséje van – a Talált Tárgyak Irodájában. Ilyen iroda a szavaink számára nincsen. Az ékeztüktől megfosztott nevek, mint Gyorffy, Gyongyosi, Rakoczy, saját gazdájukon kívül – akinek orrbavert és szájalmasra facsarodott képüket elpanaszolhatnák – nincs, akihez forduljanak...”

(Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* – részlet, 1977)

1. Hogyan függ össze a családnév írása a nemzeti identitás megőrzésével?
2. Miért fontos a településnevek megőrzése kisebbségi helyzetben?

A magyar nyelv helyzete

A magyar nép és nyelv esetében az országhatárok nem esnek egybe a nyelvhatárokkal. A magyar anyanyelvűeknek körülbelül a harmada él kisebbségi léthelyzetben Magyarország határain kívül. A szomszédos országokban, eredeti lakóhelyükön élő magyarokat nevezzük határon túli őshonos magyar kisebbségnek (hasonlóan a magyarországi 13 nemzetiséghez), mert több évszázada élnek ezen a területen. A kisebbségek **tömbben** (Székelyföld) vagy **szórványban** (örvidéki magyarok, csángók) élnek. A nyelv életképessége a tömbben nagyobb, míg a szórványokat az **asszimiláció**, a beolvadás és a **nyelvcsere** veszélye fenyegeti. Az országhatáron kívül élő magyarok általában **kétnyelvű** beszélőközösséget alkotnak, anyanyelvükön kívül a környezeti nyelvet, azaz az adott ország nyelvét is elsajátítják.

A kisebbségek egy másik csoportja a 20–21. század folyamán politikai vagy gazdasági okok miatt hagyta el hazáját. Az 1956-os forradalom idején, illetve azt követően közel 200 ezer magyar menekült el az országból. A legújabb kori magyar emigránsok főként Nyugat-Európában (Ausztria, Németország, Egyesült Királyság, Svédország) és az USA-ban élnek nagyobb számban, összesen körülbelül 2,5-3 millióan a diaszpórában. Pontosan azért nem tudjuk meghatározni létszámukat, mert a kisebbségi kivándorlókat a lakóhelyük után adminisztrálják, így például egy erdélyi magyart román állampolgárként tartanak számon például Németországban.

A magyarok száma a Kárpát-medencében ►

A világon körülbelül 14 millió magyar él. Az egyes országokban általában 10 évenként tartanak népszámlálásokat. A legutóbbi (2011-es) népszámlálási adatok szerint Magyarország lakossága 9 937 628 fő, ebből 8 314 029 vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A környező országokban összesen 2 127 048 magyar él az alábbi táblázat szerint:

A MAGYAR ŐSHONOS KISEBBSÉG LÉTSZÁMA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN		
Ország	2001-es népszámlálás adatai	2011-es népszámlálás adatai
Románia – Erdély	1 431 000	1 239 000
Szlovákia – Felvidék	573 000	459 000
Szerbia – Vajdaság	284 000	251 000
Ukrajna – Kárpátalja	159 600	152 000
Horvátország – Szlavónia	16 595	14 048
Szlovénia – Muravidék	6 200	kb. 6 000
Ausztria – Örvidek	6 541	kb. 6 000
Összesen:	2 476 336	2 127 048

A Kárpát-medencében Ausztria az egyetlen ország, ahol őshonos (Örvidek/Burgenland) és emigráns

magyar csoport is él. Így az Ausztriában élő magyarok számát körülbelül 100 ezerre becsülik. Többnyire Bécsben és a tartományi székhelyeken élnek nagyobb számban.

Európa szinte minden országára jellemző a magyar lakosság létszámának fogyása, amelyet 3 tényező befolyásol negatívan: az élve születettek számának csökkenése, az asszimiláció és az elvándorlás. A Kárpát-medencei magyarság létszáma az elmúlt 10 évben körülbelül 16%-kal csökkent.

A magyar közösségek nyelvhasználata ►

A határon túli magyarság a magyar nyelv helyi változatait beszéli, amelynek alapja a **helyi nyelvjárás** (pl. Szlovákiában a palóc, Romániában a mezősegi, székely, moldvai) és a **helyi köznyelvi hagyományok**, mai jellemzője pedig az, hogy valamennyi nyelvváltozat a **magyar nyelv kontaktusváltozata**. (A kontaktusváltozat két nyelv érintkezésekor alakul ki: azaz például a romániai magyar kontaktusváltozat az ottani államnnyelvvvel érintkezve alkotja a magyar nyelv egyik kontaktusváltozatát.) Ennek oka, hogy a Trianon utáni évtizedekben a határok zártsága nehezítette, sőt egyes időszakokban megakadályozta, hogy a magyarországi magyar nyelvfejlődés hatásai eljussanak a külhoni régiókba. Az **államnnyelvek hatása** így könnyebben érvényesült. A **kontaktus** érintkezést, nyelvi kapcsolatot jelent. Az országhatáron kívül használt magyar nyelv esetünkben tehát az adott állam nyelvével, azaz a románnal, a szlovákkal, a szerbvel stb. érintkezik. Így az egyes nyelvváltozatok jól elkülöníthetők egymástól.

Az 1990-es évektől kibontakozó kontaktusvizsgálatok rámutatnak a magyarországi és a határon kívüli nyelvváltozatok különbségére. Vannak mindenütt meglévő (egyetemes) változók (pl. *házban van ~ házba van*), de vannak csak a nyelvi érintkezés hatására létrejött változók (pl. magyar–szlovák kontaktus: *motor-kerékpár ~ motorka, epével műtik ~ epére műtik*).

A környező országokban kivétel nélkül indoeurópai nyelveket beszélnek. Ezek együttes hatása az, hogy a határon túli nyelvváltozatokban a jelentéssűrítő szóösszetétel helyett gyakrabban használnak széttagoló, minőségjelzős szókapcsolatot (*légtér > légi tér*), illetve egyéb széttagoló formát (*telefonál > telefonszót*).

A legszembevetőbb sajátossága a határon túli magyar nyelvváltozatoknak a szóképzésben ragadható meg. A határon túli szóképzés elemeit eredetük szerint négy csoportba soroljuk:

1. **A tájszavak** (Erdély: *kolontos* 'bolondozó, mókás', Örvidek: *cájk* 'vacak', Muravidék: *nincs pofabőre* 'nincs bőr a pofáján') és
2. **a közmagyar szavak** csoportjába a 1918 előtti szavak tartoznak. Ez utóbbiak egykor a teljes nyelvterületen használatosak voltak, de mára használatuk Magyarországon háttérbe szorult (pl. *kaszárnya* 'laktanya', *internátus* 'kollégium', *katedra* 'egyetemi, főiskolai tanszék').

3. Az önálló szóalkotások csoportjába az 1918 után keletkezett szavakat soroljuk: Erdély: *vesz egy taxit* 'taxiba száll', *telefonat ad* 'telefonál'; Örvidék: *zebracsík* 'gyalogátkelő', Kárpátalja: *vizsgát fogad* 'vizsgáztat', *beteglepon van* 'táppénzen van', *becsenget* 'betelefonál'; Muravidék, Horvátország: *halljuk egymást* 'hívjuk egymást' (telefonon); Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja, Muravidék: *minőséges* 'jó minőségű'; Muravidék: *villanyláb* 'villanyoszlop', *tökös* 'ügyetlen', *világvége dolog* 'nagyon remek, kiváló'; Felvidék: *kitárcsáz* 'telefonáláskor tárcsáz(za a számot)', *telecsík* 'zöldhullám'.

4. Az államnyelvi eredetű kölcsönszavak csoportja 1918 után növekedett. Vannak olyan ételek, amelyek például a magyarban ismeretlenek, ezért átvették az elnevezését: Erdély: *miccs* 'darált húsból készült, roston sült étel', de tulajdonképpen az élet minden területéről bekerültek a kétnyelvű beszélőközösségek nyelvhasználatába lexémák az alábbi példák szerint:

- Erdély: *kulturista* 'testépítő', *adidasz* 'bármilyen márkájú sportcipő', *akcselerát* 'sebesvonal', *aragáz* 'propán-bután-gáz'

- Felvidék: *nanuk* 'jégkrém', *horcsica* 'mustár', *párki* 'virslis', *benzinpumpa* 'benzinkút'
- Vajdaság: *menyács* 'sebességváltó', *apostolka* 'strandpapucs', *akt* 'cselekedet, tett', *kikiriki* 'földimogyoró'
- Kárpátalja: *szoljarka* 'gázolaj', *avansz* 'előleg', *anketta* 'kérdőív', *bákál* 'söröskorsó'
- Horvátország: *atressz* 'lakcím', *ávénia* 'széles városi főút', *babura* 'tölteni való paprika'
- Muravidék: *autoceszta* 'autópálya', *bábica* 'szülésznő', *balerinka* 'balerinacipő'
- Örvidék: *almdudler* 'osztrák üdítőital', *altpapír* 'használt papír', *autobahn* 'autópálya'

A magyar nyelv kontaktusváltozatai több magyarországi szótárba is bekerültek: például a Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila által írt *Helyesírás* (2006), a Tolcsvai Nagy Gábor által szerkesztett *Idegen szavak szótára* (2007), valamint az Eöry Vilma főszerkesztésében készült *Értelmező kéziszótár* + (2007) kötetekbe. Így a magyarországi beszélőknek is alkalmuk nyílik arra, hogy megismerkedjenek a határon túli nyelvváltozatokkal.

Kérdések, feladatok

- 1. A mellékelt szöveget segítségével fejsd meg a példamondatok jelentését, és állapítsd meg, mely határon túli területen hangozhattak el!

Kikirikit eszegetve eszembe jutott, hogy ki kell mosni a patikámat.

Felkaptam a pungát, amelyben a holmim volt.

Jött valaki, és kérte, hogy mutassam fel a paszportomat.

Kért egy örökíró, hogy felírhasa a nevemet.

Nem volt nála pix, amivel felírhatta volna.

Reggelire bulocskát ettem koszmétével.

Reggelente a bazénba járok úszni.

Ha szomjas vagyok, frukót iszom.

Egy levonót ragasztottam a pohárra, hogy megismerjem.

Vajdaság: *batri* – 'elem';

bazén – 'uszoda';

csaszti – 'megvendégelés', meghívás,

kikiriki – 'földimogyoró';

örökíró – 'golyóstoll';

patika – 'sportcipő'

Felvidék: *frukó* – 'szívószálas üdítő'

Erdély: *punga* – 'zacskó';

pix – 'toll'

Kárpátalja: *koszméte* – 'egres';

paszport – 'személyi igazolvány';

levonó – 'matrica';

bulocska – 'péksütemény'

- 2. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat nyelvészei évek óta gyűjtik a környező országok nyelvi sajátosságait, és gyarapítják az interneten elérhető *Termini magyar–magyar szótárt*.

Az alábbi linken megtalálod:

<http://termini.nytud.hu/htonline>

Gyűjts szavakat a szótárból a gasztronómia témakörében!

- 3. A *Termini magyar–magyar szótár* segítségével határozd meg, hogy melyik vidékre jellemzőek, és mire utalnak a következő kifejezések!

pasztástoll

hemijszka

kemicsni

kuli

örökíró

kémijszka

- 4. Az alábbi kifejezések az erdélyi magyarok nyelvhasználatában gyakran előfordulnak. Zárójelben megadtuk köznyelvi jelentésüket is. Próbáld meg kitalálni, hogy közülük melyik valódi tájszó, és melyik román kölcsönszó! Mi alapján döntöttél?

aprozár ('zöldséges [üzlet]'), *bezde* ('rözsze'), *bógenyózik* ('kódorog'), *bongor* ('cserjés'), *buletin* ('személyi igazolvány'), *büh* ('rossz, undok, ocsmány'), *cáp* ('bakkecske'), *dimos* ('tetszetős, szép'), *doszár* ('irattartó'), *eregél* ('lassan, ráérősen megy'), *faktúra* ('számla'), *fisa* ('ürlap'), *fosküpi* ('pletykafészek'), *gitty* ('torok'), *hertymorty* ('híg, íztelen lötty'), *kacsi-ba* ('csámpás'), *kalorifer* ('fűtőtest')

- 5. Csoportokban dolgozva osszátok fel egymás között az alábbi településeket! A táblázatban szereplő szempontok alapján készítsetek egy tablót vagy infografikát, amelyen bemutatjátok az általatok választott településeket!

HIVATALOS (ÁLLAMNYELVI) HELYSÉGNÉV	MAGYAR HELYSÉGNÉV	MELYIK HATÁRON TÚLI TERÜLETEN TALÁLHATÓ?	MA MELYIK ORSZÁGHOZ TARTOZIK?	HÍRES SZEMÉLY VAGY NEVEZETESSÉG
Шабач / Šabac	Szabács	Vajdaság	Szerbia	Szabács viadala (15. századi nyelvemlék)

Ужгород [Uzsgorod]

Суботица / Subotica

Košice

Нови Сад / Novi Sad

Адй Ендре

Oberwart

Сента / Senta

Sklabiná

Мукачево [Mukacsevo]

Залăу

Cluj-Napoca

Sibiu

Sighișoara

Banská Bystrica

Salonta

Alba Iulia

Берегове [Berehove]

Satu Mare

Osijek

Reghin

Târgu Mureș

Trnava

Trenčín

Sighetu Marmăției

Nitra

Oradea

Torda

Štúrovo

Sfântu Gheorghe

Prešov

Odorheiu Secuiesc

Levice

Lendava

Komarno

Hunedoara

Gheorgheni

Eisenstadt

Gyakorlás

„Romániában, a nyelvterület keleti peremén, Moldvában élnek a csángók, külső nyelvjárásszigetet alkotva. Lakóhelyük soha nem volt Magyarország része. Vallásukat tekintve római katolikusok. A Moldvában élő katolikusokat csángó néven tartjuk számon, de ezenfelül csángónak nevezzük a Gyimes-szorosban és a Brassó közelében fekvő Hétfaluban élő magyar etnikumú népességet is, sőt a XVIII. század végén Bukovinába kivándorolt, majd onnan később a Kárpát-medencébe visszatelepített székelyeket is. A népcsoport elnevezése, a csángó szó a 'kószál', 'csavarog' stb. jelentésű csang/csáng igéből származik.

Három nagy csoportjuk: az északi, a déli és a székelyes csángóság. Nyelvüket erősen archaikus vonások, román nyelvi hatások jellemzik. A Moldvában élő katolikusok száma 1930–1992 között 109 953 főről 240 038 főre emelkedett. Ez a magas természetes szaporulat vallásosságukból ered. A nyelvviasszaszorulás jellemzi a moldvai csángókat, sok településen már csak az idősebbek beszélik ezt a több évszázados archaikus nyelvváltozatot. Tánczos Vilmos a magyarul is beszélő csángók számát 1992-ben még 62 000 főre becsülte, az elmúlt 20 évben ez a szám csökkent.

A Kárpátokon túl élnek a moldvai magyarok, akik anyanyelvükben a középkor állapotát őrzik. Évtizedeken keresztül anyanyelvük csak a családban, az imaszövegek elmondásakor és néhány archaikus népköltészeti műfajban élt és volt használható. Régen, amikor a szóbeli kultúra, a hagyományok átadása a legtöbb falusi családban elsődleges volt, nagy gondot fordítottak arra, hogy a gyerekeknek megtanítsák az imaszövegeket. A reggeli és esti imát közösen, térden állva mondták el. A nehezen tanuló gyerekeket pújszemre [...] vagy diókacsra (dióhéj) térdepeltették, és az ételt is megvonták tőlük.

Az alábbi pénteki imádságot Farkaspatakában jegyezte le Tánczos Vilmos, adatközlője egy 5–6 év körüli fiú volt:

»Aki ezt az imádságot elmondja / este elfektibe, reggel felköttyibe, / annak a jó áldott Isten / minden halálos bűnit megbocsássa. / Én es mondtam, ahogy tudtam, / Jézuskám, báránkám, / téged dicsér szájocskám. / Jézus szent vére hullása / legyen bűnünk tisztulása.«

(Tánczos Vilmos: *Gyöngyökkel gyökereztél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1995. 267.)

Nyelv és társadalom (összefoglalás)

1. A nyelv vízszintes (területi) tagolódása → nyelvjárások

→ 10 nyelvjárási régió:

- nyugat-dunántúli
- közép-dunántúli – kisalföldi
- dél-dunántúli
- déli
- palóc
- Tisza-Körös vidéki
- északkeleti
- mezőszéki
- székely
- moldvai

↓
fonéma- és morfémaállományuk,
szókészletük és olykor
szerkesztésük eltérő

2. A nyelv függőleges tagolódása → csoportnyelvek

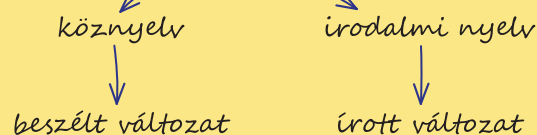
↓
eltérő nyelvhasználat,
pl. foglalkozás, életmód,
életkor szerint

Csoportnyelvek típusai:

- szaknyelv
- hobbinyelv
- életkori nyelvváltozatok
- szleng
- argó

3. A nyelv normatív változata = sztenderd

Egy ember több eltérő
nyelvváltozatot ismer.

Nyelvpolitika: törvények a hivatalos államnyelvekről + nyelvi, emberi és kisebbségi jogok

1. Néha a tehenet is ha mőkfejtük a kalapungba, aszt is megittuk.

2. Hát, – bijom mikor en tizen négy, álljik hoty kimàráttàm, elmèntem en à fileki gyàrbà dolgoznyi.

3. A Natytemplomnál vòut két falusi ember, oszt kérte, valami nagyvásàr hoty hum, merre van.

4. Tél wolt, nem wót szabad, hogy járjak kùnt, de azér nem állattam meg, hogy ne mennek a szànlával.

5. Szomszédjék kertyebe má írìk a cserèsnye, ha im mètò tovább, a mi fànkon is piros lesz a gyűò hiètèn.

6. Ott a házàba az asszom-val mindig veszekèttek. Aszmonta az asszan nekije, a bábàja [= felesége]: – Hát tè nem tudz boldogulni, csak azèt, met tè nem jàrtál è zisz-kalaba, mikor kicsi bútàl!

7. Elòszòtték a jó magyar nugtàkat, és danúgat-tak, amik persze ki nem fo-gyott a kukorica.

8. Mikor kenyèrsütès-hòsz készütünk, elò-zò napom mindig be-készítòttük a lisztòt, hogy az jó meleg lögýòn...

9. Èidesèm, mèghìlak tígèd ebidèlni a fizetèisembű.

10. Juol megvàrták s ott hagytak a fűòdòn a tehennel.

1. a) Milyen nyelvjárási jelenségeket ismersz fel az ábrán?
b) Írj vázlatot a nyelvjárásokról! Munkádban segítségére lehet a bihalbocs.hu oldal, valamint a következő könyv is: *Magyar nyelv*. Főszerk.: Kiefer Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.
2. Készíts fűrtábrát a magyar nyelvváltozatokról!
3. Hozzatok be különböző napi- és hetilapokat az órára! Válasszatok ki belőle cikkeket, és próbáljátok megállapítani, hogy mely nyelvváltozatban írták őket! Dolgozzatok csoportokban!

I. Ember és nyelv

Jel

Olyan érzékszerveinkkel felfogható jelenség, mely túlmutat önmagán, tehát többet, illetve mást jelent, mint amit látunk/hallunk/tapintunk/szagolunk/ízlelünk belőle. Nyelvi jelek a szóelemek, a szavak, a szószerkezetek és a mondatok.

Állati kommunikáció

Az állatfajok kommunikációs rendszereit megkülönböztetjük az emberek által használt **nyelvektől**. Az állati kommunikációt a következők jellemzik:

- **zárttság:** a jelek készlete nem bővíthető;
- **tagolatlanóság:** a jelek nem bonthatók további részekre;
- **öröklöttség:** a jelek produkálásának és megértésének képessége ösztönös, nem tanult;
- **ingervezéreltség:** a jelek produkálását ingerek határozzák meg;
- **konkrétság:** a jelek csak az „itt és most”-ra tudnak utalni.

Mimetikus (utánzó) kultúra

Az emberi evolúció történetében a nyelvek kialakulását megelőző korszak, amelyben a **nonverbális kommunikáció** különböző formáinak (a gesztusoknak, a mimikának, a mozgásnak, a ritmusnak, a dallamnak stb.) és az **utánzásnak** volt kitüntetett szerepe.

Nyelvi kultúra

Az emberi evolúció történetében a nyelvek kialakulásával kezdődő korszak, amelyben az utánzásnál jóval hatékonyabb **verbális kommunikáció** segítségével szerveződnek a cselekvések. A nyelv lehetőséget ad az ún. **ideák** (szókások, normák, értékek) átadására, ezáltal a csoportot szervező erők fenntartására.

Az emberi nyelvek

Az emberi nyelvek **jelekből** és a jelek kombinációs **szabályaiból** álló kommunikációs **rendszerek**. A nyelvi képesség **humánspecifikus** (csak az emberi faj jellemzője), mivel elsajátításához és sikeres használatához az ember által birtokolt gondolkodási és társas képességek szükségesek. Az emberi nyelvek lehetnek

- **vokálisak** (hangzó nyelvek) és
- **vizuálisak** (a siketek jelnyelvei);
- **gesztusnyelv;**
- **korlátozott kód;**
- **kidolgozott kód.**

Gesztusnyelv

A szóbeli nyelvi kommunikációt kísérő, látható nem nyelvi jelenségek (testtartás, mozgások, arcjáték stb.) összessége.

Korlátozott kód

Társadalmi, egészségügyi, élettani stb. okokból korlátozott gondolkodással, világismerettel, nyelvi készséggel rendelkező személyek verbális kommunikációjának eszköztára.

Kidolgozott kód

A fent felsorolt korlátozó tényezők nélküli, árnyaltabb és elvontabb verbális kifejezésre képes emberek nyelvi kommunikációjának eszköztára.

Korlátozott kódú nyelv

A verbális kommunikációra érzékszervi fogyatékoságuk miatt nem vagy korlátozottan képes személyek számára a kommunikáció eszközeként használt kódrendszer (pl. Braille-írás, jelnyelv), mely kidolgozottsága folytán árnyalt és elvont jelentéstartalmak közvetítésére is alkalmas, ezáltal képes tökéletesen helyettesíteni a verbális természetes nyelvi kommunikációt.

Jelnyelvek

A jelnyelvek a **siket** közösségek által használt vizuális nyelvek, amelyek elemei és szabályai gesztusokból, mimikai jelzésekéből és a tér felhasználásából építkeznek. A jelnyelvek minden szempontból egyenértékűek a hangzó nyelvekkel. A beszélt nyelvekhez hasonlóan tudatos emberi tervezés nélkül alakultak ki. A magyar siket közösség anyanyelve nem a hangzó magyar, hanem a **magyar jelnyelv**, amely identitásuk meghatározó eleme.

Az emberi nyelvek sajátosságai

Minden emberi nyelvre egyaránt jellemzőek a következők:

- **nyitottság:** a jelek készlete bővíthető;
- **tagoltság:** a tovább nem tagolható jelekből összetett jelek építhetők;
- **kulturális átadás:** a jelek produkálásának csak a képessége öröklött, magukat a jeleket, illetve használatuk szabályait a kisgyerek a környezettől tanulja meg;
- **szándékosság:** a jelek használata nem mindig ösztönös, nem feltétlenül szükségesek kiváltó ingerek;
- **elvonatkoztatás:** a nyelv segítségével utalni tudunk nem jelenlévő, sőt nem létező tartalmakra is.

Nyelvtípusok

Az emberi nyelvek nemcsak közös, hanem eltérő sajátosságokkal is rendelkeznek. A nyelvek többsége azonban **szóalaktani** (morfológiai) szempontból három alapvető típusba sorolható:

- **agglutináló:** szóalakjaik általában több, egymás után álló, egymástól elkülöníthető morfémből állnak;
- **flektáló:** a töveknek több változatuk van, a toldalékokban pedig több funkció sűrűsödik össze;
- **izoláló:** szóalakjaik általában egy morfémből állnak, amelyek viszonyait a szórend fejezi ki.

A nyelvek általában mindegyik típus sajátosságait hordozzák, azonban az egyik típuséi erősebben jelentkeznek. A magyarra leginkább az agglutináló vonások jellemzők.

Nyelvi relativizmus

A nyelvi relativizmus elmélete szerint az egyes nyelveket elsajátító beszélők gondolkodása, világképe eltérő, mivel a világot eltérő kategóriákkal rendelkező nyelveken keresztül ismerik meg. A nyelvi relativizmus erősebb változata, a nyelvi **determinizmus** szerint a nyelv nemcsak hat a gondolkodásra, de alapvetően meg is határozza azt. Az elméleteket (különösen a nyelvi determinizmust) sok kritika érte. Annyi bizonyos, hogy a nyelv hat a gondolkodásra, azonban a gondolkodás is hat a nyelvre.

Nyelv és identitás

Az emberi kommunikáció egyik fontos funkciója, hogy kifejezze identitásunkat, személyiségünket. Az **identitás** azonosság(tudat)ot jelöl; azoknak a tulajdonságoknak, értékeknek, viselkedésmódoknak a halmazát, amelyeket sajátunkénak vallunk. A nyelv és a kultúra az identitás fontos elemeit alkotják, ezért igen fontos, hogy a beszélők szabadon dönthessenek arról, hogy életük színterein milyen nyelveket, milyen nyelvváltozatot alkalmazva lépnek kapcsolatba másokkal.

Regionális köznyelv

Az a nyelvjárási sajátosságokkal átszőtt nyelvváltozat, amelyet köznyelvi szándékkal használnak a beszélők.

Beszédaktus-elmélet

A nyelv kommunikatív felhasználásával kapcsolatos elmélet, amelynek lényeges eleme a nyelvi kommunikáció cselekvésként, **beszédtett**ként történő értelmezése.

Eszerint a megnyilatkozás tartalmazza:

- az elhangzott nyelvi tartalmat (**lokúció**),
- a közlő szándékát (**illokúció**),
- a befogadóra tett hatást (**perlokúció**).

Szociokulturális tudás

A beszélő és a hallgató által birtokolt, a közösség szokásaira, értékeire, elvárásaira vonatkozó tudás, amely nélkülözhetetlen a beszédtettek megvalósításához, tehát a nyelvi kommunikáció megfelelő működtetéséhez.

Beszédszándék

A megnyilatkozás fontos eleme. A sikeres kommunikáció feltétele, hogy a közlő a beszédszándékot megfelelő nyelvi formába öntse, a hallgató pedig sikeresen értelmezze a közlő szándékát. A beszédszándékok alapvető típusai:

- megállapítás, tájékoztatás;
- kérés, parancs;

- ígéret, fenyegetés;
- érzelemkifejezés;
- a világban változást előidéző megnyilatkozások.

Nyelvi agresszió

A beszélőnek a hallgató felé irányuló negatív attitűdjének, bántó szándékának kinyilvánítása a kommunikációban. Gyakran durva stílusminősítésű szavak használatával, nyelvi tabuk megszegésével valósul meg.

II. A magyar nyelv története

Szinkrón nyelvszemlélet

A szinkronikus vagy **szinkrón** (egyidejű) nyelvészet a nyelvek „jelenlegi”, aktuális állapotának tudományos vizsgálatával foglalkozik. A **szinkrónia**, a nyelv „jelenlegi” állapota körülbelül egy emberöltőnyi időt fog át.

Diakrón nyelvszemlélet

A diakronikus vagy **diakrón** nyelvészet a nyelvek jelenét megelőző állapotok, illetve általában a nyelvi változások tudományos vizsgálatával foglalkozik. A történeti kutatás feladata a nyelvek rokonsági viszonyainak feltárása is.

A történeti kutatás segédeszközei

- a nyelvemlékek,
- a régi nyelvtanok,
- a rokon nyelvek,
- a kontaktusnyelvek (az egymással érintkező, de nem rokon nyelvek),
- a nyelvjárások,
- a jelenlegi nyelvállapot.

A nyelvi változás

Minden élő nyelv folyamatos változásban van. A nyelv minden részrendszere változik, a szókészlet változása azonban gyorsabb, és a beszélők számára jobban észrevehető, mint a nyelvtani szabályok vagy akár a hangok változása. A szókészlet változása magában foglalja új elemek (**neologizmusok**) megjelenését, régies, ritkán használt elemek (**archaizmusok**) kihalását, valamint a szójelentések változását is.

A nyelvcsaládok

A nyelvcsaládok tagjai olyan nyelvek, amelyeknek a gyökerei egy feltételezhető közös ősnyelvre vezethetők vissza. Az európai nyelvek többsége az **indoeurópai** nyelvcsaládba, kisebb részük az **uráli** nyelvcsaládba tartozik. A finnugor nyelvek az uráli nyelvcsalád egyik ágához tartoznak, amelynek a magyar is tagja. A finnugor nyelvek általában agglutinálóak.

Nyelvrokonság

Nyelvek közötti, történeti jellegű kapcsolat. A nyelvrokonság a nyelvek rendszerszerű hasonlóságaiiban mutatkozik meg, amelyek azonban csak a tudományos kutatás számára világosak, a beszélők nem, vagy alig érzékelik azokat. Két nyelv hasonlóságát eredményezheti a nyelvrokonságon kívül a nyelvek közötti tartós, intenzív érintkezés is. A nyelvrokonság nem azonos az **antropológiai rokonsággal**, amely az ősök genetikai kapcsolatán alapul. A nyelvrokonság bizonyítékai a nyelvek **alapszókincsének** tagjai közötti **rendszeres hangmegfelelések** és egyes **nyelvtani** eszközök **hasonlósága**. Ezek alapján az összehasonlító nyelvtudomány a magyar nyelv finnugor rokonságát támasztja alá.

Alapszókészlet

A nyelvek szókészletének legősibb rétege, amelynek szavai az ember közvetlen környezetét jelölik, egyetemes emberi tapasztalatokat fejeznek ki. A szókincsnek ez a rétege kevésbé változékony, így alkalmas nyelvek régmúltjának, rokonsági viszonyainak vizsgálatára. Az alapszókincshez általában alapvető igék, természeti jelenségek, idővel kapcsolatos fogalmak, állatok, növények, tárgyak, névmások, a testrészekre, rokonsági viszonyokra utaló szavak, valamint egyszerű számnevek tartoznak.

Alapnyelv

Jelenlegi rokon nyelvek beszélőinek ősei által a távoli múltban feltételezhetően beszélt közös nyelv. Az alapnyelvek a belőlük származó rokon nyelvek összehasonlító vizsgálatával kikövetkeztethetők és részben rekonstruálhatók.

Rendszeres (szabályos) hangmegfelelések

A rokon nyelvek alapszókincsének hasonló jelentésű szavaiban mutatkozó szabályosság. Rendszeres hangmegfelelésről beszélünk, ha két rokon nyelv hasonló jelentésű alapnyelvi szavaiban azonos pozícióban (hangtani helyzetben, pl. szó elején, két magánhangzó között) azonos vagy hasonló hangok fordulnak elő. A finnugor nyelvekben szókezdő helyzetben előforduló *p*-k helyett például magyar szavakban általában *f* fordul elő.

Történeti összehasonlító módszer

A nyelvrokonság bizonyítására használt tudományos módszer. Lényege a nyelvek alapszókészletének hasonló jelentésű tagjai között meglévő rendszeres hangmegfelelések és grammatikai egyezések megállapítása.

A magyar nyelv korszakai

A magyar nyelv történetét a beszélőközösséget ért történelmi-kulturális fordulópontok szerint meghatározott időszakokra osztjuk. Ezek (a történelmi korszakolás mintájára) az ősmagyar, ómagyar, középmagyar, újmagyar és a jelenleg is tartó újabb magyar kor.

Ősmagyar kor

A magyar nyelv történetének körülbelül Kr. e. 1000-tól, a magyar nyelv önálló életének megkezdésétől Kr. u. 896-ig, a honfoglalásig tartó időszaka. Az ősmagyar korból nem maradtak fenn nyelvemlékek.

Ómagyar kor

A magyar nyelv történetének leghosszabb, a honfoglalástól, 896-tól 1526-ig, a mohácsi vészig tartó időszaka. Az ómagyar kori nyelvi változások vizsgálatához számos **nyelvemlék** áll rendelkezésünkre.

Nyelvemlék

A jelenlegit megelőző nyelvéllapotból származó nyelvi anyag; a nyelvtörténeti kutatás elsődleges forrása. A nyelvemlékek lehetnek **szórványok** vagy **szövegemlékek**, formájuk lehet kéziratos, nyomtatott vagy hangzó.

Szórványemlék

A nyelvemlékek egyik típusa; idegen nyelvű szövegben található magyar szavak, szó szerkezetek, mondatok, amelyek nem alkotnak összefüggő szöveget. Az első magyar szórványemlék 950 körül keletkezett. Konsztantinosz Porphyrogenétosz (Bíborbanszületett Konstantin) császár *A birodalom kormányzásáról* című görög nyelvű művében néhány magyar szó, főleg tulajdonnevek (*Álmos, Árpád, Levente, Levédia* stb.) található. Az első jelentős magyar szórványemléket *A tihanyi apátság alapítólevele* tartalmazza, amely 1055-ben keletkezett. A latin nyelvű szövegben több magyar nyelvű szó szerkezet is található, amelyek már alkalmasak a korabeli nyelvtan egyes vonásainak vizsgálatára is.

Szövegemlék

Egy adott nyelv összefüggő szöveget alkotó mondataiból álló nyelvemlék. A magyar nyelvemlékek közül a legkorábbi szövegemlék a *Halotti beszéd és könyörgés*, amely a 12. században keletkezett. A szövegemlékek közül az első irodalmi alkotás (vers) a 14. század elején keletkezett *Ómagyar Mária-siralom*.

Középmagyar kor

A magyar nyelv történetének 1526-tól, a mohácsi vésztől a magyar felvilágosodás kezdetéig, 1772-ig tartó időszaka.

Újmagyar kor

A magyar nyelv történetének a magyar felvilágosodás kezdetétől, 1772-től az első világháborút lezáró trianoni békeszerződésig, 1920-ig tartó korszaka. Ebben az időszakban ment végbe a nyelvújítás, és ekkor alakult ki a magyar nyelv egységes, beszélt és írott **normája**.

Nyelvújítás

Egy nyelv életébe való tudatos beavatkozás a nyelv fejlesztésének szándékával. A magyar nyelvújításnak nevezett időszak az újmagyar kor kezdetétől körülbelül száz éven keresztül, elsősorban írók, költők részvételével zajlott. Elsődleges célja a szókincs mesterséges megváltoztatása, az idegen szavak magyar elemekkel való pótlása volt. Számos ma is gyakran használt magyar szó nyelvújítási alkotás.

Neológus

A magyar **nyelvújítás** időszakában az idegen szavak ellen, a magyar szókészlet megújításáért küzdő eszmeileg nem teljesen egységes csoport. Vezetőjük **Kazinczy** Ferenc volt. A szókészlet bővítését a következő módszerek alkalmazásával végezték:

- szóalkotás,
- szóképzés,

- szóösszerántás,
- idegen szavak fordítása, tükörfordítása,
- elavult szavak, archaizmusok felélesztése,
- nyelvjárási elemek elterjesztése.

Ortológus

A magyar nyelvújítás időszakában a neológusok túlzott szómagyarításai ellen küzdő csoport, amely eszmeileg nem volt teljesen egységes. Híres gúnyiratuk a *Mondolat*.

Újabb magyar kor

A magyar nyelv történetének a trianoni békeszerződéssel, 1920-tól kezdődő és jelenleg is tartó időszaka, amelynek legfőbb jellemzője, hogy kialakult a magyar nyelv kettős, többségi és kisebbségi helyzete. Határokon belül a nyelvi norma hatásának erősödése, a nyelvjárási visszaszorulása, a határokon kívül az egységes norma hatásának gyengülése, a többségi nyelv hatását tükröző nyelvváltozatok kialakulása jellemzi.

A szókészlet rétegei

A nyelvek szókészletén belül **eredet** szempontjából három nagy csoportot különíthetünk el:

- alapnyelvi elemek (a szókészlet ősi elemei),
- idegen eredetű elemek,
- belső keletkezésű elemek: a nyelv önálló életében, többnyire alapnyelvi és/vagy idegen eredetű elemekből alkotott lexémák.

Alapnyelvi szókészlet

Egy nyelv szókészletének azon elemei, amelyek a nyelv önálló életének megkezdésekor már a szókincs részei voltak. Jelentés szempontjából általában alapvető igék, természeti jelenségek, idővel kapcsolatos fogalmak, állatok, növények, tárgyak, névmások, a testrészekre, rokonsági viszonyokra utaló szavak, valamint egyszerű számnevek tartoznak ide.

Idegen eredetű szókészlet

Olyan elemek, amelyek a nyelv önálló életének megkezdése után, idegen nyelvekből kerültek a szókészletbe. Az idegen eredetű szókészlet részei az **idegen szavak és a jövevényszavak**. A magyar nyelvbe legnagyobb számban török, szláv és latin, valamint német jövevényszavak kerültek be. Az újabb magyar korban a szókincs elsősorban angol eredetű elemekkel bővül.

Idegen szó

Valamely idegen nyelvből átvett szó, amelyet egy adott nyelv beszélői használnak és megértenek, azonban inkább az idegen nyelv és nem saját nyelvük részének tartják.

Jövevényszó

Egy nyelv szókészletének azon elemei, amelyek idegen eredetűek, azonban széles körű elterjedtségük és az átvevő nyelvhez történő hangtani, írásmód szerinti alkalmazkodás következtében a beszélők egyre kevésbé érzik idegennek. A jövevényszavakon belül jellegzetes csoportot alkotnak a **nemzetközi műveltségyszavak**.

Nemzetközi műveltségyszavak

A nyelvek idegen eredetű szókészletének olyan elemei, amelyek műveltséggel kapcsolatosak, és sok nyelvben hasonló hangzásúak (pl. *pszichológia, szimbólum*). Többségük görög–latin eredetű.

Belső keletkezésű szókészlet

Egy nyelv szókészletének azon elemei, amelyek a nyelv önálló életében keletkeztek.

Szóteremtés

Az adott nyelvben korábban nem létező szóelemek létrehozása (nem idegen szavak átvételével). Szóteremtéssel keletkeznek a hangutánzó és hangulatfestő szavak.

Szóalkotás

Új lexémák létrehozása egy nyelv szótöveinek és képzőinek felhasználásával. Két típusa a **szóösszetétel** és a **szóképzés**.

Szóösszetétel

Új lexémák létrehozása egy nyelv legalább két törmefémájának felhasználásával.

Szóképzés

Új lexémák létrehozása egy nyelv legalább egy tömorfémájának és legalább egy képzőjének felhasználásával.

Jel- és ragszilárdulás

Nyelvtörténeti jelenség, amelynek lényege, hogy a beszélők jelekkel vagy ragokkal ellátott alakokat hosszabb idő elteltével toldalékolatlan tőnek érzékelnek. Ezen a módon jött létre a magyar **határozószók** és **névutók** többsége.

Rövidítéses továbbképzés

Új lexémák létrehozása egy fő csonkított alakjának és egy képzőnek a felhasználásával. Elsősorban becézett alakok létrehozására használjuk. Szlengszavak alkotásának gyakori eljárása.

Szóösszerántás

Új lexéma létrehozása két szó egy-egy részének (többnyire az egyik elejének és a másik végének vagy mindkét szó elejének) összeillesztésével. A felhasznált szavak lehetnek hasonló jelentésűek (pl. *citrom* + *narancs* → *citrancs*, *pedagógia* + *pszichológia* → *pepszi*) vagy egy összetett szó/szókapcsolat tagjai (*magánszektor* → *maszek*, *rovátkolt barom* → *rovar*).

Poliszémia

Többjelentésűség; ugyanahhoz a hangalakhoz egy nyelvben több összefüggő jelentés is kapcsolódik. A már meglévő jelentésekhez metaforikus vagy metonimikus alapon csatlakozhatnak újabbak. A **metafora** hasonlóságon, a **metonímia** pedig valamilyen kapcsolaton (pl. rész-egész, ok-okozat) alapul, amely a két jelölt közt fennáll.

Nyelvi norma

Egy nyelv **normatív változata** a legnagyobb tekintéllyel rendelkező változat, amit **művelt köznyelv**nek is nevezhetünk. A normához a beszélők különböző értékeket (intelligencia, társadalmi pozíció, tekintély stb.) kapcsolnak, míg más nyelvváltozatokhoz negatív tulajdonságokat társíthatnak. A normatív változatot tanítják az iskolákban és a külföldieknek, és hivatalos helyzetben is általában ennek használatát várják el – bár a szigorú normakövetés tekintetében nem egységes a nyelvészet álláspontja. A norma alapja többnyire a nyelv egy területi változata (nyelvjárása), amely nem tulajdonságai, hanem külső tényezők (pl. egy hatalmi csoport) folytán tesz szert a többinél magasabb presztízshöz.

A magyar nyelv normatív változata a 19–20. század folyamán alakult ki, több nyelvváltozat – elsősorban az északkeleti nyelvjárás és a Budapesten beszélt nyelvváltozat – keveredésével.

III. Nyelv és társadalom

Szociolingvisztika

A szociolingvisztika vagy **társasnyelvészet** a társadalom és nyelvhasználat összefüggéseit, a nyelvi kompetencia és kommunikáció jellemzőit, valamint a nyelvek változatait vizsgálja. A nyelvek és nyelvváltozatok egyenrangúságát tekinti alapelvének.

Hivatalos nyelv

Az(ok) a nyelv(ek), amely(ek) használata egy adott államban semmilyen módon nincs korlátozva, sőt ismerete az állampolgárokkal szemben elvárás. Ezen a nyelven történik a törvényhozás, az oktatás. Sok országban több hivatalos nyelvet is elismernek, ami általában tükrözi a lakosság nyelvi összetételét.

Kisebbségek

Egy államon belül a többségtől egy vagy több szempontból – származás, anyanyelv, vallás, kultúra – eltérő emberek csoportjai. Bár a siket közösségek is kisebbséget, ún. nyelvi kisebbséget alkotnak, ezt a tényt sok államban még nem ismerik el. A kisebbségek élhetnek **tömbben** (összefüggő területen) vagy **szórványban** (szétszórtan), utóbbi esetben nagyobb az **asszimiláció** esélye. Az asszimilációt lassíthatja vagy erősítheti az adott állam kisebbség- és **nyelvpolitikája**.

Nyelvpolitika

Egy állam politikájának a területén beszélt nyelvekre irányuló, tervezett tevékenysége. A nyelvpolitikai törvények és intézkedések jelentős hatással lehetnek a nyelvek anyanyelvi beszélőinek megbecsültségére, társadalmi-gazdasági helyzetére. A nyelvpolitika érvényesülésének főbb területei a nyelvhasználat hivatalos szinterei: az oktatás (többségi és kisebbségi anyanyelv érvényesülése, kötelező és választható idegen nyelvek), valamint a törvényhozás és a közigazgatással összefüggő intézkedések.

Nyelvi jogok

Az alapvető emberi jogok egyik, az egyén és a közösség nyelvhasználatára vonatkozó csoportja. Az állam feladata, hogy biztosítsa az állampolgárok nyelvi jogait: az anyanyelv elsajátításának és nyilvános, hivatalos használatának lehetőségét, az államnyelv elsajátításának lehetőségét, valamint az anyanyelven történő, legalább alapfokú oktatást. Az állam feladata az is, hogy megvédje állampolgárait a nyelvi alapú **diszkriminációtól**.

Nemzetiség

Tágabb értelemben az etnikai származás szempontjából hasonló emberek csoportjára utal. Szűkebb értelemben egy államon belül kisebbséget alkotó, származás és/vagy anyanyelv szempontjából többé-kevésbé homogén közösségeket jelenti.

Kétnyelvűség

A kétnyelvű (vagy többnyelvű) egyén két (vagy több) nyelvet használ – nem feltétlenül azonos szinten – a mindennapi kommunikáció során. A **közösségi kétnyelvűség** egy közösség (állam, terület) sajátossága. Az **egyéni kétnyelvűség** alapvetően egynyelvű közösségben, családon belül jön létre a nyelvi szocializáció sajátosságainak következtében.

Kettősnyelvűség

A kettősnyelvű egyén egy nyelv két változatát – a köznyelvet és anyanyelveként egy **nyelvjárást** – beszél.

Nyelvcseré

Az a folyamat, amelynek eredményeképpen az egyén vagy közösség által elsőként elsajátított nyelv helyét egy másik nyelv veszi át, mert az eredetileg használt nyelv presztízse és hasznossága csökken. Ez az egyén anyanyelvi kompetenciájának meggyengülését, végül az anyanyelv használatának teljes elhagyását jelenti. Elsősorban kisebbségi helyzetben fordul elő. Egy teljes nyelvközösség nyelvcseréje az adott nyelv kihalásához vezet.

Köznyelv

Olyan nyelvváltozat, amely a teljes állam területén használatos. A köznyelvi **norma** kialakulása és térhódítása általában a **nyelvjárások** visszaszorulásával jár.

Regionális köznyelv

A köznyelv nyelvjárási vonásokkal átszőtt, de a nyelvjárásoktól elkülöníthető területi változata.

Nyelvjárás

A nyelvjárások (**dialektusok**) egy nyelv területi alapon elkülönülő változatai. A jellegzetes tulajdonságaikban többé-kevésbé megegyező dialektusok **nyelvjárási régiót** alkotnak. A nyelvjárások vizsgálatával a **dialektológia** foglalkozik.

A magyar nyelvjárási régiók

A magyar nyelvterületet tíz nagyobb nyelvjárási régióra szokás felosztani, ezek közül egyik sem kizárólag a határokon belül található. Három régió a Dunántúlon (**nyugat-** és **dél-dunántúli**, valamint **közép-dunántúli-kisalföldi**), kettő pedig a Tiszántúlon (**Tisza–Körös vidéki** és északkeleti régió) helyezkedik el. A főváros térségétől északra **palóc**, délre pedig **déli** nyelvjárásokat beszélnek. Teljes egészében Magyarország határain kívül, Románia területén található a **mezőszéki**, a **székely** és a **moldvai** nyelvjárási régió.

Nyelvatlasz

Dialektológiai munka, amely térképen jeleníti meg az egyes nyelvjárási jelenségek elterjedtségét. Az eddigi legteljesebb magyar nyelvatlasz, a hatkötetes *A magyar nyelvjárások atlasza* 1970 és 1977 között jelent meg. 2010-ben kezdődött az *Új magyar nyelvatlasz* adatainak gyűjtése. A Geolingvisztikai Műhely révén a nyelvatlaszok online, digitalizált verzióban is elérhetők (geolingua.elte.hu).

Valódi tájszó

Olyan, kizárólag nyelvjárási beszélők által használt szó, amely érthetetlen más dialektusok beszélői számára, mivel hangalakja jelentősen eltér a hasonló jelentésben más nyelvjárásokban használt szavakétól (pl. *pityóka*), vagy sajátos fogalmat jelöl.

A határon túli (külhoni) magyarság

Magyarország határain kívül jelenleg közel 5 millió magyar származású ember él. Az emigráció, a kivándorlás fogalma a hazájukat politikai vagy gazdasági okokból elhagyó emberekre vonatkozik. A külhoni magyarok másik nagy, idegenben élő részét a trianoni békeszerződés következtében az országhatárokon kívülre került őshonos magyar kisebbségek alkotják.

Kontaktusváltozat

Egy nyelv olyan területi változata, amely egy másik nyelvvel való intenzív érintkezés következtében számos idegen elemet, ún. **kontaktusjelenséget** tartalmaz. A szomszédos országok őshonos magyarsága a magyar nyelv kontaktusváltozatait beszéli.

Kontaktusjelenségek

Idegen hatásra bekövetkező nyelvi változások, amelyek többnyire idegen eredetű szavak és szerkezetek formájában jelennek meg, de létrejöhetnek kiejtési és intonációs változások is. A kontaktusjelenségek igen gyakoriak kétnyelvű környezetben, például kisebbségi helyzetben. A magyar nyelv határon túli változatai számos kontaktusjelenséget tartalmaznak.

Hasznos honlapok gyűjteménye

Digitális Tankönyvtár

www.tankonyvtar.hu

Magyar Elektronikus Könyvtár

www.mek.oszk.hu

helyesírás.mta.hu – Helyesírási Tanácsadó Portál

(Itt megtalálhatod az érvényben lévő helyesírási szabályzatot, és az online helyesírás-ellenőrző program is segítségére lehet.)

www.helyesiras.mta.hu

Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda

www.e-nyelv.hu

A Magyar Nyelv Múzeuma, Széphalom

nyelvmuzeum.hu/index.php/hu

Languages In Danger

hu.languagesindanger.eu

Geolingvisztikai Műhely

geolingua.elte.hu

Reguly Társaság

www.regulytarsasag.hu

Magyarság Háza

mimagyarok.com

Szabó T. Attila Nyelvi Intézet

www.sztanyi.ro

Gamma Nyelvi Iroda

www.grammar.sk

Imre Samu Nyelvi Intézet

www.isnyi.org

Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

hodinkaintezet.uz.ua

Anyanyelvapolók Szövetsége

www.anyanyelvapolo.hu

Édes Anyanyelvünk folyóirat

edesanyanyelvunk.anyanyelvapolo.hu

Forrásjegyzék

Felhasznált irodalom

- Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra: *Retorika*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- A. Jászó Anna: *33 téma a szövegértő olvasás fejlesztésére*. Holnap Kiadó, Budapest, 2004.
- A magyar nyelv kézikönyve*. Szerk.: Kiefer Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- A magyar nyelv könyve*. Szerk.: A. Jászó Anna. Trezor Kiadó, Budapest, 2004.
- A nyelv és a nyelvek*. Szerk.: Kenesei István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.
- Austin, John L.: *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- Érettségi témakörök, tételek. Szerk.: Balázs Géza. Corvina, Budapest, 1995.
- Batár Levente: A nyelvi agresszió mint a tanórai fegyelmezés eszköze a rögzített tanórákon. In: *Modern Nyelvoktatás*, 11 (2005), 4. 19–31.
- Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
- Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1963.
- Bencze Lóránt: *Mikor, miért, kinek, hogyan: stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban*. Corvinus Kiadó, Budapest, 1996.
- Borbély Anna – Vančonek Kremmer Ildikó – Hattyár Helga: *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Tinta Kiadó, Budapest, 2009.
- Boronkai Dóra: *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Ad librum, Budapest, 2009.
- Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Dömötör Adrienne: *Régi magyar nyelvemlékek*. Akadémiai Kiadó, 2006.
- Fehér Erzsébet: *A szövegkutatás megalapozása a magyar nyelvészetben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.
- Fercsik Erzsébet – Raátz Judit: *Kommunikáció és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006.
- Finnugor Kalauz. Szerk.: Csepregi Márta. Panoráma, Budapest, 2006.
- Grice, H. Paul: A társalgás logikája. In: *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Szerk.: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 213–227.
- Hegedűs Attila: Az anyanyelv megújult lehetőségei. In: *Édes Anyanyelvünk*, 35 (2013), 2. 3–4.
- Hofstede, Gert: *Kultúrák és szervezetek*. VHE Kft., Budapest, 2008.
- Kálmán László – Trón Viktor: *Bevezetés a nyelvtudományba*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007.
- Kiefer Ferenc: *Jelentéselmélet*. Corvina Kiadó, Budapest, 2007.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *A tömegkommunikáció szimbolikus üzenetei*. Bálint György Újságíró Iskola, Budapest, 1998.
- Kommunikáció I–II*. Szerk.: Horányi Özséb. General Press, Budapest, 2003.
- Kontra Miklós: *Hasznos nyelvészet*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2010.
- Magyar dialektológia*. Szerk.: Kiss Jenő. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Magyar grammatika*. Szerk.: Keszler Borbála. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.
- Magyar nyelv*. Szerk.: Kiefer Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- Magyar nyelvtörténet*. Szerk.: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Péntek János: *Teremtő nyelv*. Kriterion, Bukarest, 1988.
- Péter Mihály: *A leplező nyelv: álcázás és ámtás a nyelv használatában*. Tinta Kiadó, Budapest, 2012.
- Órvidéki magyarokról órvidéki magyaroknak*. Szerk.: Szoták Szilvia. UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Kőszeg-Alsóór, 2009.
- Szathmári István: *Stilisztikai lexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- Szépe György: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs, 2001.
- Szili Katalin: *Tetté vált szavak*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- Tátrai Szilárd: *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Kiadó, Budapest, 2012.
- Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001.
- Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- Tolcsvai Nagy Gábor: Funkcionális nyelvtan: elmélet és gyakorlat. In: *Funkcionális és kognitív nyelvpedagógia*. Szerk.: Vančo Ildikó. Univerzita Konstantina Filozofa v Nitre, Nyitra, 2014. 119–136.
- Ronald Wardhaugh: *Szociolingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- www.anyanyelv-pedagogia.hu
- www.bihalbocs.hu
- www.e-nyelv.hu
- www.geolingua.elte.hu
- nyelvemlekek.oszk.hu
- www.nyest.hu
- www.nytud.hu
- www.sinosz.hu
- www.sulinet.hu

Irodalomjegyzék

Teljes művek

Kazinczy Ferenc: Írói érdem. In: Uő.: *Tövis és virágok*. Széphalom, 1811. 6.
Kányádi Sándor: Noé bárkája felé. In: *Kányádi Sándor válogatott versei*. Szerk.: Bertha Zoltán – Szentmártoni János. Magyar Napló Kiadó Kft. Budapest, 2006. 64.

Részletek

Eger, Arthur: Hogyan írjunk világszínvonalú tanulmányt? Praktikus tanácsok a publikáláshoz. In: *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 56 (2009), 7.
Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség. In: *Kosztolányi Dezső összes versei*. Szerk.: Domokos Mátyás. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 496–499.
Tersánszky Józsi Jenő: Éji nóta. In: Uő.: *Tollal és gitárral*. Budapest, 1973. 20–22.
József Attila: Téli éjszaka. In: *József Attila összes versei*. Szerk.: Domokos Mátyás – Stoll Béla. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 358–360.
Derek Bickerton: *Nyelv és evolúció*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. 264.
Hérodotosz: *A görög–perzsa háború*. Ford.: Muraközy Gyula. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 59.
Gósy Mária: *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 249.
Kodolányi János: *Julianus barát*. Szent István Társulat, Budapest, 2001.
Komáromi Csipkés György: *A magyar nyelv magyarázata. Hungaria illustrata*. Ford.: C. Vladár Zsuzsa. Magyar Nyelv-tudományi Társaság, Budapest, 2008.
Jn 18,1–4. Münchener kódex, Décsy Gyula olvasata nyomán. *A Münchener kódex négy evangéliuma (1446)*. Szerk.: Szabó T. Ádám. Európa, Budapest, 1985.
Jn 18,1–4. Károli Gáspár bibliafordítása, a vizsolyi Biblia második, Szenczi Molnár Albert által javított kiadása, Hanau, 1608. Forrás: mek.oszk.hu
Jn 18,1–4. dr. Gál Ferenc fordítása. *Biblia*. Szent István Társulat, Budapest, 1996.
Platón: *Phaidrosz*. Farkas Lőrinc Imre Kiadó, Budapest, 2001.
Gen 11,1–9. In: *Mózes öt könyve és a haftárak*. Szerk.: Hertz, J. H. IMIT, Budapest, 1939.
ApCsel 2,1–8. dr. Kosztolányi István fordítása. *Biblia*. Szent István Társulat, Budapest, 1996.
Márai Sándor: Halotti beszéd. In: Uő.: *Halotti beszéd*. Szerk.: Rátz Mária. Helikon Kiadó, Budapest, 2010. 256–257.
Péntek János: Anyanyelv és identitástudat. In: *Debreceni Szemle*, 18 (2010), 3. 164–165.
Radnóti Miklós: Nem tudhatom... In: *Radnóti Miklós összegyűjtött versei és versfordításai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 215.
Illyés Gyula: Koszorú. In: *Illyés Gyula összegyűjtött versei*. II. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1993. 579–580.
Kosztolányi Dezső: Ige. In: Uő.: *Nyelv és lélek*. Szerk.: Domokos Mátyás – Réz Pál. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 207.
Karinthy Frigyes: Szavak. In: Uő.: *Viccelnek velem*. Ferenczy Kiadó, Budapest, 1996. 279–281.
Karinthy Ferenc: *Kentaur*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975.
Czifra Mariann: Szógyűjtemények és szótárkezdemények a nyelvújítás korában. In: *Széphalom 25. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*. Széphalom, 2015. 52.
Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat, Budapest, 1963. 6.
Székelv Oklevéltár. Szerk.: Demény Lajos – Pataki József. I. kötet. Kriterion, Bukarest, 1983. 31.
Zrínyi Miklós: *Adriai tengernek Syrenaia* (faksimile kiadás). Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Budapest, 1980.
Fazekas Mihály: Végbúcsú. In: *Fazekas Mihály összes költeményei*. Szerk.: Julow Viktor. Magyar Helikon, Budapest, 1976.
Száz rejtély a magyar irodalomból. Szerk.: Halmos Ferenc. Gesta Könyvkiadó, Budapest, 1996. 12.
Kiss Jenő – Pusztai Ferenc: *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 286–288.
Madách Gáspár: Dicziret. In: *Régi Magyar Költők Tára*, XVII. század. 12. kötet. Szerk.: Stoll Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 9.
Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat, Budapest, 1963. 6–7.
Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára*. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1902. 61., 92., 250.
Czuczor Gergely: A 'magyar nyelv' állapota a Gymnasiuminkban. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 11 (1828), 11.
Wolff Béla: Budapesti maccaronicumok. In: *Magyar Nyelvőr*, 25 (1896), 463.
Karinthy Frigyes: *Pesti nyelven*. In: *Pesti Napló*, 68 (1917), 11.
Gaál Károly: *Kire marad a kisködmön? Adatok a burgenlandi uradalmi béresekről elbeszélő kultúrájához*. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1985. 60.
Bartha Csilla: *A két nyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. 89.
Papp István: *A magyar nyelvtan nevelő ereje*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935. 16–17.
Magyar nyelv. Főszerk.: Kiefer Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. 981.
Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvi fogalmak kieszótára*. Korona Kiadó, Budapest, 2000. 142–143.

Kiss Jenő: Társadalom és nyelv. In: *A magyar nyelv és irodalom enciklopédiája*. Főszerk.: Sipos Lajos. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 233.

Orbán János Dénes: Első és egyetlen fejezet, melyben Misimackó rendet csál a Göllöncséri Pagonyban. In: Uő.: *Alkalmi mesék idegbeteg fölőtteknek*. Erdélyi Híradó Kiadó, Kolozsvár, 2012. 15–17.

Ortutay Katalin: *Nyelv és hatalom összefüggései Franciaországban*. Ada, 2012. 20.

Péntek János: *A megmaradás esélyei*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 1999. 44., 47.

Németh László: A Magyar Rádió feladatai. In: *Tanu*, 3 (1934), 205.

Lőrincze Lajos: *Emberközpontú nyelvművelés*. Magvető, Budapest, 1980. 13–14.

Sándor Klára: *Határtalan nyelv*. SZAK Kiadó, Budapest, 2014. 366.

Lanstyák István: *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. Comenius Egyetem, Pozsony, 2009. 21–22.

Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1994.

Tánczos Vilmos: *Gyöngyökkel gyökerezteél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1995. 267.

Részlet egy nyelvjárási szövegből a medvesalji Dobfenek településéről. Cs. Nagy Lajos gyűjtése 1994-ből. Forrás: Cs. Nagy Lajos: *Nyelvjárási szöveg a medvesalji Dobfenek településéről*. In: *Magyar Nyelv*, 95 (1999), 4. 475–480.

George Orwell: 1984. Ford.: Szijgyártó László. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014.

Ágh István: *A költő és a nyelv*. 1971.

Krúdy Gyula: Felhő. In: Uő.: *Magyar Tükör*. Szerk.: Barta András. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 189–193.

Kosztolányi Dezső: Kagyló és tenger. In: Uő.: *Nyelv és lélek*. Szerk.: Domokos Mátyás – Réz Pál. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 146–148.

Internetes szövegek

Bajomi Bálint: *Miniatűr csillagok a gerincvelőben*. Interjú Antal Miklóssal. Forrás: www.eletestudomany.hu (A letöltés ideje: 2021. 10. 28.)

A Natura2000 hálózat leírása. Forrás: www.bnpi.hu (A letöltés ideje: 2021. 10. 15.)

Postai termékek/szolgáltatások, többlet- és kiegészítő szolgáltatások termékajánlói. Forrás: posta.hu. (A letöltés ideje: 2021. 10. 15.)

Merkel Ottó – Puskás Gellért: *Szerenád a nőstényeknek*. Az Év Rovara 2016-ban – a mezei tücsök. Forrás: www.eletestudomany.hu (A letöltés ideje: 2021. 11. 12.)

A kutya agya képes feldolgozni, hogy mit mondunk, és hogyan mondjuk. Forrás: elte.hu (A letöltés ideje: 2021. 10. 15.)

Hogyan alakítja a nyelv a gondolkodást? In: *Nyelv és Tudomány*, 2014. január 27. Forrás: nyest.hu (A letöltés ideje: 2021. 10. 15.)

A Limbeck-féle kávéház hirdetése 1863-ból. Forrás: gyoriszalon.hu (A letöltés ideje: 2021. 10. 15.)

Honnan tudod, hogy székel vagy? Forrás: veszelszki.hu (A letöltés ideje: 2021. 11. 20.)

Somogyizmusok. Forrás: veszelszki.hu (A letöltés ideje: 2021. 10. 15.)

Fejes László: Kell-e csehről szlovákra fordítani? In: *Nyelv és Tudomány*, 2013. június 21. Forrás: nyest.hu. (A letöltés ideje: 2021. 10. 15.)

Fejes László: Miért kakukktójas a kakuk? Bevezetés a nyelvrokonság kérdésébe. In: *Nyelv és Tudomány*, 2014. április 7. Forrás: nyest.hu. (A letöltés ideje: 2021. 11. 20.)

Berzsenyi Dániel: *A magyar nyelv eredetiségéről*. Forrás: *A magyar nyelvújítás dokumentumai 1810–1830*.

Berzsenyi Dániel: *Nyelvészeti írások*. www.deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/text.php?id=nyelvujitas_285_o (A letöltés ideje: 2021. 11. 18.)

Magyar tudósok az északi sarkkörön túl. Érdekességek a megyei könyvtár muzeális gyűjteményéből – 10. rész. gyoriszalon.hu (A letöltés ideje: 2021. 10. 15.)

Tóth Péter: *Píry-hártyáról szóló ismertetője*. Forrás: www.nyelvemlekek.oszk.hu (A letöltés ideje: 2021. 11. 18.)

Wagner Gábor: *Hogyan nem lett Magyarország fővárosának a neve Honderű?* Forrás: welovebudapest.com (A letöltés ideje: 2021. 11. 18.)

Képjegyzék

Illusztrációk

Az illusztrációk Balogh Katalin (19. o., 53. o., 70. o., 98. o., 111. o., 116. o.), Téglásy György (7. o., 9. o., 11. o., 16. o., 17. o., 19. o., 21. o., 22. o., 26. o., 35. o., 36. o., 37. o. infografika, 39. o., 43. o., 44. o., 46. o., 47. o., 48. o., 49. o., 50. o., 54. o., 59. o., 61. o., 66. o., 72. o., 73. o., 76. o., 81. o., 88. o., 108. o., 115. o.), Tényi-Varga Katalin (37. o. illusztrációk, 40. o., 41. o.) és Tóth-Porteleki Judit (23. o., 66. o., 100. o., 101. o.) munkái.

Képek

8. o. BKK-reklámplakát. Forrás: bkk.hu

21. o. Antal Károly: Julianus és Gellért barát szobra, 1937. Fortepan / Uj Nemzedék napilap

24. o. Giotto di Bondone: *Krisztus elfogatása (Júdás csókja)*, 1305 körül, Scrovegni-kápolna, Padova. © CULTiRiS / Bridgeman Art Library

30. o. Cornelis Anthonisz: *Bábel tornyának összeomlása*, 1547. Forrás: Rijksmuseum, Amsterdam. Public domain

56. o. Sajnovics János 1770-ben megjelent *Demonstratio* című művének címlapja és első oldala. Forrás: gyoriszalon.hu

59. o. Bárczi Géza arcképe a Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Gyűjteményéből.

Forrás: <http://www.bibl.u-szeged.hu/exhib/evfordulo/barczi/barczin.jpg> (A letöltés ideje: 2021. 11. 06.)

63. o. Zrínyi Miklós *Adriai tengernek Syrenaia* című műve 1651-es kiadásának címlapja. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

64. o. fent: Margitsziget, 1930. Fortepan / Romák Éva, lent: A Magyar Nemzeti Levéltár honlapképe 2015-ből.

Forrás: mnl.gov.hu

67. o. *A tihanyi apátság alapítólevele*. Forrás: nyelvemlekek.oszk.hu

68. o. *Halotti beszéd és könyörgés*. Forrás: nyelvemlekek.oszk.hu

69. o. *Ómagyar Mária-siralom*. Forrás: nyelvemlekek.oszk.hu

76. o. *Kazinczy Ferenc portréja*. A Magyar Nyelv Múzeuma, Sátoraljaújhely–Széphalom.

79. o. jobb oldalon: Barabás Miklós: Czuczor Gergely képmása. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest; jobb oldalon a *Tudományos Gyűjtemény* 1817-ben megjelent 1. kötetének címlapja. Forrás: mek.oszk.hu

84. o. Orlai Petrich Soma: *Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly találkozása*, 1859. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

89. o. A Magyar Nyelv Múzeuma, Sátoraljaújhely–Széphalom. Forrás: nyelvmuzeum.hu

91. o. Fiatal lány martosi népviseletben lakodalmas fejdísszel, 1941, Martos. Fortepan / Klenner Aladár

93. o. A *hüvelykujj* szó nyelvjárási térképe. Forrás: www.bihalbocs.hu. Készítette: Vargha Fruzsina Sára

97. o. Dr. Laczkó László: Domokos Pál Péter moldvai csángók között, Trunk, 1931.

102. o. Nagy Imre: *Noé bárkája felé*, 1967, Kolozsvár. © HUNGART

107. o. Németh László portréja. Fortepan / Németh László Társaság

A könyvben található további képek: Shutterstock Képügynökség.